KAVIKALPADRUMA

OF

VOPADEVA

Sources of Indo-Aryan Lexicography

15

KAVIKALPADRUMA

OF

VOPADEVA

CRITICALLY EDITED BY

G. B. PALSULE

DECCAN COLLEGE

POST-GRADUATE & RESEARCH INSTITUTE, POONA

KAVIKALPADRUMA

OF

VOPADEVA

CRITICALLY EDITED BY

GAJANAN BALKRISHNA PALSULE M.A.

Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona
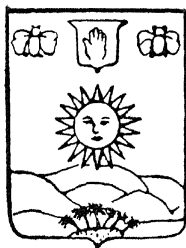
POONA

1954

TO

MY GURU

THE

LATE PANDIT RAGHUNATHSHASTRI ABHYANKAR

PREFACE

Three years ago, during the course of my study of the Sanskrit Dhātupāṭhas for the degree of Ph.D., I felt the need for a good edition of the *Kavikalpadruma*. No printed copy was then readily available and so I had to put together my own working copy by means of two of the MSS. in the Govt. collection of MSS. deposited at the Bhandarkar Oriental Research Institute. When it came to the notice of Dr. S. M. KATRE, under whose guidance I have been studying, he suggested that I should bring out a critical edition of this work. I took up the suggestion and the present edition is the outcome of the work that I have been doing for the last three years. How far it is successful is for the scholars to judge.

Vopadeva belongs to the later generations of the originators of the more important schools of Sanskrit grammar. He had thus an opportunity to benefit himself from the works of his predecessors—an opportunity which he has fully utilized. He had also a catholic attitude and in his collection of roots he has leaned more on the side of liberality of inclusion than on the opposite. Consequently his work represents the whole body of Sanskrit roots as it had been accumulated and passsed on from generation to generation. To this he has added his own contributions. *Kavikalpadruma* has thus become a grand thesaurus of Sanskrit roots. It is also unique from the point of view of arrangement of roots, since Vopadeva was the first to arrange the entire Dhātupāṭha according to the alphabetical order of the final letter of the roots. The publication of a critical edition of such a work was therefore necessary—all the more so when the current editions of the *Kavikalpadruma*, all of them printed in Bengal, give only the text as it was known in Bengal—what may be called the Eastern Version of the *Kavikalpadruma*—without, as a rule, mentioning a variant reading. The critical edition, apart from having unearthed some hundreds of variants, gives the text based on what we may call the Western Version, which is both older and more reliable. Lastly, in the Critical Apparatus I have quoted profusely—rather too profusely—from all the three available commentaries, since at places the text is very terse and cannot be understood without the aid of commentaries.

My first and foremost thanks are due to Dr. S. M. KATRE who kindly undertook to publish this work in the *Sources of Indo-Aryan Lexicography Series*. He also made available to me some rare books, took a keen interest in the progress of this edition, made some very valuable suggestions and all along has been very encouraging. To Prof. P. K. GODE also I owe a very deep debt of gratitude. As the

Curator of the Bhandarkar Oriental Research Institute he (and his obliging assistant Shri S. N. SAVADI) allowed me a free use of the MSS. library for this protracted period. He has also greatly obliged me by procuring for me a number of MSS. from other libraries, which, but for his influencial agency it would have been very difficult for me to obtain. He also gave me valuable advice and in general directed my research activity through proper channels. Dr. B. J. SANDESARA of Baroda was kind enough to furnish information on some place-names in Gujarat for which he deserves my thanks. I am similarly obliged to the authorities of the following institutes who kindly either lent their MSS. or provided a photostat copy or a transcript of their MSS. : Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona; The Asiatic Society of Bengal, Calcutta; The Library of the University of Bombay; The Government Sanskrit College Library, Banaras; Sarasvati Mahal Library, Tanjore; and the Library of the India Office, London.

The credit of compiling the Index of Roots (which constitutes Appendix I) goes entirely to Mrs. KUSUM DIXIT, B. A. She voluntarily undertook to prepare the index and executed the task efficiently, for which I offer her my sincere thanks.

Lastly, I must not forget the Manager and the Staff of the Samarth Bharat Press. In spite of the highly technical and the exacting nature of the work they have made a neat job of it as the reader will see for himself. They therefore deserve my heart-felt thanks.

POONA,
September 6, 1954. G. B. PALSULE.

INTRODUCTION

The present edition of the *Kavikalpadruma* is based on nine MSS. Seven of these give the text only, while two give the author's own commentary also along with the text. Of the MSS. which give the text only, five are written in Devanāgarī and one each in Bengali and Telugu (this last being used through a Devanāgarī transcript). Both the MSS. which give the commentary in addition are written in Devanāgarī. The Critical Apparatus also includes, by way of Testimonia, three commentaries on the text. One of them is by Vopadeva himself, already referred to above. Of the other two, one is by Durgādāsa Vidyāvāgīśa and the other by Rāma Rāma Nyāyālaṁkāra—each represented by one MS. Lastly, two printed editions from Calcutta, viz. the one published by Jibananda VIDYASAGAR in 1903 (third edition), and the other by Ashu Bodha VIDYABHUSHANA in 1904 (first edition), have also been included in the critical apparatus, partly because the number of available printed editions of the *Kavikalpadruma* is very small and partly because these editions at times show readings which are not found in the MSS.

A detailed account of the MSS. :

D(EVANĀGARĪ) MSS.

D 1

This is a photostat copy of the MS. No. 4538 in the collections of the Asiatic Society of Bengal. The MS. is described in the descriptive Catalogue of the Society thus:

> " Substance, country-made paper. 9½ × 4 inches. Folia, 16. Lines, 11 on a page. Extent in Ślokas, 400. Characters, Nagar. Date, Saṁvat 1494.[1] Appearance, old. The first folio missing."

This is the oldest MS. used for this edition. The margins are marked with double lines. पृष्ठमात्राs are used. Written uniformly by the same scribe in a clear handwriting. Fairly accurate, except for the occasional omissions and lacunae. Metathesis of letters at times met with.

The post-colophon entry states that the MS. was copied at Damanā (modern Damaṇ) for the sake of Ācārya Murāri, the son of Ācārya Dhaneśvara of Mahisāṇā. The name of the scribe is given as Harihara and the copying is stated to have been done during the reign of Mahārāṇā Śrī Jayadeva. Both Murāri and Harihara are described as *audīcyajñātīya*.

---

1. A.D. 1438.

D 2

Bombay Government Collection (deposited at the B.O.R.I.), No. 22 of A 1882–83.

Size.— 9½″ × 5″.

Extent.— 31 folios, 9 lines to a page, about 24 letters to a line.

Description.— Country paper, partly worm-eaten, and edges mostly damaged. Margins ruled with black lines. Stanza numbers and the numbers (in words) of roots in the various groups rubbed over with red chalk. Occasional, though rare, marginal notes. Bold and legible writing. पृष्ठमात्राs used. Fairly accurate. Written uniformly by the same hand. Complete.

The post-colophon entry states that the MS. was copied for the sake of Murāri Nātha, the son of Keśava, who belonged to the Bhaṭanāgara caste and resided at Naṭapadra (modern Nadiad). The name of the scribe is not given.

Age.— Saṁvat 1608 (A.D. 1551).

D 3

The Library of the University of Bombay, No. 80.

Size.— 10¼″ × 4½″.

Extent.— 33 folios, 7 lines to a page, and about 28 letters to a line.

Description.— Country paper, almost every folio slightly worm-eaten. Margins ruled in red and black. Colophons and stop lines in red ink. Occasional marginal notes. Written uniformly by the same hand in legible writing. Though described as 'not quite free from inaccuracies' (Descriptive Catalogue, p. 28) I find the writing highly accurate and of all the MSS. used for this edition this MS. has the smallest number of scribal errors. Complete.

The post-colophon entry runs thus :

संवत् १६४४[2] समये फाल्गुनसुदि १२ बृहस्पतिवासरे अकबरपातिसाहराज्ये जुलालदीन महमद गाजी। लहाउराख्ये लिषापितं मिश्रमुरारिसारस्वतलिषितं कायस्थ वासुदेव नारायनदाससुत श्रीवास्तव्य काशिवासी विश्वेश्वरनिकटे गृहं ॥ शुभं ॥

From the above it is not clear who exactly wrote the MS. and for whom. वासुदेव, the son of नारायणदास, might have been the employer and मुरारि सारस्वत his employee who actually did the job of copying for somebody whose name is not given here. Personally, however, I think that we have to connect लिपापितं with मिश्रमुरारि सारस्वत, and लिखितं with कायस्थ वासुदेव नारायणदास so that it was वासुदेव नारायणदास, a scribe from Banaras, who did the job of copying the MS. in Lahore where मुरारि सारस्वत, for whom the copy was meant, lived.

Age.— Saṁvat 1644 (A.D. 1588).

---

2. The Descriptive Catalogue reads (inadvertently) १६६४.

D 4

Bombay Government Collection (deposited at the B. O. R. I.), No. 274 of 1880-81.

Size.— $10\frac{1}{2}'' \times 4\frac{1}{2}''$.

Extent.— 7 folios, 16 lines to a page, and about 56 letters to a line.

Description.— Country paper. Edges of almost all folios which were damaged have been pasted over with paper. Many lines have been partly or wholly lost in this process. Margins ruled with thick red lines. Numbers of stanzas written in red ink. Written uniformly by the same hand in very small but legible writing. पृष्ठमात्राs used. Fairly correct. Complete.

Age.— The post-colophon entry is effaced, difficult to say by whom or when. About half the portion, however, can be made out which reads thus: मं १५७३ व*श्रीमंडल*राजाद्धिराज-श्रीजिनभद्रसूरिवि*यराजे ....

The MS. looks very old.

D 5

Bombay Government Collection (deposited at the B. O. R. I.), No. 475 of 1884-87.

Size.— $12'' \times 5\frac{1}{4}''$.

Extent.— 18 folios, 10 lines to a page, and about 40 letters to a line.

Description.— Country paper. Margins ruled in treble black lines. Edges of some of the folios damaged, but no portion of the text lost. There are a good deal of alterations and notes on the margins. A peculiarity of this MS. is that in strict accordance with the rules of grammar it writes (1) dental *n* as penultimate of roots like *sraṁs*, *añc* etc. against the prevalent practice of writing *anusvāra* in such places; also (2) अड्ड etc. i.e. with a penultimate *d*, as against अड्ड of other MSS. The MS. again has a peculiar system of punctuation, besides the ordinary single and double *daṇḍas*. To show that a particular word is a root, it writes the figure १ over it while the absence of such a figure shows that the word (or words) represents the meaning. In the concluding part of the work figure ७ is used for this latter purpose. It uses a small vertical stroke above the horizontal line to mark the conclusion of a root and a similar double stroke to mark the conclusion of a sentence.

Written uniformly by the same hand. The writing, though bold, is not very neat.

The post-colophon entry states that the MS. was copied by Dayārāmadās in Vṛndāvana for Vaiṣṇava Paramānandadāsa.

Age.— Saṁvat 1788 (A.D. 1731).

D(EVANĀGARĪ TEXT WITH) V(OPADEVA'S OWN COMMENTARY)

Dv 1

Bombay Government Collection (deposited at the B. O. R. I.), No. 271 of 1899–1915.

Size.— 10¾″ × 4¼″.

Extent.— 39 folios, 4 lines of text and 8 lines of commentary (written above and below the text) to a page. About 43 letters of the text and 55 of the commentary to a line.

Description.— Country paper, somewhat worm-eaten on the borders. Margins ruled with thick red lines. Treble red lines drawn above and below the text to separate it from the commentary. Red ink used for the *daṇḍas*. Colophons rubbed over with red chalk. Plenty of corrections made by using pigment. Folios numbering six, seven and thirty-eight seem to have been written by a different scribe since here the handwriting is different and in this portion alone पृष्ठमात्राs are used. Fairly accurate. Complete.
Age.— Undated. Appears considerably old.

Dv 2

No. 38 of the Government Sanskrit College Library, Banaras.

Size.— 13¾″ × 4½″.

Extent.— 65 folios, about 7 lines to a page, about 60 letters to a line in the commentary, and about 50 in the text.

Description.— The text is written in the middle and the commentary on both the upper and the lower side. Country paper. Bold and legible writing, fairly accurate. Written uniformly by one hand. The MS. does not give the whole text of the *Kavikalpadruma* and of the commentary. The text ends with रिफ कुत्सने (356) श्री and the commentary having given the instances रिप्रः, रेपः (which should really have been रिफ्रः, रेफः) abruptly ends with the colophon कविकल्पद्रुमकामधेनु
The backside of the last folio is blank. It is clear, therefore, that the original MS., from which the present one was copied, must have been incomplete.

Age.— Undated, not very old in appearance. From the entry on the front side of the first folio, it seems that the MS. was purchased on the 17th December 51 (i.e. 1851).

B(ENGALI MS.)

Collection of the Asiatic Society of Bengal, No. 4539.

Size.— 12¼″ × 2½″.

Extent.— 34 folios, 5 lines to a page, about 48 letters to a line.

Description.— Country paper, yellow in colour. Condition good. Handwriting tolerably legible. The MS. has one or two additional lines—not very intelligible—which are not met with anywhere else. Fairly accurate. Complete.

Age.— Śaka 1736 (A.D. 1814).

T(ELUGU MS.)

Sarasvati Mahal Library, Tanjore, No. 5680, utilised by means of a Devanāgarī transcript kindly furnished by the Library. The Descriptive Catalogue of the Library, (Vol. X, p. 4244) describes the MS. thus :

" Substance.— Palm leaf. Size.— 11½ × 1½ inches. Leaves- 17. Lines- 8 to a page. Script- Telugu. No. of Granthas- 450.... Complete."

The MS. is very corrupt. We have also no clue about its age. Its only virtue lies in the circumstance that this is the only South Indian MS. which became available for this edition.

TESTIMONIA

1. Commentary of Vopadeva (Cv).

The commentary of Vopadeva as found in the two MSS. Dv_1 and Dv_2 described above is utilised here for this purpose. Some times—though they are not many—the two MSS. show some divergences. At such places the symbol Cv_1 is used to denote the commentary by Vopadeva as found in Dv_1 and Cv_2 to denote the same as found in Dv_2.

2. Commentary of Durgādāsa (Cd).

This is here represented by only one MS. viz.

Library of the India Office, London, No. 880, which is described below.

Size.— 11½" × 9½".

Extent.— 120 folios, bound in the modern style. On an average 16 lines to a page, about 23 letters to a line.

Description.— Modern paper, with two water-marks, *Budgen* 1801, and *Portal and Bridges* 1802. Well preserved, slightly worm-eaten in a corner. Devanāgarī characters. Bold and legible writing, uniformly by the same hand. *Pratīkas* rubbed over with red chalk. A number of corrections made, for which pigment is used. Some marginal notes, by way of correction or recording variants, in English also. On the first and the last two folios are seals of the East India Company's Library, reading *E. I. Company's Library*. On the two sides of the fly-leaf at the end are two lists, in the same handwriting as of the text, of

the names of authors and works quoted in the work. Fairly accurate. Complete. Presented by H. T. Colebrooke.

Along with the above MS. the Comm. of Durgādāsa as published in the Calcutta Ed. $_2$ has also been occasionally consulted here.

3. Commentary of Rāma Rāma Nyāyālaṁkāra (Cr).

This commentary became available only in a single fragmentary MS. written in the Bengali characters, viz.

Library of the India Office, London, No. 879.

Size.— 12¾″ × 4½″.

Extent.— 70 folios, bound in the modern style. 7 lines to a page, about 50 letters to a line.

Description.— Yellow country paper, well-preserved. Bengali characters, in a bold and beautiful hand. Incomplete. Extends to the end of the णान्तवर्ग.

On the first and the last folio are the seals of the *East India Company's Library*, as above. Presented by H. T. Colebrooke.

To judge from this MS. the commentary of Rāma Rāma has little original about it. It is slavishly dependent on the commentary of Durgādāsa both for the text and for the explanations.

PRINTED EDITIONS

Two printed editions of Calcutta, viz. the one published by Jibananda VIDYASAGAR in 1903 (third edition) and the other published by Ashubodha VIDYABHUSHANA in 1904 (first edition) have also been included in the Critical Apparatus, as already stated above. They are denoted here by the symbols Cal. Ed. $_1$ and Cal. Ed. $_2$ respectively. Cal. Ed. $_1$ gives the text only but it gives the commentary of Durgādāsa also for the introductory part of the work (i.e. St. 1-14), while Cal. Ed. $_2$ gives the same commentary entirly along with the text. Both the editions are based mostly on the text given by Durgādāsa, i.e. the text of the Eastern Version. They, however, at times show readings not found in Durgādāsa, as for instance in 14^{ab}, 16^{b}, 21^{b}, 31^{d}, 78^{c}, 149^{c} etc. Further, between the two editions themselves there are occasional differences as in 26^{b}, 141^{d}, 147^{d}, 154^{d} etc. All these variants will be found noted in the critical apparatus.

Shivanarayana SHIROMANI's edition of the *Kavikalpadruma*, which also gives Durgādāsa's commentary, became available to me at a late stage when the work of collation and even writing the apparatus had already been finished. On going through a good portion of this edition it was found that, as far as the text is concerned, it is hardly different from Cal. Ed. $_2$. No useful purpose was therefore to be served by loading the apparatus with one more edition.

The catalogues of printed books record some more editions which are, however, practically unavailable. Some of them are: (1) The edition published by Calcutta Sanskrit Press (1848) with a Paribhasha *ṭīkā*; (2) the one by Shastradipika Press (1831) in Bengali characters, with the commentary of Durgādāsa; and (3) the one published along with the commentary of Durgādāsa (vide Meharchand Lachman Das's Ratnasamuccaya, No. 3135.

The Descriptive Catalogue (Vol. X, p. 4245) of the Sanskrit MSS. in the Sarasvati Mahal Library, Tanjore, remarks: 'Bopadeva's Kavikalpadruma has been published by the Asiatic Society of Bengal in the Bibliotheca Indica Series.' So far as my knowledge goes the Kavikalpadruma has *not* been published in this series.

TWO VERSIONS : WESTERN AND EASTERN

The text of the *Kavikalpadruma* may be said to be fixed as far as the extent is concerned. There are no characteristic additions or omissions (except a few omissions caused by haplography). There is, however, a fairly large number of readings for individual words, and even quarters and, in a few cases, even for whole lines. There are also some cases of additions, omissions and transpositions of individual words. A careful study of these variants reveals a sharp division of MSS. into two clear-cut groups. On the one hand the MSS. D_{1-4}DvT show a marked agreement and so form one group (A) while the MSS. D_5 and B on the other hand show a similar remarkable agreement and so form another group (B). To this latter group also belong the two commentaries of Durgādāsa and Rāma Rāma Nyāyālaṁkāra, since the text on which they comment is essentially the same as of D_5B. On an examination of the more important readings in the first half of the work I have found that in 88 out of 142—i.e. in about 61%—such cases the MSS. conform to the above division.

Looking at the above grouping of MSS. from the point of view of the characters in which the MSS. are written it will be seen that the group A consists mostly of MSS. written in Devanāgarī. The MS. T, the only MS. in this group which is written in a script other than Devanāgarī, had probably as its source a Devanāgarī MS., as may be concluded from its agreement with the Devanāgarī MSS. in this group. Coming to the other group, the only MS. of the commentary of Rāma Rāma Nyāyālaṁkāra which was available to me is written in Bengali characters. As regards the commentary of Durgādāsa, the MS. which I have used is in Devanāgarī but such MSS. are rare. The descriptive catalogues of the various manuscripts libraries report far more MSS. written in the Bengali characters than those in the Devanāgarī. This is only as it should be since Durgādāsa, like his follower Rāma Rāma, lived in Bengal where, even for Sanskrit works,

Bengali has been prevalently used. The MS. D_5 which alone of this group is written in Devanāgarī must have been either copied directly from a Bengali MS. or its ultimate source at least must have been a Bengali one, as may safely be concluded from its striking agreement with the Bengali MSS. This MS. must have, however, at some time come under the influence of Devanāgarī MSS., seeing that there are occasional corrections made so as to make the text correspond to the one which we find in the D MSS. These corrections, however, are not very numerous, and to all intents and purposes the MS. may be taken as a genuine member of the group B.

The above two groups of MSS., which have been called as the group A and the group B may, therefore, be called as the Devanāgarī and the Bengali group for practical purposes.

It is interesting to look at these two groups from the geographical view-point also. In the group A, three MSS. viz. D_{1-3} record the names of places where these MSS. were copied. D_1 was copied at Damaṇ in Gujrath, D_2 (probably) at Naṭapadra (modern Nadiad, also in Gujrath), while D_3 was copied at Lahāura i.e. modern Lahore. These MSS. thus belong to the Western and North-western parts of India. The other MSS. in this group, viz. D_4 DvT do not give any information in this matter. In the group B, the Bengali MSS. of the text and the commentaries were evidently written in Bengal. D_5 was copied at Vṛndāvana, which is nearer to Bengal. The group A and the group B may, therefore, be described as the Western group and the Eastern group respectively.

Finally, looking at these groups from the chronological point of view, the group A as a whole is older than the group B. Here again the same three MSS. in the group A are dated—D_1 was copied in A.D. 1438, D_2 in A.D. 1551 and D_3 in A.D. 1588. As regards D_4, the entry सं १५७३, which is a part of the portion which can be made out of the effaced post-colophon entry is not of much help, since we do not know how much one may rely on it. DvT are undated. Coming to the group B, the MS. D_5 is dated A.D. 1731, and the MS. B A.D. 1814. As for the commentaries, our MS. of Durgādāsa's commentary is undated and that of the commentary of Rāma Rāma is incomplete. But we know the date of the composition of Durgādāsa's commentary which is A.D. 1639 and Rāma Rāma who quotes him must be still later. It is therefore clear that the Eastern or the Bengali group is much younger than the Western or the Devanāgarī group.

The Eastern Version

The group B is characterised by some peculiar traits which have been shared, with occasional exceptions, by most of the MSS. belonging to this group. It (except D_5) usually writes *-kh-* for *-ṣk-*. Thus

it reads मक्क for मष्क (84^d); वक्क for वष्क (85^d); हिक्क for हिष्क (89^c) and so on. This last variant has resulted in shortage of one root in the calculation which the commentators Durgādāsa and Rāma Rāma, who follow the Eastern Version, are unable to explain. A general confusion of the sibilants is seen in the readings विसरणे for विशरणे (39^c) and शल्ह for (358^c). This group again prefers reading *ṣ* for *s*. Thus it reads for भासार्थां (13^a); (except D_5) आभाष- for आभास- (18^b); भाषणे for भासने (165^b); and लुष for लुस (359^b). Further, this group makes some confusion between व and र, since it twice reads निवासे for निरासे (313^a, 343^a) and once वटि for रटि (355^a).

The agreement in the MSS. of this group goes down even to cases of minor additions, omissions, transpositions and variant readings. Thus it inserts ठा (meaning roots ending in the letter ठ) by reading 153^f as बाधे ठा विंशतिस्त्रिभिः for -ङ बाधे त्रिंशतास्त्रिभिः (though, as a matter of fact, the meaning is quite clear even without the express mention of the word ठा; Cal. Ed. ₁, which usually follows the Eastern Version goes one further and reads the quarter as बाधे ठान्तास्त्रिविंशतिः). It (except D_5) inserts the word तन्तु in giving the meaning of √*vap* by reading क्षेपे टुङ्

वेप् चले वपौञ्। डुवे मुण्डतन्तुबीजोप्त्योः for क्षेपे, ऋटुङ वेप् चले। डुवे वपौञ् मुण्डबीजोप्त्योः (235^d–236^a). The group inserts a root लय् by reading रय्लय्वयङ् for रयवयङ् (260^c). The group further adds णाथ to the original नाथ by reading ग्रथिङ् जैह्रये ग्रंथ्किग् (Cal. Ed. ग् ग्रन्थ्कि) दर्भे णाथ नाथृङ् दवाशिषोः for °ह्रये ग्रन्थकिग दर्भे नाथृ° (86^{cd}). (This is probably to be explained as being due to the influence of some other schools which read both णाथ and नाथ. Such influence is also seen in this version's reading धेट् for धे [75^a] and दैप् for दै [77^b].) Lastly, this group alone inserts the stanza स्वर्गे गीर्वाणनार्यैः etc. at the end which really does not form part of the *Kavikalpadruma*. An omission worth noticing is that of the meaning assigned to √*majj*. Thus it reads मस्जोशद्वौ स्यात् स्नाने for मस्जोशद्वौ 5^b).

As regards the cases of transposition, they mostly concern the *anubandhas*, where sequence does not matter. Thus here the Eastern group reads मृषतञ् for °ञत् (29^a); षिन्गञ् for षिग्लञ् (50^a); कडिञङ् for °ङञ् ञिष्विदाङ्ल for ल्ष्विदाञिङ् (208^{bc}); घूर्यङी for °ङञी (264^c) etc. But at times they also concern roots and meanings. Thus this group reads गर्ह गल्ह for गल्ह गर्ह (345^b); टल् टुवलज् for टुवल् टलज् (275^a); -हिंसानिन्दा for -निन्दाहिंसा- (238^b); वधे गतौ for गतौ वधे (267^b) etc.

Cases of agreement even as regards minor variants are not few. Thus this group reads च for तु (100^b; 159^d); ऋनै...प्रापे for ऋनूं...प्रापणे (66^b); त्वादाने (to avoid hiatus) for आदाने (81^b); गतौ for गते (96^a); -ङ् विसर्गेऽस्थ for -ङ विसर्गे (131^b); -षष्ठिकाः for -षष्ठिधा (297^d) etc. An interesting instance of agreement even in the case of an erroneous reading is

furnished by the variant दिशौ(D$_5$ °श्लौ)न्शौचेऽथ for दिशन्शौ चाथ (301[b]). Here the word च means that √*diś* has the same meaning as the preceding root, i.e. दान (चकाराद्दाने as Cv says). It is amusing to see the desperate attempt made by Durgādāsa to drag out some sense of the reading he follows. He splits -शौचे into श ओचे and remarks : ओच इति
ने (100[d]) इत्यस्यालि रूपम। धातूनामनेकार्थत्वाद्दे

I now give below some of the more important variants of this Version.

Variants for Roots

(except B ; Cr om.) लड लाड for लभ लाभ (31[a]) ; (except D$_5$) स्कन्द for स्कन्ध (39[d]) ; हिल्लोल for हिन्दोल (40[b]) ; (except D$_5$) ष्णै for ष्टै (78[c]) ; (except D$_5$) चघ for चषघ् (96[d]) ; षन्च for षस्च (111[a]) ; बुटि for च्युटि (144[c]) ; स्फुट्ट for सुट्ट (147[b]) ; लुठक् for लुण्ठक् (151[c]) ; (D$_5$ by corr.) पेणृ for
for ज्युतिर् (181[d]) ; श्रथ for श्नथ (189[d]) ; शदौ for षद्दौ (207[b]) ; स्कदिङ् for
(210[b]) ; स्निन्भ for सृन्भ (250[b]) ; (except Cal. Ed.) क्ष्वेल्ऌ for
for पवङ् (293[c]) ; ध्माक्ष for ध्वाक्ष (315[a]) ; तल for त

Variants for Meanings

for °पने (19[c]) ; विस्फु(Cd.r °ष्फु)रणे for विच्छुरणे (30[c]) ; आराधे for
(53[a]) ; उद्धृतौ for उद्वृत्तौ (62[d]) ; -सृजौ for -सृतौ (63[b]) ; अवध्वंसे for
ab) ; -भा:सु for -भासु (105[c]) ; नृतौ for नतौ (138[d]) ; -मर्दे
for प्रेषे (175[c]) ; क्रीडायां for गुदक्रीडे (194[c]) ; उत्खाते for उत्पाटे (204[c]) ; प्री- for
b) . ...तौ for उपहतौ (220[c]) ; शब्दोपतापयोः for ... (220[d]
for विप्लवे (275[a]) ; (except D$_5$) धृतौ for कृतौ (287[c]) ; वधे for वदे (299[c]) ;
for द्युतौ (309[b]) ; (except D$_5$) स्नेहने for म्लेच्छने (322[a]) ; हेषायाम् for हेषा°
(323[d]) ; रुहे for नहे (354[c]).

Finally, the Eastern Version alone substitutes, for 240[b]–241[d] a passage which is meant to regularise the text and make it clearer. Here again Cal. Ed. , (apparently without any MS. authority) goes one further and substitutes a still different passage which makes the text still more simple. For both these passages, cf. v. l. 241.

Durgādāsa, as we have seen above, follows closely the Eastern Version. Occasionally, however, readings are peculiar to him and are not met with in the other MSS. belonging to this group. The commentary of Rāma Rāma (as far as it is available) and Calcutta Editions closely follow him. Following are some such instances : विष्फुरणे for विच्छु° (30[c]) ; श्लेष्क for श्लेक्ष (33[b]) ; सार for स्फुट (36[d]).

The Western Version

In fixing the text I have been mainly guided by the Western Version, i.e. the text as found in the MSS. D$_{1-4}$ DvT. The reasons

for this preference, though quite evident, may still be briefly stated. They are : (1) These are the oldest known MSS. of the *Kavikalpadruma.* (2) They are written in the Devanāgarī characters in which also must have been written the original archetype and the earlier MSS. of the *Kavikalpadruma* considering the fact that Vopadeva was a native of Berar, and lastly (3) the two MSS. of Vopadeva's own commentary which has more chances of having preserved the original text, belong to this group.

Of the seven above-mentioned MSS. comprising this group, all do not stand on the same footing. The first three MSS. i.e. D_{1-3} have remained fairly pure while the remaining MSS. i.e. D_4 DvT at times betray a not inconsiderable influence of the Eastern Version. While generally going with the older group of MSS. D_{1-3}, they also at times severally go with the Eastern group. The following are some such instances :

द्रुड्द्रुड् for दुड्द्रुड् (160ᶜ); $D_4 Dv_2$ हिक्क for हिष्क (89ᶜ); D_4 Dv ढ्रिरि for उढ्रिरे (255ᵇ); $D_4 Dv_1$ T गर्हगल्ह for गल्ह-गर्ह (345ᵇ); Dv_1 ष्णै for ष्टै (78ᶜ); Dv_1 दैप् for दै (76ᵈ); Dv_2 षन्च for षस्च (111ᵃ); Dv_2 T वुटि for च्युटि (144ᶜ); Dv_2 T उद्धृतौ for उद्वृत्तौ (62ᵈ); T गतौ for गते (96ᵃ); T -भाःसु for

r

MSS. from this group occasionally, though rather rarely, show independent readings also. Thus for -स्तौ (63ᵇ; text as in $D_{1\cdot3\cdot4}$ Dv_2), MSS. Dv_1 T read (with D_2) -स्रुतौ while the Eastern group reads -स्रजौ. For स्वृ (74ᵇ), Dv_1.T (also D_5) read श्वृ against स्वृ of the rest of MSS. In 309ᵇ it reads ह्रुतौ (adopted as the text) against ह्युतौ of D_{1-3} and त्रुतौ of the entire Eastern Version.

There is a single yet noteworthy case of a substituted passage in D_4 T (also D_3), the net result of which is the elimination of the meaning वरण assigned to the two roots *vṛt* and *vāvṛt* and the regularisation of the metre. For this, cf. v. l. 184.

I have put Dv_2 in this group after some hesitation. For at times it shows striking affinity with the older Western group (i.e. D_{1-3}). Its readings घृतौ for वृतौ (135ᶜ), वाक्संवादे for वासवादे (208ᵈ), कृषौत्र् च कृषि for कृषौ त्वाकृषि (308ᶜ), भक्ष for फ्लक्ष (319ᵇ), -लाभोक्ति- (as in text, which is othrwise found in D_1 Dv only; others -लोभोक्ति-) (319ᶜᵈ) are some such cases in point.

Lastly, out of the remaining three MSS. of this group, the first two, i.e. D_1 and D_2, exhibit strong mutual affinity even in insignificant things. A general tendency of these two MSS. is to mistake *-kk* for *-ṣk*,—a tendency which is diametrically opposite to that of the Eastern group of MSS. Thus $D_{1\cdot2}$ read चष्क, चिष्क, चुष्क, धष्क, नष्क etc. Among the individual readings the following may be cited: खजे for खर्जे

(157[a]) ; संभृति- (also in Dv_1) for संवृति- (162[a]); संशयेक्षा- (also in T) for °येच्छा- (180[a]); भोजने for भजने (251[a]) ; क्षुद्रिक् for कुद्रिक् (263[a]); अट इट् कट् for अटिट् कट (133[c]).

Two cases of transposition common to these two MSS. are : (1) अनादरे। हेडृङ च for ङ-हेडृङ च। अनादरे (169[bc]) and (2) सु ष्वर्थौ
तौ स्त्र द्रवत स्त्र (D, om.) गतौ हुलि for सु ष्वर्थौ स-ज गतौ

हुलि

Though D_1 and D_2 are the most reliable MSS. and so I have generally followed them in deciding the text, still in such cases as mentioned above, I have set them aside since such variants are to be regarded rather as individual vagaries than as representing any older tradition. This is all the more so when all the rest of the MSS. unanimously go against them.

An Account of the Work

The *Kavikalpadruma* is a metrical Dhātupāṭha which gives in 361 *anuṣṭubh* stanzas verbal roots of the Sanskrit language, arranged in a particular order, and their meanings. Besides the meanings, the Kkd. gives, like other Dhātupāṭhas, information about these roots on many other points, specifying, e.g. roots which take the connecting vowel *i* in particular formations; roots taking a nasal increment in certain formations; roots restricted to the Vedic literature; roots taking *na* instead of *ta* as the suffix for forming past passive participles, and so on. All this information is given by means of a variety of *anubandhas* or code letters which, incidently, here number far more than those generally found in any other Dhātupāṭha.

The first fourteen stanzas form an introduction to the main work. Following the usual practice of the Sanskrit authors, Vopadeva begins with a salutation to the favourite deity which in this case is Āditya or the Sun (st. 1). He then mentions the names of the ancient grammarians whose works be studied before be set out to write his own Dhātupāṭha (2[a]–3[a]). He then describes the principle behind the selection of roots, the order followed in giving the roots (3[cd]), the various types of sources from which the roots read here have been culled (4[cd]), the part the Anubandhas play in this work (5), and the conditions which govern the application of these Anubandhas (6). He then explains the significance of every Anubandha (7–12) and enumerates roots comprising certain classes, and also such of the roots ending in vowels as are *aniṭ* (13–14 ; the consonantal *aniṭ* roots are indicated by the anubandha *au*). With the fifteenth stanza the main work begins.

The roots are here arranged alphabetically according to the final letter of the roots, those which end in *a* coming first, then those in *ā*,

and so on, those in *h* coming last. (For more details about this order and remarks thereon, see the note under the stanza 3.) With the st. 15 begin the roots in *a* and with 353 end the roots in *h*. Then follow what are called the *sautra* roots (also arranged in the above-mentioned order) and numbering no less than 42 (the largest number of such roots met with anywhere in works of this kind) (354–359). The last two stanzas mark the conclusion of the work, where the author gives the total number of the roots read here, and some personal information, viz. his own name and those of his father and the teacher, and also his own place of residence.

The most outstanding feature of the Kkd. is exhaustiveness. The author has left no source untapped and gives more roots than are found in any other single Dhātupāṭha—excepting, of course, the *Kāśakṛtsna-Śabda-Kalāpa Dhātupāṭha* which reads a good number of odd additional roots, some 500, which are unparalled anywhere. Even a cursory reading of the work bears ample testimony to the author's study of the works of his predecessors referred to in st. 2. His anxiety to incorporate in his work all relevant material contributed by his predecessors, and make his work as complete as possible is quite evident. Though he leans rather heavily on Kṣīrasvāmin and Hemacandra, there are unmistakable proofs of his indebtedness to other grammarians. He has something in common with almost every predecessor of his —Vopadeva himself calls his work as *sarvasādhāraṇa*—to the exclusion of others. Thus he gives *gātra* as a root which before him was read by Śarvavarman only. He reads *muṇṭ* with Candra alone. With Kāśakṛtsna he reads *caṇ, can, ḍhuṇḍh, maṣk* (also with Kt.) and *śall*. Besides, there are eight *sautra* roots, which were read by Kāśakṛtsna alone, although most of them with different meanings. They are : *kañj, kark, kuṭh* (with the same meaning), *pañj, mañj, maṭ, mark* and *yuṣ* (with the same meaning). With the Kt. alone he reads *loṭ*. Besides Vopadeva, roots *yauḍ* and *śauḍ* are given by Śākaṭāyana and Hemacandra alone ; *knaṁs* by Śarvavarman and Śākaṭāyana alone ; *kvel, cuṇ, bundh, bhlās* etc. by Kk, Kt and H ; *mañc* 'go' by C, Śā and H ; *muñc* 'go' by Kt and J ; and *mleṭ* by Kt, Śā and H. He reads *man* (x) 'worship' with Śā alone. He also follows Śā in reading *kṛṇv* in the fifth class, and roots like *kaḍ, carc* in the sixth, instead of in the first (or in both).

But, as said above, his main source is Kṣīrasvāmin, and Hemacandra who almost always follows him. The number of roots which are read with Kṣ and H alone, is quite large. Most of them are : *amb* 'go', *argh, int, ṛ* (V), *kṣaj, kṣi* (I), *khakkh, khaṣ, gundr, cikk, jyo, ḍamb, ḍimb, tūl, daṁh, dabh, dāś* (X), *dimbh, naḍ, pich, bhil* (X), *mul* (X), *ruṭ* (X), *valyūla, vitta, śal* (X) 'boast' and *śvabhr*. Besides these there are also roots which are read with the one or the other alone. Those read with Kṣ alone are : *kac, kas, kump, kṣal, cyus, ṭip, taṭ, tigh, danv, dāy, duḍ, dhrāgh, naj, pyus, plakṣ, raṁha, vip* etc. Those read with H

alone are : *aḍ* (V), *aṇ* (IV), *kumāla*, *kūṇa*, *ghaṇ*, *jaṅkṣ*, *pas*, *prath*, *ramb* 'go', *rimb* etc.

It does not seem, however, that Vop. simply grabbed whatever roots he came across in his predecesors' works. Sometimes he is seen to have discarded even roots read by Kṣ and H, on whom he relies so much. Thus he does not read roots like *kart*, *kṣap*, *khod*, *truḍ*, *tsadm*, *ves* etc. given by both Kṣ and H ; roots tike *ṛh* (VI), *ev*, *kaj*, *pṛñc*, *bed*, *bhṛṣ*, *vyund* etc. given by Kṣ only ; or like *kattha*, *pappūla*, *pārth*, *buṇṭh*, *miṇṭ* etc. given by H only. Vop. did not accept them probably because he did not think they had sufficient recognition by the *śiṣṭas*. Durgādāsa's comment on the word *sarvasādhāraṇa* (3) is worth noting in this context. He says : सर्वेषां साधारणः समानः सर्वसंमतत्वात्। सर्वशब्दस्त्विह बहुवादिपरः, तेन कुञ् कृतावित्यादीनां कैश्चिदमन्यमानानामपि बहुवादिसंमतत्वादिहोपन्यासः। कुड्ड गतावित्यादीनां च कैश्चिन्मन्यमानानामपि बहुवाद्यसंमतत्वात् तद्वर्जनमिति।. This statement of Durgādāsa is to be taken with a grain of salt since, as we have seen above, Vop. often gives roots which were recognized before him by solitary writers.

The all-inclusiveness of the author which is seen in the case of collecting roots, also shows itself in the matter of assigning meanings to the roots. He has been careful even to record what were evidently orthographical errors. Thus, he assigns both *hasana* and *sahana* to the two roots *cyu* and *tak* ; *parimāṇa* and *pariṇāma* to *mas* ; and *saṁśiti* and *asaṁśiti* to *car*. Some of the more important cases, showing his indebtedness to his numerous predecessors are :

			Kātantra	Vopadeva
1.	√*daṁś*	Kt :	दर्शने	दर्शे दंशने च
		Others :	दं(द)शने	
2.	√*mrakṣ*	Kt :	म्लेच्छने	म्रक्षणे म्लेच्छने
		Others :	म्रक्षणे	
3.	√*kīṭ*	Kt :	बन्धने	बन्धवर्णयोः
		Others :	वर्णे	
4.	√*khel*	Kt (also Kk) :	चलने	चालगत्योः
		Others :	गतौ	
			Śākaṭāyana	Vopadeva
1.	√*kall*	Śā :	शब्दे	कूजने (corresponding to अव्यक्ते शब्दे) शब्देऽशब्दे
		Kṣ H :	अशब्दे	
		Others :	अव्यक्ते शब्दे	
2.	√*gruc*	Śā :	गतौ	गतौ चौर्ये च
		Others :	स्तेयकरणे (H adding गतावपि केचित्)	
3.	√*chṛd*	Śā :	दीप्तिवमनयोः	देवने त्विषि वमने च
		Others :	दीप्तिदेवनयोः (H adding वमनेऽप्यन्ये)	

		Hemacandra	Vopadeva
1. √*bhaj*	All :	विश्राणने	पाके
	(Kṣ :	विश्राणनं दानम्।	
	H :	विश्राणनं विपचनम्।)	
2. √*kṣur*	H :	विखनने	विलेखे खनने
	Others :	विलेखने	

Vopadeva's indebtedness to Kṣīrasvāmin is even more evident here. It is a usual practice of the authors[3] of the Dhātupāṭhas merely to reproduce the meanings which were once assigned by Bhīmasena. Kṣīrasvāmin as a rule explains these meanings and these explanations are often reproduced by Hemacandra. In a large number of cases Vopadeva is seen to give these very explanations as meanings. To quote some instances :

	Kṣīrasvāmin	Vopadeva
√*cūrṇ*	: प्रेरणे। प्रेरणं दलनम्। 'पूर्ण पेषण' इति चन्द्रः।	पेषे
√*ceṣṭ*	: चेष्टायाम्। चेष्टा ईहा।	ईहे
√*tantr*	: कुटुम्बधारणे। कुटुम्बं परिवारः। उपलक्षणं चैतत्।	धारणे
√*drā*	: कुत्सायां गतौ। कुत्सिता गतिः पलायनं निन्दा च।	स्वप्ने पलायने
√*paṭa*	: ग्रन्थे। ग्रन्थो वेष्टनम्।	वेष्टने
√*phakk*	: नीचैर्गतौ। नीचैर्गतिर्मन्दगमनमसद्व्यवहारो वा।	असद्व्यवहारे शनैर्गतौ
√*majj*	: शुद्धौ। शुद्धया स्नानं ब्रुडनं च लक्ष्यते।	स्नाने ब्रुडने
√*man*	: स्तम्भे। स्तम्भो गर्वः।	गर्वके
√*rad*	: विलेखने। विलेखनमुत्पाटनम्।	उत्पाटे

If Vopadeva at times uses only the synonyms and not the exact words of Kṣīrasvāmin, that is because his choice of words is largely governed by considerations of metre.

It is not to be supposed, however, that Vopadeva was content with merely reproducing what his predecessors had said. He has added a pretty large number of roots to the traditional stock. Some of them represent only a difference in spelling, like *klīv* : *klīb*, *kṣīv-kṣīb*; *baṭh* : *vaṭh*, *baṇ* : *vaṇ* ; *aś* : *aṣ* : *as*, *paś* : *paṣ* : *pas* ; *palyula* : *palyūla* etc. But there are other additions which are of a more important nature. He has realism enough to recognize *vadh* as an independent root, as it shows forms in more than one tense-system, instead of relegating it to the subordinate position of a *dhātvādeśa*. The recognition of *vadh* thus supplies only a long-felt want. His recognition of *laukika* roots like *avadhīra*, *āndola*, *preṅkhola*, *hindola* (many of which were already noticed by commentators like Kṣīrasvāmin and Maitreya Rakṣita) shows that he must have been observing the actual condition of the language

3. Except Candra who, as a rule, gives only one meaning.

at his time and trying to bring the science of grammar in line with the facts of the language. His contribution in the matter of the *sautra* roots (which, as the author himself tells us in his commentary, are meant only to explain certain derivatives[4]) is equally solid. Out of the forty-two such roots given by him, a little less than a dozen, viz. *ṛś*, *kṣad*, *kṣup*, *tandr*, *pīy*, *bhiṣ*, *raś*, *ribh* and *lul* have been accepted even by modern scholars, although different meanings are assigned to some of them and two roots viz. *tandr* and *bhiṣ* have been stated in a different form viz. as *tand* and *bhiṣaj*.

In the matter of assigning meanings also Vopadeva's contributions are not few. To quote some instances :

	Others	Vopadeva
√*kak*	: लौल्ये। Kṣ explains : लौल्यं सतृष्णत्वं चापलं च।	इच्छागर्वचापले (Dgd. remarks : गर्वः कैश्चिन्न मन्यते।)
√*khid*	: परिघाते	
√*ghaṁṣ* :	J :	
	Kṣ H :	
√*ghṛ*	: प्रस्रवणे (or,	
√*tṝ*		
√*bhaj*		

While we are on the subject of meanings, attention may be drawn to an agreeable feature of the Kkd. Following Bhīmasena, writers of the Dhātupāṭhas usually give meanings of a general nature, leaving it to the commentators to work out the specific shades of meanings. This is particularly the case with the roots meaning 'sound' and those meaning 'move, go'. In the majority of such cases Vop. (following Kṣ here also) fortunately records the individual specific meanings. Some such cases regarding the roots meaning 'sound' are :

√*kaṇ*, *ku*, *kū* :

√*gai* :

√*maṇ* : कूजे (Vop. fails to mention that the indistinct sound meant here is the particular one uttered [by women] during cohabitation.)

√*raṇ* : रुति

Besides cases like these he of course gives अभ्रध्वनौ (√*gada* ; *stana*), घोररुते (√*drāṅkṣ*), तारशब्दे (√*kuc*) etc. with other grammarians.

As regards the गत्यर्थक roots, following may be quoted : √*taṅg* : ने च ; √*laṅg* : गतौ खञ्जे 'limping' ; and √*vaṅg* : खञ्जे ; √*skund* :

4.

ऱ्—not to speak of अग्रगत्याम् (√*pur*), गतिचातुर्ये (√*dhor*), (√*tsar*), नभोगतौ (√*ḍī*), वक्रगते (√*ak*, *ag*), शनैर्गतौ (√*cup*, *phakk*), etc., which cases are common with other Dhātupāṭhas. Though not of the same nature, two other cases may be quoted here as instances of precision. To the root *jal* Vop. alone assigns the exact sense घान्द्य against घात्य, घातन or धान्य of others. The other case is अपानोत्सर्गे (√*pard*) against कुत्सिते शब्दे of others.

Some other peculiarities of Kkd. may briefly be noted here. A glaring feature of this work is the unusually large number of cases where the *saṁdhi* has not been done. It is true that the sentence combination (as against the combination in the same *pada*) is theoretically optional. But the classical writers, except in rare cases, refuse to avail themselves of this license—much more so in a metrical work. In the Kkd., however, there are scores of such cases. To quote only a few :

ओ (54^b), ली-ङ्थओ (55^b), गू-ओंशि (63^b), स्वृ-ऊ (69^d), जृ-इर्षम्य (72^b), चु-इर् (106^c), स्वने ऋ-शौट् (144^d), कि आध्याने (149^a), कणृ आर्तस्वरे (171^c) etc.

It is however easy to account for and even approve of the license taken by the author in this respect. The work is already difficult enough, bristling as it does with an army of code letters. A rigid process of combination would have led to some confusion. As it is, the maintenance of the hiatus has served considerably to give what measure of clarity there is in the work.

Another feature concerns vocabulary. We sometimes come across obscure words like रकौ, लोठे, कुन्द्रे etc., evidently used under the exigencies of the metre. For the same reason, the author is at times obliged to use words, which, though not grammatically inaccurate, are jarring to the ear. Thus he uses सर्पे (for सर्पणे), हिंसे (for हिंसायां, or हिंसने), श्लाघे (for श्लाघायां), वेष्टे (for वेष्टने) etc. The use of the pleonastic *-ka*, again, is a little too frequent, as in अंशके, गर्वके, दैन्यके, दैर्घ्यके, व्यायामके etc.; also the use of adjectives for nouns, as in मग्ने (for मज्जने) or गत्यसंस्कृतसंस्कृते (for गत्यसंस्कारसंस्कारयोः). Lastly, a number of synonyms have been used to convey the same idea. Thus a number of words like त्विषि, दीप्तौ, द्युतौ, भासने, भासि and भासे are used to convey the idea of 'shining'. Those used for 'going, moving' number still more : इतौ ते. गतौ. गत्याम . गमने. व्रजने. व्रजे. सर्पणे. सर्पे and सर्

The Code Letters (*ANUBANDHAS*[5]) in the Kkd.

The code letters used in this work call for some observations. Owing to the peculiar method followed in giving roots, the author had

5. These are all explained in the Appendix III.

to lean rather heavily on the *anubandha* system. The total number of such letters is no less than 43. They are : *ā, i, ir, ī, u, ū, r̥, r̥̄, l̥, e, ai, o, au, k, ki, kṣ, g, gi, gh, ṅ, j, ñ, ñi, ṭu, ḍu, ṇ, t, d, dh, n, p, bh, m, mi, y, r, l, li, lu, v, ś, śi and ṣ*. Out of these, 17 viz. *ā, i, ir, ī, u, ū, r̥, l̥, e, o, ṅ, ñ, ñi, ṭu, ḍu, m* and *ṣ* are used here with the same significance as in Pāṇini's Dhātupāṭha. Of the rest, three anubandhas, viz. *k, ṇ* and *p* were also already used by Pāṇini, although with a different significance —viz. to distinguish the roots *i, dā* and *hā* from their counterparts having the same spelling but a different meaning. Vop. utilizes them for a different purpose, to which we shall shortly turn. There is one more *anubandha*, viz. *ṭ*, which was used by Pāṇini to distinguish the root *dhe* from *dhā*. Vop. drops this altogether. Barring these minor exceptions and the abolition of the use of accents (both on the root and on the *anubandha* syllable) for similar purposes,—a process begun long before him—Vop. has kept Pāṇini's system of anubandhas intact —an arrangement which has helped avoid an unnecessary confusion.

There is only one Anubandha which Vop. has borrowed from another school, viz. *au* (denoting an *aniṭ* root) from the Jainendra Dhātupāṭha. The remaining anubandhas, then, are Vopadeva's own creation. A little perusal of them will show that the author has taken great pains in selecting, as far as possible, only such letters to serve as symbols as would be quite natural, i.e. the very utterance of which will at once suggest the function they are meant to perform.

It is interesting to see how Vopadeva proceeds in this matter. He must have at the outset felt the necessity of coining symbols to denote the ten conjugational classes and their sub-classes (*antargaṇas*). In the other Dhātupāṭhas the roots are arranged in different classes themselves, one class following another. So it was not necessary for them to use *anubandhas* for this purpose. The roots in the Kkd., however, are arranged on a different principle, viz. a particular alphabetical order, and so use of symbols to denote the particular class to which a root belongs was here indispensable.

The method followed in this respect is this : The author first allots different symbols (generally suggestive of the *vikaraṇas*) to the classes II–X, leaving the first class without any symbol. The result is that when a root is found to be read without any class-indicating *anubandha* that root is to be understood as belonging to the *bhū* or the first class. To the *ad* or the second class Vop. assigns the letter *l*, and to the *hu* or the third class the symbol *li*. The element *l*, which is common to these two *anubandhas*, is evidently meant to suggest the *lopa* 'elision' of the *vikaraṇa* with regard to these two classes (cf. the two terms *luk* and *ślu* in Pāṇini's terminology). The letter *y* which is the symbol for the *div* or the fourth class speaks for itself, as it is identical with the consonantal element in the actual *vikaraṇa* of that class. Similarly

the symbol *n* denoting the *su* or the fifth class evidently comes from *ṅu*, the *vikaraṇa* of that class. The *tud* or the sixth class probably presented some difficulty since the *vikaraṇa* of this class has no consonant in it. The author therefore here borrows a term from Pāṇini and uses *ś* as the anubandha for this class. In the case of the *rudh* or the seventh class the consonantal element *n* of the vikaraṇa *na* having been already used to denote the *su*-class, the author resorts to another device. He takes the letters *dh* from √*rudh*, the leading root of this class, and turns it into the *anubandha* for this class (we shall come across similar cases further). In the case of the *tan* or the eighth class there is no consonant in the *vikaraṇa*. The consonants of the leading root *tan* also have been otherwise used. In the *krī* or the ninth class, again, the consonant *n* which would have suggested the vikaraṇa *nā*, and also the consonants of the leading root *krī* have been otherwise employed. There is a somewhat similar difficulty in the case of the *cur* or the tenth class. (Why Vopadeva does not use the letter *c* for the *cur* class is difficult to say.) In all these three cases he has recourse to another device to which we shall come later on.

We now come to the sub-classes. The procedure generally followed here is to take the consonant which is used as a symbol for the main class to which the sub-class concerned belongs, and to add a vowel like *i* or *u* to it. Thus *lu* is used for the *svap* sub-class, where *l* indicates that *svap* is a sub-class of the *ad* class. The other cases are:

Main class.	Sub-class.
ś : *tudādi*	*śi* : *kuṭādi*
g : *kryādi*	*gi* : *pvādi*
k : *curādi*	*ki* : The group of roots belonging to the *cur* class only optionally = *yuj* sub-class of other grammarians.

In the cases where the above method could not be followed, the author has adopted a different course. Thus *jval*, *vṛt* and *phaṇ* are sub-classes of the *bhū* class. No letter is used for the *bhū* class. The general method being inapplicable here, the author takes the letter *j* from *jval*, *v* from *vṛt*, and *ṇ* from *phaṇ* and makes them the symbols of these sub-classes respectively. In the case of the *jakṣ*, a sub-class of the *ad* class, the distinguishing vowels *i* and *u* being already used in *li* and *lu* (and being for some reason reluctant to use other vowels), the author prefers taking *kṣ* from the root *jakṣ* to indicate that class. Yet another sub-class of *adādi* is the *rud* sub-class. Here both the consonants of √*rud* being already used for a different purpose, the author gives an artificial symbol to it, to which we shall come when we deal with artificial symbols.

Of the class-denoting symbols there remain now only seven to be explained. They are: *k*, *g*, *gh*, *t*, *d*, *bh* and *r*, denoting the six classes viz. *cur*, *krī*, *rud*, *tan*, *śam* and the class of the Vedic roots respectively. Unlike the symbols we have so far seen, these are not 'transperent'. The connection between *k* and *cur*, for instance, is not easy to see. Nevertheless all the apparently arbitrary actions are not wholly arbitrary and if we could only follow the workings of the author's mind, we might still be able to account for these anubandhas, at least for some of them.

We start with eliminating the letters which the author has not used at all. He does not use the whole lingual series (excepting, of course, *ṇ*). Similarly he does not use the whole series of aspirate surds. The other individual letters also discarded are *c*, *jh* and *b*. The reason for discarding all these letters might be harshness of sound in some cases, and the comparatively more effort required to pronounce others (or, it might be a purely arbitrary action, after all). The following nine letters are now left: *k*, *g*, *gh*, *t*, *d*, *bh*, *r*, *s* and *h*. The last two, i.e. *s* and *h* are further dropped out as the classes to be denoted are only seven.

Another point to be noted regarding these letters is that before they were selected for denoting the respective classes of roots, they must have been arranged in a different order, viz. first the letters in the unaspirate surds series, then those in the unaspirate sonants series, and finally those in the aspirate sonant series. (This is not quite an unusual order, seeing that the class consonants in the *Śiva sūtras* are arranged in similar series, though the sequence of the series is different there.) So the letters in the final order are *k*, *t*, *g*, *d*, *gh*, *bh* and *r*.

The classes to be denoted, again, do not seem to have been taken up in their natural order viz. *rud*, *śam*, *tan* etc., but, for some unaccountable reason, in their reverse order. Thus the author takes up the last class, viz. *cur* first and assigns to it the first available letter, i.e. *k*. To the *adanta*, a sub-class of *curādi*, he assigns the next letter, i.e. *t*. In this way the author goes on, assigning *g* and *d* to the *krī* and *tan* class respectively. The method does not work with *gh* and *bh* since their denotations are apparently interchanged. Finally the last letter *r* is assigned to the remaining class, i.e. the roots restricted to the Veda.

THE POET

Vopadeva[6] (also written as Bopadeva) is the author of the *Kavikalpadruma*. He gives some account of himself in his different works. From it we know that his father's name was Keśava and that of his preceptor was Dhaneśa or Dhaneśvara.[7] Both of them were physicians and resided at Vedapada,[8] a small town in the Varadātaṭa, i.e. modern Berar. This Vedapada was also Vopadeva's own place of residence.

Hemādri, the celebrated author of the encyclopaedic work *Caturvargacintāmaṇi*, and a minister to the Yādava kings Mahādeva and Rāmadevarao of Devagiri (modern Daulatabad), was a friend and patron of Vopadeva. Vopadeva himself informs us that he wrote his *Harilīlā* and *Muktāphala* at the instance of, and in order to please Hemādri.[9]

6. Durgādāsa, the commentator of the *Kavikalpadruma*, explains the name thus : उः शिवः, अकारो विष्णुः, उश्च अश्च वौ। वयोरुप समीपे दीव्यतीति पचादित्वादनि वोपदेवः। Haraprasāda Shāstrī, (Preface to the Descriptive Catalogue of the Sanskrit MSS. in the collections of the Asiatic Society of Bengal, Vol. VI, page lxxxi) gives a similar derivation and cites *Vopālita* as a parallel instance.

7. Yudhiṣṭhira Mīmāṁsaka (*Saṁskrit Vyākaraṇa-śāstra kā Itihāsa*, p. 291, 455) identifies this Dhaneśvara with the other Dhaneśvara, a commentator of the Sārasvata grammar, and the author of a commentary on the *Mahābhāṣya* called *Cintāmaṇi*. Whereas our Dhaneśvara belongs to the prior half of the thirteenth century, Dhaneśvara, the author of *Cintāmaṇi*, lived in the prior half of the sixteenth century, i.e. full three centuries later. Cf. Belvalkar's *Systems of Sanskrit Grammar*, pp. 97-99.

Is it possible that our Dhaneśvara is the same as the Bhaṭṭa Dhaneśvara whose son Mādhava, who describes himself as *bhiṣagagraṇī*, composed the *praśasti* in the Ambe inscription, No. 3 (dated Śaka 1150, or A.D. 1228) glorifying Kholeśvara (Siṅghaṇa's general) and his son Rāma?

8. For a detailed discussion of the problem of Vopadeva's native place, and for more particulars about Vedapada, the reader is referred to the present editor's article under the caption 'Identification of Vedapada' in the Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute, 1953.

9. Cf. श्रीमद्भागवतस्कन्धाध्यायार्थादि निरूप्यते।
विदुषा वोपदेवेन मन्त्रिहेमाद्रितुष्टये॥ from Harilīlā, and
विद्वद्धनेशशिष्येण भिषक्केशवसूनुना।
हेमाद्रिर्वोपदेवेन मुक्ताफलमचीकरत्॥ from the Muktāphala.

Hemādri himself has commented on both these works[10], the commentary on the *Harilīla* being further revised by the great Vedāntist Madhusūdana Sarasvatī. Both Hemādri and Vopadeva had high regard for each other as can be seen from the eulogy bestowed by both on each other.[11]

---

10. The commentary on the *Harilīlā* is called *Harilīlāviveka* while that on the *Muktāphala* is named as *Kaivalyadīpikā*. Cf.

हरिलीलाविवेकोऽयं कामराजस्य वेश्मनि ।
कटके रचयांचक्रे तुष्ट्यै हेमाद्रिणा सताम् ॥

That this commentary was further revised by Madhusūdana Sarasvatī is indicated by the *śloka*

सरस्वतीश्रीमधुसूदनेन निर्व्यूढमेतद् (बु) धमोदनेन ।
जनः समस्तोऽपि रसाद(v. l. य)नेन व्रजेशभाक्तिं व्रजतादनेन ॥

which follows immediately after the above one. The commentary is sometimes wrongly attributed (as in the Chowkhamba Sanskrit Series Edition) to Madhusūdana Sarasvatī alone.

For the commentary *Kaivalyadīpikā* on the *Muktāphala*, cf. the concluding stanza:

टीकां मुक्ताफलस्येमां नाम्ना कैवल्यदीपिकाम् ।
हेमाद्रिः कटके चक्रे कामराजस्य वेश्मनि ॥

As regards the above two commentaries Y. M. Kale in his *Varhāḍcā Itihāsa* (p. 37) remarks (without citing any authority) that Hemādri did not write the above commentaries himself but asked some *Paṇḍit* to write for him. When a man like Hemādri expressly says that he himself wrote the commentaries, his word must be accepted as true, all the more so when there is not a shred of evidence to the contrary. Mr. Kale was perhaps here misled by Hemādri's statement हेमाद्रिर्वोपदेवेन मुक्ताफलमचीकरत् ।

11. Cf. the following stanzas from the *Muktāphala* :

चतुरेण चतुर्वर्गचिन्तामणिवणिज्यया ।
हेमाद्रिणार्जितं मुक्ताफलं पश्यत कौतुकात् ॥ [47]
निर्मथ्य पयसां राशिं मन्दरः कौस्तुभं न्यधात् ।
हेमाद्रिर्वचसां मुक्ताफलं रत्नं हृदि प्रभोः ॥ [48]
हेमाद्रिमाद्रियत एव गुणेन येन तेनैव पूरितसुखेन सुबद्धमेतत् ।
मुक्ताफलं प्रतिफलज्जगदीशरूपं यत्कर्णकण्ठकुहरे सुषमास्य काचित् ॥ [49]

and the following from the *Kaivalyadīpikā* :

श्रीवोपदेवस्य निधेर्गुणानां जयन्ति ते ते भुवि वाग्विलासाः ।
विकुण्ठ्य येषु स्वयमीश्वरोऽपि सर्वज्ञशब्दं स्वमवैति रूढम् ॥ [3]
अस्मिन्समस्मिन्नपि वाङ्मयाब्धावपारपारीणमनीषयोच्चैः ।
विवृण्वताश्चिज्जडवस्तुभेदं गुणा गणेया भुवि नास्य कैः कैः ॥ [4]
अमुष्य वैदग्ध्यनिधेर्हृदिस्पृशो मुदं ददन्तेऽत्र न कस्य सूक्तयः ।
मुक्त्वा मृषाद्वेषिमनांस्यनारतं वियोगिहृन्दीव कलाः कलानिधेः ॥ [5]

Keśava, Vopadeva's father, has written a work on medicine called *Siddhamantra*. At the end of this book Keśava tells us that his father's name was Mahādeva, and that of his teacher was Bhāskara. A fact of historical importance given by him is that he was honoured by Siṁharāja, who is evidently the same as the Yādava king Siṅghaṇa who ruled at Devagiri between 1210–1247 A.D.[12]

WORKS OF VOPADEVA

Besides the *Kavikalpadruma*, following works of Vopadeva have come down to us.

1. *Mugdhabodha*,[13] a treatise on the Sanskrit Grammar.

2. *Kāvyakāmadhenu*,[14] the author's own commentary on the *Kavikalpadruma*.

3. *Harilīlā*[15] (also called *Harilīlāmṛta* or *Harilīlāvivaraṇa*), an abstract of the Bhāgavata.

4. *Muktāphala*[16] (also called *Bhāgavata-Muktāphala*), a work expounding the doctrines of the *Bhāgavata*.

5. *Śataślokī*, a work on medicine, dealing with different pills, powders and similar preparations.

6. *Candrakalā*, the author's own commentary on the preceding work.

7. *Siddhamantraprakāśa*, a commentary on the *Siddhamantra*, a work on medicine written by his father (mentioned above).

---

12. Haraprasāda Shāstrī in his abovementioned Preface (p. lxxxi) says: 'perhaps he (i.e. Keśava) was an army surgeon. For Vopadeva often says that his books were written in the house of his father in the camp'. This is certainly a mistake. I have not come across any such statement on the part of Vopadeva. The statements about the works being written in the camp (*kaṭaka*) really emanate from Hemādri and concern his two commentaries on the *Harilīlā* and *Muktāphala*, for which see foot-note 10 above. Kāmarāja was the name of Hemādri's father.

13. *Mugdhabodha* is published many times in Bengal. A good edition, with various indices, was brought out as early as 1847 by Otto Böhtlingk.

14. *Kāvyakāmadhenu*, published along with the commentary of Durgādāsa at Calcutta (vide Meharchand Lachmandas's Ratnasamuccaya, No. 3135).

15. *Harilīlā*, together with the commentary *Harilīlāviveka* is published by B. A. Tendulkar in 1893 (this edition also contains a brief and modern anonymous *ṭippaṇi* called *tātparyaṭippaṇi*); in the Chowkhamba Sanskrit Series (No. 411) in 1933; in the Calcutta Oriental Series (No. 3).

16. *Muktāphala* is published in the Calcutta Oriental Series (No. 5) in 1920.

Vopadeva must have written a commentary called *Paramahaṁsa-priyā* on the *Muktāphala*. This is to be inferred from the references to it by Hemādri, both at the beginning and at the end of his commentary on the *Muktāphala*.[17]

Besides the above, there are some works which are ascribed to Vopadeva but whose authorship is doubtful. Thus there is an anonymous work called *Triṁśac-chlokī* (also called *āśauca-triṁśac-chlokī*, or *āśauca-saṁgraha-triṁśac-chlokī*, or *sūtaka-kārikā*, or, finally, *sūtaka-triṁśac-chlokī*), consisting of thirty *Sragdharā* ślokas and dealing with the impurity caused by birth and death. It is ascribed to Vopadeva in the Ulwar Catalogue (No. 1339). But it is ascribed to Vijñāneśvara in A. S. B. Catalogue, Vol. III, No. 2252 (also in the Introduction p. xxxviii), and to Hemādri in the B. B. R. A. S. Cat. Vol. II, pp. 209–210. Two other works on Dharma, viz. *Ācāradarpaṇa* and *Paraśurāmapratāpa-śrāddhakāṇḍa-dīpikā* (also called *Śrāddhadīpakalikā*) are similarly ascribed to Vopadeva. Lastly the Benaras Sanskrit College Catalogue mentions a commentary of Vopadeva on the *Mahimnastotra*.

There is a stanza occurring in the commentaries of Hemādri on the *Harilīlā* and the *Muktāphala* which enumerates Vopadeva's works on the different *śāstras*. It runs as follows :

यस्य व्याकरणे वरेण्यघटनास्फीताः प्रबन्धा दश
प्रख्याता नव वैद्यकेऽपि तिथिनिर्धारार्थमेकोऽद्भुतः।
साहित्ये त्रय एव भागवततत्त्वोक्तौ त्रयस्तस्य भु-
व्यन्तर्वाणिशिरोमणेरिह गुणाः के के न लोकोत्तराः ॥

This stanza is ascribed by some to Madhusūdana Sarasvatī but since it occurs in Hemādri's commentary on the *Muktāphala* also it must be taken to have come from the pen of Hemādri himself. And since Hemādri was not only a contemporary but also a close friend and patron of Vopadeva, the stanza assumes a peculiar importance, constituting as it does an 'eye-witness' to the works of Vopadeva. It is a pity

---

17. Cf. सृष्टां त्रिलोकगुरुणार्धमिवेन्दुलेखां सर्वज्ञमण्डनकरीमकलङ्कशङ्काम्।
टीकां प्रियां परमहंसजनस्य दृष्ट्वा कुर्यामिमां तदिह यान्तु बुधाः प्रसादम्॥
which is the last of the introductory stanzas; also
छायावतीममृतदामपि नैकचित्रां पुण्यप्रपामिव भुवि प्रथितां तदीयाम्।
टीकां प्रियां परमहंसजनस्य दृष्ट्वा ग्रन्थः कृतोऽत्र कृतिनां हृदुपैतु तोषम्॥
which is the second of the concluding stanzas. The word तदीयाम् in the second line is equivalent to वोपदेवीयाम्, since the stanza preceding this refers him by name. Cf.
यत्किंचिदत्रभवतः खलु वोपदेवसूरेः कृतिर्निजधिया परिवर्त्यते मे।
उद्दिश्य कोविदजनोपकृतिं तदेतदाराधनं भगवतः परमेश्वरस्य ॥
The expression प्रियां परमहंसजनस्य is obviously a metrical necessity for परमहंसप्रियाम्.

that out of twenty-six works mentioned in this stanza only nine should have come down to us.

BIRTH-DATE OF VOPADEVA

Śaka 1182 (i.e. A.D. 1260) is given by some[18] as the year of Vopadeva's birth. But a little consideration will show that the birth-date will have to be pushed back about thirty years. Following are the reasons for such a supposition:

1. Hemādri, who was a contemporary of Vopadeva, was already the Chief Officer in charge of the State Records at the time of the king Mahādeva who ruled from 1260–1271 A.D.

2. From the reference to the king Rāmacandra in the introduction of the *Muktāphala* it is clear that Vopadeva wrote that work during the reign of that king, i.e. sometime between 1271 and 1309 A.D. This period can be narrowed down to some extent since Hemādri wrote his commentary on *Muktāphala* while he was a minister to the king Rāmacandra. Now Hemādri is known to have functioned as a minister to the king Rāmacandra only for a few years during the early period of his reign. We may therefore tentatively take A.D. 1280 as the year when Hemādri wrote the commentary. Since, further, Hemādri refers to Vopadeva's own commentary on the same work, this latter commentary must have been already written which, in turn, was preceded by the original work *Muktāphala*. *Muktāphala*, therefore must still go back, say about 1275 A.D. It will not be unreasonable to suppose that the author wrote his score and odd works on profane subjects like grammar and poetics in the early part of his career and that he turned to the more serious topic like the philosophy of the Bhāgavata Purāṇa in his mature age, when his mind was more or less ripened. Even supposing that he began to write early, it will not be much far from the truth to suppose that he wrote the *Muktāphala* when he was about 40–45 years old. This would fix his birth between 1230–1235 A.D.

3. Keśava, Vopadeva's father, was honoured, as we have seen above by Siṅghaṇa, who ruled from 1210–1247 A.D. As they were thus more or less contemporaries, Keśava's birth-date cannot be much later than circa 1190 A.D. This would normally require Vopadeva's birth-date to be not later than 1240 A.D.

Taken singly, the above arguments may not perhaps appear convincing. But taken together they tend to place the author's birth-date roundabout 1230 A.D. If anything, the date would go back a decade earlier, but not later.

It is not known when Vopadeva died.

---

18. K. A. PADHYE, *Life of Hemādri*, p. 359; T. R. KALE, *Purāṇa-nirīkṣaṇa*; Rajendralal Mitra, Notices of Sanskrit MSS. Vol. III, p. 349.

The punctuation followed in the Text may briefly be explained here.

A comma is put to denote the end of a sentence[19] when it occurs in the middle of a line.

When, however, the end of a sentence coincides with that of a line, this comma could not be used since the usage requires a *daṇḍa* (double at the end of a stanza ; otherwise single) at the end of a line.

The comma also could not be given where the two sentences were inseparable owing to an inseparable saṁdhi having taken place between the final letter of the preceding sentence and the initial one of the following, or, owing to the inadvisability of separating a following vowel from a preceding consonant.

With a view to marking out the root more clearly, an hyphen is used to separate a root from the preceding and the following Anubandhas. It was not thought proper to separate the Anubandha altogether and read it as an independent word as some editions do.

Here, again, when it was impossible to place the hyphen at the exact place owing to a saṁdhi being involved, or, owing to the inadvisability of separating a following vowel from a preceding consonant, the hyphen is placed at the next available place (but not altogethe abandoned as in the case of the comma).

The hyphen is also used to connect a series of roots (all in the same sentence) with one another when an Anubandha is common to all and has therefore appeared after the final root.

One or two points about saṁdhi may also be best noted here. It has been already noted that the author has freely maintained a hiatus, particularly where it suited metrical requirements, or where it resulted in more clarity. There are, howeveer, still some cases where the saṁdhi has been effected but a hiatus could be kept there without spoiling the metre. In such cases (e.g. गतौ, अधी-ऌ [47^{a}] ; गतौ, ओण्त्रपसारणे [171^{b}] ; क्लेदे, ऊर्द-इ [192^{a}] ; तौ, आक्रन्द-क् [193^{a}] etc.) though the usual practice of the MSS. is to effect the saṁdhi, I have kept hiatus to ensure more clarity.

The treatment here accorded to the saṁdhi of a final *ṅ* (preceded by a short vowel) with a following initial vowel also deserves notice. The grammarians have laid down a doubling of *ṅ* as invariable in such cases, though in actual practice it is not always followed. The MSS.

19. A sentence, which is the smallest complete thought-unit, here consists of a root (or more than one root) and its (or their) meaning or meanings, the latter always following the former. वाक्यमर्थकथनान्तम् (cf. v. 1. 6) is how Vopadeva defines the limit of a sentence.

practice is not very helpful in this case, since it is not uniform. So I have been here guided solely by metrical considerations. Whenever it did not matter to the metre whether the doubling was or was not done I have doubled the consonant in deference to the grammar (as in 65[a], 98[c], 99[a], 99[c] etc.); when the doubling was required by the metre, it was of course done, being doubly warranted (as in 130[b], 148[a], 158[d], 181[d] etc.); when the doubling was definitely against metre, it has not been effected (as in 57[c], 68[ab], 85[c], 108[a], 157[c] etc.). It will be seen that in all the above cases, though ensuring facility of understanding is my main aim, metrical grace is nowhere sacrificed.

An asterisk (*) in the text indicates that the text is a conjectural emendation of the editor. There are only four such places in the whole text (20[b], 23[b], 39[b] and 359[d]).—In the Critical Apparatus the asterisk indicates syllables lost through injury to MS.

A colon (:) after a symbol of a commentary (Cv, Cd or Cr) in the Critical Apparatus indicates that what follows is an extract from the commentary whereas its absence denotes that what follows is a *v. l.* for the text.

ABBREVIATIONS

[*Those which are used as symbols for MSS. have been explained in the Introduction. The others are explained here.*]

Āc. = Ākhyātacandrikā.
Aṣṭ. = Aṣṭādhyāyī.
C = Candragomin.
Comm. = Commentary.
Dgd. = Durgādāsa.
Dh. P. = Dhātupāṭha.
Ed. = Edition.
H = Hemacandra.
hapl. = haplographic(ally).
inf. lin. = *infra lineam* (below the line).
ins. = insert(s).
J = Jainendra.
Kāś. = Kāśikā.
Kk = Kāśakṛtsna.
Kkd. = Kavikalpadruma.
Kṣ = Kṣīrasvāmin, Kṣīrataraṅgiṇī.
Kt = Kātantra.
L. = Line.
marg. = marginal(ly).
Mugdha. = Mugdhabodha.
om. = omit(s), omitting, omission.
orig. = original(ly).
P = Pāṇini.
P. Dh. = Pāṇini's Dhātupāṭha.
resp. = respectively.
S = Sautra.
sec. m. = *secunda manu* (by another hand).
St. = stanza.
subst. = substitute(s).
sup. lin. = *supra lineam* (above the line).
transp. = transpose(s), transposition.
Vop. = Vopadeva.

कविकल्पद्रुमः

शब्दाकरकरग्राममर्थमण्डलमण्डलम् ।
ज्ञानात्मानमनाद्यन्तमादित्यं तमुपास्महे ॥ १ ॥

इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्स्नापिशली शाकटायनः ।
पाणिन्यमरजैनेन्द्रा जयन्त्यष्टादिशाब्दिकाः ॥ २ ॥

मतानि तेषामालोक्य सर्वसाधारणः स्फुटः ।
धातुपाठः स्वदाद्याद्यक्रमादन्तादिमक्रमः ॥ ३ ॥

कविकल्पद्रुमो नाम पद्यैर्निष्पाद्यतेऽत्र च ।
धातवः पठिताः पाठसूत्रलोकागमस्थिताः ॥ ४ ॥

D_2 begins with ॐ नमो गणेशाय; D_3Dv_2 with श्रीगणेशाय नमः; D_4 with ॐ नमो...; D_5 with नमः श्रीगोपालाय; Dv_1 with पंडितकुसलहर्षगादंभ्यो नमः; B with ॐ नमः श्रीकृष्णाय.—The portion of the text up to 13^{ab} is lost in D_1, as the first folio is missing.

1. D_1 missing. D_4 damaged up to मण्डल (in 1^b). —^{b}) B -मंडन- (for -मण्डल-). D_5 -मंडनं. —^{c}) D_3 अनाद्यं तं.

2. D_1 missing. —^{b}) D_2 काशिकृत्स्नापिशली; D_5 काशकृत्स्नापिषली; B °पीशली.

3. D_1 missing. —^{a}) $D_{4\cdot5}$DvCrT आलोच्य. —^{b}) Cd : सर्वेषां साधारणः समानः सर्वसंमतत्वात्। सर्वशब्दस्त्विह बहुवादिपरः, तेन कुञ कृतावित्यादीनां कैश्चिदमन्यमानानामपि बहुवादिसंमतत्वादिहोपन्यासः, कुङ् गत्यामित्यादीनां च कैश्चिन्मन्यमानानामपि बहुवाद्यसंमतत्वात् तद्वर्जनमिति ।—^{cd}) Cd (commenting on स्वदाद्याद्य°) : अत् आद्यो येषां धातूनां ते अदाद्याः, ते आद्याः यस्मिन् सः अदाद्याद्यः, स चासौ क्रमश्चेति अदाद्याद्यक्रमः, सुष्ठु अदाद्याद्यक्रमो यस्मिन् स स्वदाद्याद्यक्रमः। अत् अन्ते येषां ते अदन्ताः, ते आदिमा यस्मिन् स अदन्तादिमः, स चासौ क्रमश्चेति अदन्तादिमक्रमः, स्वदाद्याद्यक्रमः अदन्तादिमक्रमो यस्मिन् धातुपाठे स तथा। अकाराद्यादिधातुक्रमेण अकारान्तादिधातवो वक्तव्या इत्यर्थः।—What is meant is that the roots here are arranged alphabetically in groups according to the *final* letter of the roots, the group of roots ending in *a* coming first and that of roots in *h* coming last; and, in the individual groups, roots are arranged alphabetically according to the *initial* letter, those beginning with *a* coming first and those with *h* last. (Further strictness of the order, however, as regards the roots which both begin with and end in the same letter is not observed. Thus, the sequence of the first six roots, for example, is seen to be *aṅka*, *aṅga*, *aṁśa*, *aṁsa*, *artha*, *andha* whereas strictly it ought to have been as *aṁśa*, *aṁsa*, *aṅka*, *aṅga*, *andha*, *artha*. This may partly be accounted for by the exigencies of economy.)

4. D_1 missing. —^{cd}) Cd : पाठसूत्रलोकागमस्थिताः...पाठस्थिताः पूर्वाचार्याणां धातुपाठेषु स्थिता भवतिपचत्यादयः। सूत्रस्थिताः पाठेषु न दृष्टाः स्तुभ्नोतिस्कुभ्नोत्यादयः। लोकस्थिताः पाठेषु सूत्रेषु च न दृष्टा महाकविप्रयोगेषु दृष्टाः प्रेङ्खोलयत्यान्दोलयत्यादयः। आगमस्थिता भाषाविषयेषु पाठसूत्रलोकेषु न दृष्टा (वेदेष्वेव प्रयुक्ता) जगातिचिकेतीत्यादयः ॥

पदानिर्देद्विकरणाद्यनुबन्धगणोदितम् ।
कर्मोच्चारणमात्रेण स्पष्टमत्रानुबन्धतः ॥ ५ ॥

परोऽनुबन्धः पूर्वेषामेकवाक्यस्थधातुषु ।
नाम्रेडितानुबन्धेषु न परेषां च मध्यमः ॥ ६ ॥

तत्राऽकारः सुखार्थो, ऽथा निष्ठाभावादिकर्मवेट् ।
इर् नुम्वानीरनिणिनिष्ठ, उः क्त्वावेड्स्तु वेट्क, ऋः ॥ ७ ॥

चङ्यह्रस्वो, ऽथ ऋर् वा, ऌरङ्वानिर्वाथ एः सिचि ।
अवृद्धिरैर्यजादिः स्यादोर् निष्ठातन, औरनिट् ॥ ८ ॥

कश् चुरादिः, किस् तु वा, गः क्र्यादिर्, गिः प्वादिरप्यपूः ।
स ल्वादिर्, घो रुदादिर्, ङस् तङ्वान् कर्तरि, ञात्मने ॥ ९ ॥

जो ज्वलाद्यो, ञिरद्यक्तष्, टुः साथुर्, डुस् त्रिमग्युतः ।
णः फणादिस्, तस् त्वदन्तो, दस् तनादिर्, धृ रुधादिकः ॥ १० ॥

---

5. D_1 missing. — [a]) Cd: आदिशब्दाद्यजादित्वादीनां ग्रहणम्।— [b]) Cv: अनुबन्धाश्च गणाश्च इति द्वन्द्वः। — [c]) Cv: कर्म कार्यम्। — [d]) Dv_2BT स्पष्टमात्रानुबंधतः.

6. D_1 missing. — [ab]) Cv परः परधातुस्थः। वाक्यमर्थकथनान्तम्। यथा 'अङ्काङ्ग-त्क पदे लक्ष्मणि' (15^a) इत्यत्र अङ्गावयवतया स्थितौ तकारककारौ अङ्कयतेरपि अनुबन्धौ। — [cd]). Dv_1 (comm. as in text) मध्यगः (for मध्यमः). Cv: आम्रेडितानुबन्धेषु। आम्रेडितो द्विस्त्रिर्वा उक्तः। पुनरुक्तानुबन्धेषु नेयं परिभाषा। 'मृष-त्क मृष-अत् क्षान्तौ' (29^a) इत्यत्र तकारस्य पुनरुक्तत्वात् न मृषयतेः अकारोऽनुबन्धः। परिभाषान्तरं 'न परेषाम्' इति। द्वयोर्धात्वोर्मध्ये स्थितस्यानुबन्धस्य परादित्वं (v. l. परानुबन्धित्वं) नास्ति। यथा 'मृष-त्क मृष-अत् क्षान्तौ' (29^a) इत्यत्र न मृषयतेः (? मृषतेः) ककारोऽनुबन्धः॥

7. D_1 missing. — [a]) Cal. Ed., अत्र (for तत्र). Cv. d: सुखार्थः सुखोच्चारणार्थः। — [b]) Cd: अथ आ निष्ठाभावादिकर्मवेट्। आकारानुबन्धो धातुराकारेणोपलक्ष्यते। एवमिकारादौ च बोध्यम्। निष्ठा क्त-क्तवतू। निष्ठाया वाच्यत्वेन संबन्धिनी ये भावादिकर्मणी तयोर्वा इट् यस्मात् स तथा। आकारेतो धातोर्भावे आदिकर्मणि च विहिताया निष्ठाया वा इम् (i. e. इट्) इत्यर्थः॥

8. D_1 missing. — [d]) Cv: ओर्निष्ठातनः। निष्ठातकारस्य [स्थाने] नकारो यस्मात् स तथा।

9. D_1 missing — [bc]) गिः प्वादिरपि। अपिशब्दात् क्र्यादिश्च। पूवर्जः प्वादिरेव ल्वादिः॥ — [d]) Cv: तङ् आत्मनेपदम्। आत्मने। आत्मार्थे कर्तरि [वाच्ये] ञस्तङ्वान्, परार्थे तु परस्मैपदवान्॥ Cd: ञः ञकारानुबन्धो धातुः। तङ्वानित्यनुवर्तते। आत्मने आत्मार्थे फलवति कर्तर्यात्मनेपदीत्यर्थः। अफलवति परस्मैपदीति शेषः॥

10. D_1 missing. — [b]) D_2 अव्यक्तष् (for अद्य°). Cv: ञिरद्यक्तः। अद्य वर्तमाने क्तो यस्मात् स तथा। — T क्त्रिमग्युतः. Cv: पाणिनीयादौ तु क्त्रिः प्रत्ययः। ततो मम् (? मप्)॥ — [c]) Cd: अदन्तानां पृथग्वर्गविधानेनैव सिद्धे तानुबन्धोऽनभ्यासानामङ्कादिषु कान्तत्वादिभ्रमनिरासार्थः।

नः स्वादिः, पो मुचादिर्, भः शमादिर्, मो णिचिण्णमोः ।
दीर्घो वा, णिचि ह्रस्वो, मिर् वा, दिवाद्यो य्, ऌदादिकः ॥ ११ ॥
ॡः स्वपादिश् च, ळिर् ह्वादिर्, वो वृतादिः, श् तुदादिकः ।
शिः कुटादिश् च, ष् कृदङ्वान्, क्षो जक्षादी, र वैदिकः ॥ १२ ॥
धातवो हन्तिभासार्था अकितो वा चुरादयः ।
क्रादिः कृ-गॄ-दॄ-धृ-प्रच्छो, द्रुह्-मुह-स्नुह्-नश-स्निहः ।
मुहादिर्, ङिद्वलन्तोऽनुदात्तेद्, ऌङिङ्द् द्युतादिकः ॥ १३ ॥
श्वि-श्रि-डी-शी-यु-रु-स्नु-क्ष्णु-क्षु-णु-वृङ्-वृञ्विवर्जिताः ।
एकस्वरा आदिवर्णोद्दन्ता धातवोऽनिटः ॥ १४ ॥

अङ्काङ्ग-त्क पदे लक्ष्मण्यंशांस-त्क विभाजने ।
अर्थ-त्कङ् याचने, ऽन्ध-त्क दृक्क्षये, ऽघ-त्क तत्कृतौ ॥ १५ ॥
अवधीर-त्कवज्ञायामान्दोल-तक दोलने ।
ऊन-त्क परिहाणे स्यादोज-त्क बलतेजसोः ॥ १६ ॥
कथ-त्क वाक्यप्रबन्धे, कल-त्क गतिसंख्ययोः ।
स्यात् कर्त्र-कत्र-कर्त-त्क शैथिल्ये, कर्ण-तक् भिदि ॥ १७ ॥

---

12. D_1 missing. — [a]) Cd : स्वमते स्वपादेः प्रयोजनं नास्ति। — [c]) Cv : कृदिति आख्यातिकनिवृत्त्यर्थः। — [d]) $D_{3\cdot5}$ यक्षादी (for जक्षादी).

13. D_1 missing for 13 [ab]. — [a]) D_5BCd.rCal.Ed.$_1$-भाषार्था (for-भासार्था). — [b]) Cd : हन्त्यर्था भासार्थाश्च ये धातवस्तेऽकितोऽपि गणान्तरपठिता अपि वा चुरादयः स्युः। वाशब्दस्येहानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् कदाचिदन्येऽपि चुरादयः स्युरित्यर्थः।...दीप्त्यर्थस्य पाक्षिकचुरादित्वं सर्वैर्न मन्यते॥ — [c]) D_1 Dv_1 T कृ- (for क-) T- गृ- (for -गॄ.). D_3 -दृ- (for -दॄ-) D_3Dv_1 -घृ- (for -धृ-). D_5BCd. rCal. Ed. मुहद्रुह- (for द्रुह्-मुह-). For the sequence of द्रुह् and मुह्, cf. P. Dh. IV 88–89 and Aṣṭ. 8.2.33. $D_{1\cdot2\cdot5}$ (*sup. lin.*) ष्णुह् and ष्णिहः (for स्नुह्- and -स्निहः resp.). T द्रुहस्तिहमुहास्निहः.

14. [ab]) Dv_2 -श्नु-; Cal. Ed. -नु- (for -स्नु-) T -क्ष्णुणुक्षु-; Cal. Ed. -स्नुक्षुक्ष्णु- (for -क्ष्णुक्षुणु-). D_5 -वृञ्वृङ्- (by transp.), — [cd]) Cv : [आदिवर्णोद्दन्ता] आकारान्ता इवर्णान्ता उवर्णान्ता ऋकारान्ताश्च एकस्वरा श्व्यादिवर्जा धातवोऽनिटो ज्ञेयाः। — Cd : सामान्यविधानादिम् (i. e. इट्) न स्यात्।... विशेषविधानात्तु स्यादेव। यथा यमरमनमेति (मुग्ध° 8·71) अपासिष्टाम्। — After 14. D_1 (marg.). $_{3\ 5}$ Dv_2 B Cal. Ed. ins. इति परिभाषा (D_5 °षाः).

16. [b]) D_5B आंदोलत्क (D_5° त्का) दोलने (submetric); Cal. Ed. °त्क तु दोलने. — [c]) D_5 परिहाने.

17. T om. 17[a]-18[b]. — [c]) D_3 कत्र-कर्त्रकर्त-; Dv_2 कर्तकत्रकर्त्र-. — After 17[c], D_4 reads 18[d]-19[b], repeating it in its proper place. — D_4 om. 17[d]-18[b].

काल-त्क कालोपदेशे, कुण-त्काभासमन्त्रयोः ।
स्यात् कुमार-कुमाल-त्क केलौ, केत-त्क मन्त्रणे ॥ १८ ॥

निश्रावणे, ऽथ कूण-त्क संकोचे, ऽथ कुह-त्कङ ।
विस्मापने, ऽथ कूट-त्क दाहे मन्त्रे, कृप-त्क तु ॥ १९ ॥

दौर्बल्ये, क्षप-तक्म स्यात् क्षेपे, *खचू-तक बन्धने ।
खोट-खोड-तक क्षेपे, खेट-खेड-त्क भक्षणे ॥ २० ॥

गद-त्काभ्रध्वनौ, गर्व-त्कङ दर्पे, गृह-त्कङ ।
ग्रहे, गण-त्क संख्याने, गवेष-तक मार्गणे ॥ २१ ॥

गोम-त्क लेपे, गात्र-त्कङ शैथिल्ये, गुण-त्क तु ।
मन्त्रे, गह-त्क गहने, चित्र-त्क क्षणिकेक्षणे ॥ २२ ॥

लेख्येऽद्भुते, चह-त्क स्याच्छाठ्ये, *छद्-तक संवृतौ ।
छिद्र-त्क भेदे, छेद-त्क छेदे, तीर-त्क कर्मणाम् ॥ २३ ॥

समाप्तावथ तूण-त्क संकोचे, तुत्थ-तक् स्तृतौ ।
दुःख-त्क तत्कृतौ, दण्ड-त्क तत्पाते, ध्वन-त्क तु ॥ २४ ॥

शब्दे, निवास-तक् स्तृत्यां, प्रेङ्खोल-तक चापले ।
पट-त्क वेष्टने, पर्ण-त्क हारित्ये, पद-त्कङ ॥ २५ ॥

---

18. D_4T om. 18^{ab} (cf.v.l. 17). For the repetition in D_4, cf. v. l. 17. — ^{b}) D_5 कूण (for कुण-). BCd.rCal. Ed. [आ] भाष- (for [आ] भास-).

19. For the repetition in D_4, cf. v. l. 17.— ^{a}) $D_{1\cdot 2}$ निःश्रावणे; Dv_2 विश्रा°; T नश्रा°. T च (for ऽथ).— ^{c}) D_5BCdr. Cal. Ed. विस्मायने. Cd.r : विस्मापन इति पाठः इत्येके । — ^{d}) Cd : कृपत्क तु दौर्बल्ये । सप्तमस्वरी । कृपयति । षष्ठस्वरी (i. e. कूप) इति त्रिलोचनः ॥

20. ^{a}) Cal. Ed.$_2$ क्षप त्कम. — ^{b}) All MSS. and Cal. Ed. खच त्क which is against the metre. Besides, the अदन्तत्व of these roots does not require अ to be actually read, its purpose being served by the अनुबन्ध त.

21. ^{b}) Cal. Ed. त्कङ् दर्पेऽथ गृह त्कङ. — ^{c}) D_5B गृहे.

22. ^{ab}) D_5BCd.r Cal. Ed. लेपने गात्रत्कङ् (for लेपे गात्र-त्कङ). — After शैथिल्ये, D_3 ins. (*sup. lin.*) [ऽ]थ.

23. ^{b}) All MSS. and Cal. Ed. छदत्क like खचत्क (cf. v. l. 20).

24. ^{b}) Cd : तुत्थतक् स्तृतौ । आद्ये पञ्चमस्वरः । शेषे दन्त्यवर्गाद्ययुक्तस्थकारः ॥ — ^{c}) Cd : दुःखत्क......विसर्गमध्यः । मूर्धन्यषमध्य इति केचित् ॥

25. ^{a}) D_5B निवासत्क. T स्थित्यां (for स्तृत्यां).

गतौ, पश-पष-त्कानुपसर्गाद् बन्धबाधयोः ।
स्पर्शगत्योः, पत-त्कैश्यगत्योः, पार-त्क तीरवत् ॥ २६ ॥
पल्यूल-पल्युल-त्क स्याल्लूनिपूत्योः, पुट-त्क तु ।
संसर्गे, पक्ष-त्क परिग्रहे, भाम-त्क कोपने ॥ २७ ॥
भाज-त्क तु पृथक्कृत्यां, मृग-त्कङ तु मार्गणे ।
मह-त्क पूजे, मूत्र-त्क प्रस्रावे, मल-तक् धृतौ ॥ २८ ॥
मृष-त्क मृष-ञत् क्षान्तौ, मिश्र-त्कू युत्यां, रह-त्क तु ।
त्यागे, रस-त्क त्वास्वादे स्नेहे, रूप-त्क तत्कृतौ ॥ २९ ॥
रच-त्क कृत्यां, रूक्ष-त्क पारुष्ये, रंह-तक् गतौ ।
रूष-त्क स्याद्विच्छुरणे, लज-लञ्ज-त्क भासने ॥ ३० ॥
लभ-लाभ-तक क्षेपे, लल-त्केप्से, वर-त्क च ।
वर्ण-त्क स्तुतिविस्तारशुक्लाद्युक्त्युक्तिदीपने ॥ ३१ ॥
वस-त्क वासे, वास-त्कोपसेवायां, व्यय-त्क तु ।
गतौ, वित्त-त्क च त्यागे, वात-त्क गतिसेवयोः ॥ ३२ ॥

---

26. [a]) D_5 पस (for पष-). — [b]) Cal. Ed.$_2$ -सर्गौ (for -सर्गाद्).

27. [a]) D_3Dv_1 पल्पूलपल्पुल; D_5 पल्लयूल * * *. Cd.r: द्वौ यकारयुक्तलकारमध्यौ। MSS. often confuse the two letters प and य so that it is difficult to ascertain which is meant. In the present case following the majority of the MSS. I have adopted पल्यूल, which is also the text of the other systems of sanskrit grammar, but from the Taittirīya Saṁhitā 2·5·5 it would seem that पल्पूल is the genuine word, which is also the reading of the Mādhavīya Dhātuvṛtti (Mysore Edition, Vol. II, part II, P. 313) and Ac (2.2.1 and 3.3.232). H gives पल्पूल as a variant for पल्यूल.

28. [d]) B प्रश्रावे. D_5BCd.r (gloss [both]: दन्त्यनोपधः) Cal. Ed. मनतक्. T कृतौ (for धृतौ).

29. [a]) D_5BCd.r Cal. Ed. मृषतञ् (for मृष-ञत्). Cv: मृषञत्...मृषति। मृषते॥ —[b]) Cd.r: मिश्रत्क...तालव्यमध्योऽयं, दन्त्यमध्य इति वर्णदेशना। CdCal. Ed. यूत्यां. — 29^c - 30^b damaged in D_4. — [d]) Cd: रूपत्क तत्कृतौ।...निपूर्वः स्वरूपकथने। 'अनुमानं निरूप्यते' इति अनुमानखण्डम् ॥

30. [c]) $D_{3\cdot4}$DvT विक्षुरणे; D_5B Cal. Ed. विस्फुरणे; Cd.r विष्फुरणे (for विच्छुरणे, as in $D_{1\cdot2}$ only). — [d]) D_5B भाषणे.

31. [a]) D_5Cd Cal. Ed. लडलाड; Cr om. (for लभ-लाभ-). — [b]) D_5 ईप्स्ये (for ईप्से). — [c]) D_5Dv_1 -विस्तारे. — [d]) Dv_2 (Comm. as in text)-शुक्लयुक्त्युक्ति-; Cd Cal. Ed. -शुक्लाद्युद्युक्ति-; Cr °द्युद्योग- (for °द्युक्त्युक्ति-). Cd.r: शुक्लाद्यत्युक्तिदीपन इत्यपि पाठः।

32. [d]) Dv_2 (Comm. as in text) वासत्क (for वात-त्क). D_4 -सेवनयोः (hypermetric).

सुखे, वेल-त्क कालार्थे, व्लेष्क-त्क दृशि, वण्ट-तक् ।
भागे, वट-त्क वेष्टे च, वल्यूल-वल्युल-त्क तु ॥ ३३ ॥

पल्यूलार्थे, ऽथ वीज-त्क व्यजने, वीर-तक्ङ तु ।
शौर्ये, व्रण-त्काङ्गचूर्णे, श्रथ-शार-श्लथ-त्क तु ॥ ३४ ॥

दौर्बल्ये, श्राम-तक् मन्त्रे, शूर-त्कङ् विक्रमे, शठ- ।
श्वठ-त्क दुर्वाचि, शील-तकाभ्यासेऽतिशायने ॥ ३५ ॥

षम-ष्टम-त्क वैक्लव्ये, सान्त्व-साम-त्क सान्त्वने ।
सङ्ग्राम-ङञतक् युद्धे, स्पृह-त्केप्से, स्फुट-त्क तु ॥ ३६ ॥

प्रकाशने, सभाज-त्क सेवनप्रीतिदर्शने ।
स्थूल-त्कङ् बृंहणे, सूत्र-त्क ग्रन्थे, सत्त्र-तक्ङ तु ॥ ३७ ॥

संबन्धे संततौ, सूच-त्क पैशुन्ये, स्वर-त्क तु ।
आक्षेपे, स्तेन-तक् चौर्ये, स्तोम-त्क श्लाघने, स्तन-त्-॥ ३८ ॥

---

33. [b]) D_4 व्लेक (क *sup. lin.*); Dv_2 व्लेष्व (but व्लेष्कयति व्लेष्कापयति in the Comm.); Cd.r Cal. Ed. व्लेक्ष (for व्लेष्क-). D_1 दिशि (for दृशि). — [d]) Metrically irregular. D_3Dv_1 वल्पूलवल्पुल; D_5 वल्यूल-वल्ल्यूल; T पल्यूलोपल्युल (corrupt).

34. [a]) D_3Dv_1 पल्पूलार्थे. — Cd : वीज त्क...वीज इति जान्तो गत्यर्थो भ्वादिरात्मनेपदी कातन्त्रे दृश्यते । — [b]) D_5 Cal. Ed. वीर तङ्क.

36. [b]) D_5 सात्वसामत्क सात्वने. — [c]) Cv : संग्रामङञ...ङ । संग्रामयते । ञ । अससंग्रामत्, अससंग्रामत । ङित्त्वादकर्त्रभिप्रायेऽप्यात्मनेपदम् ॥ Cd : ञित्त्वेनैवोभयपदसिद्धौ ङित्करणमफलवत्कर्तर्यात्मनेपदार्थम् । एवं सर्वत्र । किं त्वेष आत्मनेपदीति प्राञ्चः । कदाचित्परस्मैपदार्थो ञकारः ॥ — [d]) T स्फुर; Cd.r Cal. Ed. (against metre) साट (for स्फुट-). Cd.r द्वितीयस्वरयुक्तसकारादिरयम् । स्फुट इति पाठो हेयः । अन्यथा सद्वात्रिंशच्छतमिति न संगच्छते वक्ष्यमाणस्फुटधातुर्व्यर्थः स्यात् ॥ See also the note under 39^c.

37. [a]) T प्रकाशके. — [b]) D_4 Cal. Ed. सेवने (for सेवन-). — [d]) D_4 ग्रथे. MSS. सत्र (described in Cd as दन्त्यवर्गाद्यमध्यः (for सत्त्र-). Cal. Ed. तङ्क (for -तक्ङ).

38. [a]) The meaning संबन्ध is not found in the Dhātupāṭhas belonging to the older schools. It corresponds to संदान of Jainendra, Śākaṭāyana and Hemacandra, which is probably only a variant of संतान of the older schools, that also being recorded here as संतति by Vop.— [b]) Cd: स्वर... वकारयुक्तादी रेफोपधः । स्वरयति ।...पञ्चमस्वरयुक्त इति चतुर्भुजः । सुरयति ॥

काश्रशब्दे, सार-तक् दौर्बल्ये, *सुख्-तक तत्कृतौ ।
स्फट-त्क स्याद्विशरणे, स्कन्ध-त्क तु समाहृतौ ॥ ३९ ॥
स्वन-स्यम-तक ध्वाने, हिन्दोल-तक दोलने ।
इत्यकारान्तधातूनां सद्वात्रिंशच्छतं मतम् ॥ ४० ॥

ख्या-ल्ङ् ख्यातौ कथने, गा-र्लि स्तुतौ जन्मनि, गा-ङ् गतौ ।
घ्रा गन्धग्रहणे, ज्या-गि जरायां, ज्ञा-ग बोधने ॥ ४१ ॥
ज्ञा-ग्म मारण आलोके निशाने तोषणे स्तुतौ ।
ज्ञा-क् प्रेरणे, दा-ल लूनौ, दा तु दाने, डु-दा-ञ्लि च ॥ ४२ ॥
दरिद्रा-क्षलु दुर्गत्यां, द्रा-ल स्वप्ने पलायने ।
डु-धा-ञ्लि धारणे पुष्टौ दाने, ध्मा ऽग्नियुतौ ध्वनौ ॥ ४३ ॥

---

39. [b]) All MSS. (D_1 om. त्क) and Cal. Ed. सुखत्क. — [c]) The text स्फट-त्क only as in D_4, all other MSS. and Cal. Ed. reading स्फुटत्क. The reading स्फुटत्क, however, violates the usual procedure of reading all the roots with the same spelling together, since one स्फुट already occurs in 36[cd]. Besides, it also results in shortage of one root according to the author's own way of enumeration. To obviate these difficulties, Cd.r (and following them Cal. Ed.) read साट for स्फुट there (cf. v. l. 36). But the root साट as such is, in the first place, unheard of anywhere else and appears to be specially coined to avoid the above difficulties (स्फुर of T is a similar attempt). It also spoils the metre. I have therefore retained स्फुट there, which, besides being supported by MSS. has the merit of corresponding to the स्फुट प्रकटभावे of Kṣ (P. Dh. X 392) and H (X 413). Here (39[c]), however, I think the original reading was स्फट (though it is preserved in a single MS.) corresponding to स्फट विशरणे of C (I 112a) Kṣ (P. Dh. I 352d) and H (I 208) and which is read by Vop. also as स्फट शीर्णौ (147[d]).—D_5 विस्फुरणे; B Cd.r (gloss [both]: विसरणं विकसनं) Cal. Ed. विसरणे. — [d]) BCd.r Cal. Ed. स्कन्द (for स्कन्ध-). Cd.r: दन्त्यवर्गतृतीयोपधोऽयम् । तच्चतुर्थोपध इति केचित् ॥—$D_{3\cdot4}Dv_1$ समाहतौ.

40. [b]) D_5BCd.r Cal. Ed. हिल्लोल. Cd.r: अन्तस्थातृतीयद्वयमध्यस्तदेकोपधश्चायम् । — After 40, D_3 ins. इत्यकारांताः; D_5B इत्यकारांतवर्गः.

41. [a]) Dv_2 reads ख्याल् twice.—[b]) Cd: गार्लि...र । वैदिकः । जगाति ॥ Cv: जिगाति । For the meaning जन्मन् assigned to the root गा-र्लि, Cf. Kṣ: जन जनने (P. Dh. III 24)।...गा स्तुतौ च छन्दसि (ibid III 25). — [d]) D_4 ज्ञा तु (*sup. lin.* ग as in text). D_1 बधने.

42. [a]) D_5BCd.r Cal. Ed. ज्ञाक्म. Cd: क, म । ज्ञपयति...॥ — [b]) D_4 निशामे. — Cd.r: स्तुतिः कैश्चिन्न मन्यते ।

43. [a]) Cd: दुर्गतिरकिंचनीभावः । — [b]) Cd.r: स्वप्नो निद्रा । निपूर्व एव निद्रायामिति रमानाथः । — [d]) T ध्माग्नियुते.

प्सा-ऌ भक्षणे, प्रा-ऌ पूर्तौ, पा पाने, पा-ऌ रक्षणे ।
भा-ष्ऌ दीप्तौ, मा-ङ्लि शब्दे, मा-ऌ च माने, ऽथ मा-ङ्य च ॥४४॥

म्ना ऽभ्यासे, या-ऌ गतौ, रा-ऌ दाने, ला-ऌ च ग्रहे, ऽथ वा-क्
सुखाप्तिगतिसेवासु, स्याद् वा-ऌ गमनहिंसयोः ॥ ४५ ॥

श्रा-ऌ स्वेदे, श्रा-ल्म पाके, ञि-ष्ठा स्थाने, ष्णा-ऌ शोधने ।
ओ-हा-लि त्याग, ओ-हा-ङ्लि गतावान्तास्त्रिरष्टधा ॥ ४६ ॥

इ इ-ऌ गतौ, अधी-ऌ स्मृत्यामधी-ङ्लध्ययने, र्-कि-लि ।
ज्ञाने, र्-क्षि-न् क्षि-ष्ग हिंसायां, क्षि क्षयैश्वर्ययोः, क्षि-श ॥ ४७ ॥

वासगत्यो, र्-चिरि-न् हिंसे, चि-न्-चि-ञ् चित्यां तु, चि-क्मि च ।
र्-जिरि-न् हिंसे, ज्यभिभवे, जि जये चाथ धि-श् धृतौ ॥ ४८ ॥

पि-श् गतौ, डु-मि-ञन् क्षेपे, रि-श् गतौ, श्रि-ञ सेवने ।
शि-नञ् निशाने, ट्वैओ-श्वीर् गतिवृद्धयोः, ष्मि-ङ स्मिते ॥ ४९ ॥

षि-ग्नञ् बन्धे, स्मि-कङनादरे, हि-न् वर्धने गतौ ।
एकोनविंशतिरमी इकारान्तास्तु धातवः ॥ ५० ॥

---

44. B reads 44 on marg. — [a]) D_5 Cal. Ed. प्साल भक्षे (for प्सा-ऌ भक्षणे). — [c]) D_5 Cal. Ed. भाल्ष.

45. [a]) T ध्याने (for [अ] भ्यासे). — [d]) Cd : वाल्...ओष्ठ्यादिरप्ययमित्येके । गमनमिह वायुकर्तृकमेव ।...हिंसनं सूचनमिति चतुर्भुजः ॥

46. [a]) $D_{2\cdot4\cdot5}$DvT खेदे (for स्वेदे). — [b]) Cd : ष्णा...मूर्धन्यादिरयम् । दन्त्यादिरिति केचित् ॥ — After 46, D_3 ins. इत्याकारांताः ; D_5 आकारांतवर्गः ; B इत्याकारांतवर्ग; Dv_1 इत्यादंताः.

47. [a]) Cv : पाठबलान्न पूर्वो (i. e. इ) लित् । Cd.r पृथक्पाठसामर्थ्यात् पूर्वो न लित् । शेषस् (i. e. इ-ऌ तु 'इण् गतौ' (cf. P. Dh. II 36) इति प्रसिद्धः ॥ — Cv : अधील् ...अधिरुपसर्गः । अस्योपादानं सहप्रयोगनियमार्थम् ॥ Cd : अधिग्रहणमन्यपूर्वस्य केवलस्य च प्रयोगनिरासार्थम् । एवं सर्वत्र ।...'इक् स्मरणे' (cf. P. Dh. II 38) इति प्रसिद्धोऽयम् ॥ — [c]) D_5 B Cd.r Cal. Ed. र्क्षि (Cd.r Cal. Ed. क्षि) न्गष (for र्-क्षि-न् क्षि-ष्ग).

48. [a]) $D_{3\cdot5}Dv_2$ BT Cd.r Cal. Ed. चिरिर्न् (for र्-चिरि-न्). — [c]) $D_{3\cdot5}$ Dv_2 BT Cd.r Cal. Ed. जिरिर्न् (for र्-जिरि-न्). D_4 T ज्यभिभवे; D_5 जरथेभि°.

49. [c]) D_1 ट्वैओश्वी; D_5 B Cr Cal. Ed. ट्वायोश्वीर्. — [d]) D_5 स्मिङ (for ष्मि-ङ). D_4DvT स्मितौ (for स्मिते).

50. [a]) D_4 षिग्न; D_5 B Cd.r Cal. Ed. षिन्गञ्. — [b]) Cd.r: गतिरिहान्तर्भूतण्यर्थत्वाद् गतिप्रेरणम् ।...वर्धने त्विह न (Cr इह न वर्धने) प्रयोगः ॥ — After 50, D_3 ins. इति इकारांताः; D_5 इकारांतवर्गः; B इतीका°.

ईं-ल कान्तिगतिव्याप्तिक्षेपप्रजनखादने ।
ई-ङय गत्यां, क्षी-ञ हिंसे, डु-क्री-ञग् द्रव्यपर्यये ॥ ५१ ॥
ज्री-गिकि ज्यान, ओ-डी-ङय गतौ, डी-ङ् च नभोगतौ ।
णी-ञ प्रापणे, ओ-दी-ङय क्षये, दीधी-ङ्क्लु देवने ॥ ५२ ॥
दीप्तौ, ओ-धी-ङय आधारेऽनादरे, प्री-ञ तर्पणे ।
प्री-क् च, प्री-गञ कान्तौ च, प्री-ङय प्रीतौ तु, पी-ङय तु ॥ ५३ ॥
पाने, ञि-भी-लि भीत्यां, भ्री-गगि भृत्यां च, मी-ङयओ ।
मी-ञग् वधे, मी-कि गत्यां मत्यां, री-गि वधे गतौ ॥ ५४ ॥
ओ-री-ङय क्षरणे, ली-कि द्रावणे, ली-ङयओ श्लिषि ।
ली-ल्पी-गि च, ल्वी-ग्गि गत्यां, वेवी-क्ल्ङ् वी-ल ई-लवत् ॥ ५५ ॥
व्री-गिग् वृत्यां, व्री-ङयओ च, व्ली-गि गत्यां च, शी-ङ्ल्ञि ।
स्वप्ने, श्री-ञग् पचे, ह्री-लि लज्जेऽमी पञ्चविंशतिः ॥ ५६ ॥

उ-ङ शब्दे, ऊर्णु-लञाच्छादने, टु-क्षु-ल क्षुते ।
कु-ङ् शब्दे, कु-ल्ङ् च, कु-शि-ङार्तस्वरे, क्ष्णु-ल तेजने ॥ ५७ ॥

---

51. [a]) Cd : 'न हि तरणिरुदाते दिक्पराधीनवृत्तिः' इति गणकृतानित्यत्वादात्मनेपदम् । धातुत्वं कैश्चिन्न मन्यते ॥ — [d]) $D_{1\cdot5}$ Dv_1 डुक्रीञग; Dv_2 डुक्रीयूग. D_3 -विपर्यये (hypermetric) (for पर्यये).

52. [a]) Dv_1 ज्रीकिगि. Cd : गिकाभ्यामेव पाक्षिकचुरादित्वे सिद्धे किपाठो भ्वादित्वार्थः । ज्यानं गतबहुवयोभावः ॥ — D_1 ज्याम (for ज्यान).

53. [a]) D_5 Cd.r Cal. Ed. आराधे; B (before scoring) आधारे (as in text). — [b]) Dv_2 (but Comm. ञ । प्रयति । प्रयते) प्रीय (for प्री-ञ). — [d]) B च (for तु).

54. [ab]) B भ्रीगिग. Cv.d : गिनैव क्र्यादित्वे सिद्धे गकरणं प्वादित्वविकल्पार्थम् । — [bc]) Cv : मीङ्यओ मीञग्वधे । ङ य, मीयते ...ग, ञ । मीनाति, मीनीते । धातुभेदे ङञोरसंकरः । Cd quotes Cv and adds 'एवं सर्वत्र'. — [d]) Cal. Ed. रवे (for वधे).

55. [c]) $D_{1\cdot5}Dv_1$ ल्यी (for -ल्पी-). Cd. : द्वितीयस्तु ओष्ठवर्गाद्योपधः । Cr : अन्तस्थातृतीययुक्तपकारोपधः । अन्तस्थाद्योपध इति रामः ॥ — [d]) Cv : ईलवत् ईलार्थे कान्त्यादौ ।

56. [a]) Cal. Ed. व्रीगिग (for व्री-गिग्). — [b]) D_4 ०ल्रीगिग् (for ०ली-गि.) — [c]) Cv_2 श्रीगञ्. Dv_2D_5 Cd.r Cal. Ed. पचि. — After 56, D_3Dv_2 ins. इति ईकारांताः; D_5B ईकारांतवर्गः.

57. [a]) $D_{1\cdot4}$T छादने (for [आ]च्छा°). — [b]) $D_{2\cdot4}$ क्षुतौ; T क्षते. — [d]) T -स्वने (for -स्वरे).

खु-ङ् ध्वनौ, गु-शि-ओ विष्ठोत्सर्गे, गु-घु-ङुङ ध्वनौ ।
च्यु-क् हासे सहने, च्यु-छ्यु-ज्यु-जु-ङ् गत्यां, जु रंहसि ॥ ५८ ॥
णु-ल् स्तुतौ, तु-ल् वृत्तिहिंसापूर्तिषु, द्रु स्तुतौ गतौ ।
र्-द्रु-न् टु-द्वोनुपतापे, दु गतौ, द्यु-लभिसर्पणे ॥ ५९ ॥
धु-ञन् कम्पे, ञि-ध्रु-शि ध्रु स्थैर्ये, प्रु-प्लु-ङ् च सर्पणे ।
यु-ल् मिश्रणेऽमिश्रणे, यु-ञग् बन्धे, यु-क्ङ निन्दने ॥ ६० ॥
रु-ल् ध्वनौ, रु-ङ् वधे गत्यां, श्रु गतौ, श्रु-न् गतौ श्रुतौ ।
षु-ञन् संधाक्लेदपीडमन्थे, षु-ञ गतौ, षु च ॥ ६१ ॥
षु-ल् चैश्वर्यप्रसवयोः, ष्णु-ल प्रस्नुत्यां, ष्टु-ञल् स्तुतौ ।
सु ष्वर्थे, सु-ञ् गतौ, स्कु-ग्नञुद्वृत्तौ, स्नु द्रुवद्, हु-लि ।
होमेऽदने, ह्नु-ङ्ल चौर्ये त्रयस्त्रिंशदुदन्तकाः ॥ ६२ ॥

कू-शिङ्ङार्तस्वरे, क्नू-ञग् शब्दे, गू-ओ-शि विट्सृतौ ।
णू-शि स्तवन, ओ-दू-ङ्य खेदे, द्रू-ग्नाञ् वधे गतौ ॥ ६३ ॥
धू-शिक् कम्पे, धू-ग्नि-धू-ञ् च, पू-ङ् शोधे, पू-ङ्य पू-ञ्गि च ।
ब्रू-लञुक्तौ भू-क्ङ भू-ञ प्राप्तौ, भू-क् शुद्धिचिन्तयोः ॥ ६४ ॥

---

58. [c]) D_1Dv_1 हसे; T भासे (for हासे).

59. [c]) D_5 Cd.r Cal. Ed. द्रुर्न् (for र्-द्रु-न्). Cd.r Cal. Ed. डुद्वोनुपतापे (for टु-द्वोनु°).

60. [a]) Cal. Ed. धुञ्न. Cd : ञिध्रुशिध्रु ...आद्यो दीर्घान्त इति कश्चित् । — [cd]) B om. ऽमिश्रणे. Dv_2 Cal. Ed. युञ्ग बंधे; T युञ् बंधने (for यु-ञग् बन्धे). D_4 Cal. Ed. युङ्क (for यु-वङ).

61. [b]) Dv_1 om श्रु गतौ. Cd : रेफरहितोऽप्ययमिति केचित् । शवति । श्रुन् ।... 'रक्षांसीति पुरापि संशृणुमहे' इति मुरारौ व्यतीहारादात्मनेपदम् । 'संशृणुष्व मयाख्यातम्' इति गणकृतानित्यत्वात्, आख्यातशब्दस्य क्रियाविशेषणत्वेनाकर्मकतया 'समो गमृच्छ...' (मुग्ध° २३·१४) इत्यादिना वा । — [c]) D_5 षुनञ्; Cal. Ed. षुञ्न. Cal. $Ed._1$ -पीडा- (for -पीड-).

62. [b]) D_2 Dv प्रस्नुत्यां; T प्रस्ताज्यां (corrupt) (for प्रस्नुत्यां). — [cd]) D_5 Dv_2 B T Cd.r Cal. Ed. उद्धृतौ (for उद्वृत्तौ). $D_{1\cdot2}$ सु ष्वर्थे स्कुग्नञुद्वृत्तौ स्नु द्रुवत् स्नु (D_1 om.) गतौ हुलि । — [e]) Cd.r Cal. Ed. ह्नुङ्लु. Cd : चौर्यमत्रापनयनम् । — D_1Dv_1 उदंतगा (Dv_1° गाः). — After 62, D_3 ins. इति उकारांताः; D_5 उदंतवर्गः; B इत्युकारांतवर्गः; Dv_2 इति उदंताः.

63. [a]) $D_{1\cdot3}$ Cal. Ed. क्नूञग; D_5B कूञग्; Dv_2 क्नुञग्; T क्नूञ (for क्नू-ञग्). Cd.r : दन्त्यनोपधः।...ह्रस्वान्तोऽयमिति मैत्रेयः। नकाररहितो ह्रस्वान्त इति रमानाथः । दीर्घान्त इति जौमराः ॥ — [b]) T गूञशि. D_2Dv_1T -स्रुतौ; D_5 B Cd.r Cal. Ed. -सृजौ (for -सृतौ). — [c]) Cd.r : णू...ह्रस्वान्तोऽयमिति वररुचिः ।

मिश्रणे, भू तु सत्तायां, मू-ङ् बन्धे, लू-ञगि च्छिदि ।
षू-ङ्ल षू-योङ सूतौ, षू-श् क्षेपे ऊतस्त्रयोदश ॥ ६५ ॥

ऋ-र्न् हिंसे, ऋ-र्लि गत्यामृ प्रापणे च, कृ-ञन् वधे ।
कृ-ञ् कृतौ, कृ-ञदङु च, गृ घृ सेके, घृ-र्लि भासि च ॥ ६६ ॥

घृ-क् सेके छादने, जृ न्यक्कारे, जागृ-क्लु जागरे ।
दृ-ङ्शादरे, दृवृ स्थगने, ध्वृ कौटिल्ये, धृ-शाङ् स्थितौ ॥ ६७ ॥

धृ-ञ् च धृत्यां, धृ-क् च, धृ-ङविध्वंसे, पृ-लि पालने ।
पृ-क् च पूर्तौ, पृ-न प्रीतौ, पृ-ङ्श व्यायामके, भृ-लि ॥ ६८ ॥

टुडु-भृ-ञ् भृतिपुष्ट्योर्, मृ-शङ मृतौ, वृ-न्ग-वृ-ञ् वृतौ ।
वृ-क् चाथ वृ-ङ्ग संभक्तौ, स्वृ-ऊ शब्दोपतापयोः ॥ ६९ ॥

स्तृ-नञ् स्तृतौ, सृ-क् च, सृ-र्लि सृ गतौ, स्मृ स्मृतौ, स्मृ-म ।
औत्क्ये, स्पृ-स्पृ-न् प्रीतिरक्षाप्राणने, ह्वृ ध्वृवद्, हृ-लिर् ।
प्रसह्यहृत्यां, हृ-ञ् हृत्यामृदन्ता एकविंशतिः ॥ ७० ॥

---

65. [b]) D_1 बधे.— [c]) Dv_1T षूलङ् (for षू-ङ्ल). Dv_2 षूङ्ल षूयोङ् स्त्रुतौ षूश. — After 65, D_3 ins. इति ऊकारांताः; D_5 ऊदंतवर्गः; Dv_2 इत्यूदंताः; B ऊकारांतवर्गः.

66. Before 66, Dv_2 ins. अथ ऋदंताः। — [ab]) D_5BTCd.r (by alteration) Cal. Ed. ऋर्न हिंसे ऋर्लि गत्यामृ प्रापे (T°सौ) च कृञन्वधे. Cd: ऋर्न...रेफादिस्तृतीयस्वरान्तोऽयम् (i. e. रि) इति केचित्।...प्रापः प्राप्तिः॥—[c])Cd.r: कृञ् कृतौ।...अयं केश्चिन्न मन्यते—Cd.r: कृञ्दङु च।...अस्माद् गुणिमि-(Cd. °म)कारोऽप्यगुणी वा वक्तव्य इति वररुचिः। तेन किं करोमि कथं कृर्मि क्वानु गच्छामि माधव। दुर्योधनविहीनं तु शून्यं सर्वमिदं जगत् ॥ इति.

67. [b]) D_1 जागृक्ल; T जागृक्ष. — [c]) D_2 वृ (for दृ). — [d]) T दृ (for ध्वृ).

68. [ab]) D_5 B Cd.r Cal. Ed. अवध्वंसे (for अवि°). Cd.r: अवध्वंसः पतनम्।... गोविन्दभट्टस्तु अविध्वंसने इति पठित्वा विध्वंसनं स्रंसनं तस्याभावोऽविध्वंसनं स्थापनमिति व्याख्याति। — [d]) D_3 पृशङ; D_5 Dv_1 BT Cd.r Cal. Ed. पृशङ् (for पृ-ङ्श). D_3 भृलिञ्.

69. [ab]) D_3Dv_1BT मृङ्श; D_4Dv_2 Cd Cal. Ed. मृशङ् (for मृ-शङ). T वृङ्न्ग; Cal. Ed. वृग् न (for वृ-न्ग). — [c]) D_4 वृङ (for वृ-ङ्ग).

70. [b]) D_1 सक् च गतौ (hypermetric) (for सृ गतौ). Cd: सृ...सरति। 'नालानं करिणां सस्रे त्रिपदीच्छेदिनामपि' इति रघौ (cf. 4·48) कर्मकर्तृत्वादिति रमानाथः। तच्चिन्त्यम्, कर्तृस्थभावधातूनां तन्निषेधात्। वस्तुतस्तु गणकृतानित्यत्वात् साध्यम्। 'नालानैर्' इति वा पाठ्यम्। तत्र कर्माविवक्षायां भावे प्रत्ययः॥ The identification of the quotation from the Raghu is doubtful, firstly, because the second quarter is found only in the printed editions, and not in the MS. and secondly the

ॠ-गि गत्यां, कॄ-ञ्गि हिंसे, कॄ-श् विक्षेपे, ऽथ कॄ-कङ ।
विज्ञाने, गॄ-क्ङ विज्ञापे च, गॄ-श् निगरणे, ऽथ गॄ- ॥ ७१ ॥
गि शब्दे, जॄ-गिकि ज्याने, जॄ-इर्षम्य च, झॄ-ष्य च ।
तॄ तारेऽभिभवे प्लुत्यां, दॄ-गि दॄ-म् भियि, दॄ-यगि ॥ ७२ ॥
विदारे, नॄ-गि नॄ-म् नीतौ, ञि-पॄ-गिलि तु पालने ।
पॄ-क् च पूर्तौ, बॄ-गि वृत्यां भृत्यां, भॄ-गि भृतौ भृजि ॥ ७३ ॥
भर्त्से, मॄ-गि वधे, वॄ-गिञ् वृत्यां, शॄ-स्वॄ-गि हिंसने ।
स्तॄ-ञगि च्छादने प्रोक्ता ॠकारान्तास्तु षोडश ॥ ७४ ॥

दे-ङ् पालने, ऽथ धे पाने, मे-ङ् प्रतीदान, ऐञ-वे ।
स्यूतौ, व्ये-ञै वृतौ, ह्वे-ञै स्पर्धे शब्दे षडेपराः ॥ ७५ ॥

कै शब्दे, क्षै क्षये, खै तु स्थैर्ये खननहिंसयोः ।
गै गाने, ग्लै क्लमे, ऽथो जै क्षये, त्रै-ङ् पालने, ऽथ दै ॥ ७६ ॥

---

current reading for the first quarter with which we are more concerned is नास्त्रसत् करिणां ग्रैवम्, which, incidentally, is quoted by Bhattoji Dīkṣita in the Siddhānta Kaumudī under the P. Dh. I 790. — [c]) Dv_1 ओत्के. D_5 Cd.r Cal. Ed. स्तृ (for स्मृ). D_4 स्मृन् (for स्मृ-न्). Cd.r : क्रमाद् दन्त्योष्ठ्यवर्गाद्योपधौ। शेषस्तु ओष्ठ्यवर्गपञ्चमोपध इति दुर्गरामौ (Cr °मोपध इत्येके इति धातुप्रदीपः। दुर्गवामनावपीमं स्वीकुरुतः)॥— [e]) Cd.r Cal. Ed. प्रसह्यकृत्यां. Cd.r: प्रसह्यकृतिर्बलात्कारः। D_4 om. (hapl.) हृञ् हृत्याम्. — [f]) D_5 B Cd r Cal. Ed. त्वेक- (for एक-). — After 70, D_3 ins. इति ऋकारांताः; D_5B ऋदंतवर्गः

71. [c]) Cal. Ed. गॄङ्क. T विज्ञाने.

72. [b]) Dv_2 जॄइर्षमय. — [c]) D_3 Dv_2B Cd.r Cal. Ed. तरे (for तारे).

73. [a]) D_1 om the first नॄ. — [b]) BT ञिपॄलिगि. — [d]) Dv_1 भृगि (for भृजि).

74. [a]) Dv_2 वॄञ्गि. — [b]) D_5Dv_1T श्वॄ (for स्वॄ). Cd.r : द्वौ क्रमात् तालव्यदन्त्यादी। शेषो वकारोपधः, तद्रहितोऽपि (i. e. सॄ) इति केचित् ॥ — After 74, D_3 ins. इति ॠकारांताः; D_5 ॠदंतवर्गः; Dv_2 इति ॠदंताः; B ॠकारांतवर्गः.

75. Before 75, Dv_2 ins. अथ एकारांताः. — [a]) D_5BCd.r Cal. Ed. (as in other schools) धेट् (for धे). — [b]) D_1 प्रडीदान (sic); Dv_2 Cd Cal. Ed. प्रति°; T प्रणी° (for प्रती°). — [d]) D_1 स्पर्धशब्दे. Cd : गोविन्दभट्टस्तु स्पर्धविषये व्यक्तवाक्येऽयमित्याह। — After 75, D_3 ins. इति एकारांताः; D_5 एकारांतवर्गः; Dv_2 इति एदंताः; B एदंतवर्गः.

76. Before 76, Dv_2 ins. अथ ऐकारांताः. T om. 76^a – 77^b. Cd.r : एषाम् (ऐकारान्तधातूनाम्) आदन्तत्वेन दिवादौ (Cr दिवादि-) पाठेऽपीष्ट(Cr. om. इष्ट-)सिद्धौ भ्वादावेव(Cr. om. एव) ऐकारान्तत्वेन पाठो गणकृतमनित्यमिति (Cr °कृतानित्यत्वं) ज्ञापयति ।

शोधने, धै न्यक्करणे, द्रै स्वप्ने, ध्यै तु चिन्तने ।
ध्रै तृप्तौ, प्यै-ङ वृद्धौ, पै शोषे, म्लै कान्तिसंक्षये ॥ ७७ ॥
रै शब्द, ओ-वै शोषे, श्रै स्वेदे, श्रै-म् पचने मतः ।
श्यै-ङ् गतौ, षै क्षये, ऽथ ष्टै वेष्टे, ष्ट्यै संहतौ ध्वनौ ।
स्त्यै च, स्रै पचि, सै क्षित्यामैदन्ताः पञ्चविंशतिः ॥ ७८ ॥

छो-यू छूनौ, ज्यो-ङ नियमव्रतादेशोपनीतिषु ।
दो-य च्छेदे, शो-यू निशाने, षो-यू नाशे पञ्च ओपराः ॥ ७९ ॥

अकि-क् लक्ष्मण्यकि-ङ् गत्यां चाक्-म वक्रगते, ऽर्क-क ।
तापस्तुत्योः, कक्क हासे, कक्-ङेच्छागर्वचापले ॥ ८० ॥
ककि-ङ व्रजने, कुक्-ङ आदाने, किष्क-ङक् वधे ।
चक-अङ्मि प्रतीघाततृप्त्योश्चू, चीक-कि मर्षणे ॥ ८१ ॥
चक्क-चिक्क-चुक्क-कर्तौ, टकि-क् बन्धे, ऽथ टीक्-टिक ।
ढौक-त्रौक-तिक्-ङ् गत्यां, तिक्-नास्कन्दे वधे, तकि ॥ ८२ ॥

तेन अयधातोरात्मनेपदानित्यत्वे शपो लुकि च य्वोर्लोप (मुग्ध० ८/११५)इति यलोपे पराशब्दस्य रेफस्य वक्तव्याल्लकारे 'एष कालः समुत्पन्नो यः पलाति स जीवति' इति सिद्धम् । वेदेषूच्चारणभेदार्थो भ्वादौ पाठ इति केचित् ॥—[b]) Most of the other schools read खदन instead of खनन. — [d]) Cd : चक्रिंत्राहीति त्रायते त्राः विच्, पश्चात् त्रा इवाचरतीति क्वौ साध्यम् । केश्चिददादौ त्रा इति पठ्यते इति क्रमदीश्वरः ॥ — D_5 Dv_1 B Cd.r Cal. Ed. (like most of the other schools) दैपृ (for दै).

77. T om. 77^{ab} (cf. v. l. 76).

78. — D_4 reads from शोषे up to गतौ (in 78^c) on marg. — [b]) D_1 षेदे; D_2 (*sup. lin.*; orig. as in text).₃Dv_1 खेदे (for स्वेदे). — [c]) B श्रै (for षै). Dv_1 B T Cd.r ष्णै; Cal. Ed. स्नै (for ष्टै). Cd.r : प्रकृत्या दन्त्यवर्गशेषोपधः । — [e]) $D_{4\cdot5}$ Dv_1 सैम् (for स्रै). — After 78, D_3 Dv_2 ins. इति ऐकारांताः; D_5B इति ऐकारान्तवर्गः.

79. Before 79, Dv_2 ins. अथ ओकारांताः. — [a]) D_1 छूतौ. For the root ज्यो cf. Kṣ. on P. Dh. I 640 and H I 881. — After 79, D_3 ins. इत्योकारांताः; D_5B ओदंतवर्गः (D_5 adding इत्यजंता धातवः); Dv_2 इति ओदंताः.

80. Before 80, Dv_2 ins. अथ कांताः. — [b]) Cd : अर्क...एकककारप्रकृतिकः, पश्चाद्रेफनिमित्तकं द्वित्वं विभाषया वक्तव्यम् । तेन अर्क्कयति अर्कयति । एवं सर्वत्र ॥ — [d]) Cal. Ed. कक्विङ्च्छा-. Dv_2 वर्ग- (for गर्व-).

81. [b]) D_5 B Cd.r Cal. Ed. त्वादाने किष्ककङ् वधे. — [c]) D_5 (before alteration as in text) B Cd.r Cal. Ed. चकअङ्म. T प्रतिघात. — [d]) Cd.r Cal. Ed. मर्शने (for मर्षणे). Cd.r : मर्शनं स्पर्शः ।

82. [a]) $D_{1\cdot2}$ चक्कचिक्कचुक्कक (D_2 °क्का) र्तौ; B चक्कचुक्कचिक्क°. — [b]) Cal. Ed. टीक टिकृ (for टीकृ-टीक).

दौस्थ्ये, तक् सहने हासे, तर्क-क् दीप्तौ, त्रकि-ङ् गतौ ।
द्रेक-ध्रेकृ-ङ् स्वनोत्साहे, धक्क-नक्क-क नाशने ॥ ८३ ॥

निष्क-क्ङ माने, फक्कासद्व्यवहारे शनैर्गतौ ।
बुक्क-कि श्वादिशब्दे, ऽथ मष्क-मस्क-ङ् गतौ, मकि-ङ् ॥ ८४ ॥

भूषे, रेकृ-ङ शङ्कायां, रकृ-लक-क् स्वाद आपने ।
लोकृ-क् दीप्तौ, लोकृ-ङीक्षे, वष्क-वस्क-ङ् गतौ, वकि-ङ् ॥ ८५ ॥

कौटिल्येऽपि च, वृक्-ङ त्वादाने, वल्क-क भाषणे ।
शाक-ज्य शकृ-निरू शक्तौ, शकि-ङ त्रासशङ्कयोः ॥ ८६ ॥

श्रकृ-श्लकृ-श्वकि-ङ शुक् सर्पे, शीकृ-ङ् सेके च, शीक-कि ।
आमर्षे च, श्लोकृ-ङ संघाते, शुल्क-क सर्जने ॥ ८७ ॥

वर्जने, श्वल्क-क् च भाषे, षेकृ-ष्वष्क-ङ सर्पणे ।
ष्टक-स्तकृ-म प्रतीघाते, सीक-क्यामृषि, सीकृ-ङ ॥ ८८ ॥

सेके, स्रकि-स्वष्क-ङ च गत्यां, स्रेकृ-सेकृ-ङित्यपि
हिक्क-ञ् कूजे, ऽथ हिष्क-क्ङ हिंसे कान्तोनषष्टिकाः ॥ ८९ ॥

---

83. [a]) D_2B दौस्थे. D_1 हसने (for सहने). — [d])$D_{1\cdot2}$ धष्कनष्क.

84. [a]) D_2 निष्कङ्क; Dv_2 °कङ्. $D_{1\cdot2}$ फष्क (for फक्क) — [c]) D_1 बुःक-; D_2 बुष्क- (for बुक्क-). Dv_2 (Comm. as in text) च (for ऽथ). — [d]) B Cd.r Cal. Ed. मस्क (for मष्क). D_5 B Cd.r Cal. Ed. मक्कङ् (for मस्क-ङ्) Cd.r : आद्यो दन्त्यमध्यः इति दुर्गसिंहः।...मूर्धन्यमध्य इत्येके।...शेषः कोपधः॥

85. [a]) Cd : भूषे।...गत्यर्थोऽप्ययमिति रामः॥ — [b]) D_5 B लक्क (for लक -कृ) —[d]) D_5 B Cd.r Cal. Ed. वस्क (D_5 °ष्क) वक्कङ्.

86. [c]) B शकयञ; Cal. Ed.$_2$ शक्यञ. Cd : शक्तिर्दिवादिपक्षे क्षमा, स्वादिपक्षे सामर्थ्यम्। For क्षमा, cf. 'शक विभाषितो मर्षणे' (P. Dh. IV 78).

87. [c]) आकर्षे; Cd Cal. Ed. आमर्शे. Cv : आमर्षः पराभवः। Cd.r आमर्शः स्पर्शः। ...भट्टमल्लस्तु आमर्षण इति मूर्धन्यमध्यं पठित्वा क्षमार्थमाह॥ — [d]) $D_{3\cdot5}$ Dv (Comm. in Dv_1 as in text) BT Cd.r Cal. Ed. शुल्कक् च (for शुल्क-क). Cv(only as in Dv_2). d.r.: चकारात् श्लोकृङ् च।

88. [b]) D_1 षेसेकृङ (corrupt) (for षेकृ). D_5 B Cd.r Cal. Ed. ष्व(D_5 स्व)-क्कङ (for ष्वष्क-ङ). Cd : शेषो वकारयुक्तादि-कोपधः।...चान्द्रादयस्तु इमं पञ्चमस्वरमध्यं [वकारशून्यं च] मन्वानाः षुषुक्किषते षोषुक्क्यते इत्याहुः। — [d]) Cd.r Cal. Ed: [आ]मृशि.

89. [a]) D_5 (before alteration) Cd.r Cal. Ed. स्वस्क; D_5 (by alteration) B स्वक्क (for स्वष्क). Cd.r : शेषो दन्त्यसोपधः। — [b]) Cd.r Cal. Ed. स्वेकृ (for स्रेकृ) Cd.r: आद्यो वकारयुक्तः। — [c]) $D_{1\cdot2}$ हिष्कञ् (for हिक्क-ञ्). $D_{4\cdot5}$ Dv_2 B Cd.r Cal. Ed. हिक्कक्ङ (for हिष्क-क्ङ). Cd.r : कोपधः। — [d]) D_3Dv_2 Cal. Ed.

इखिखीख्युख्युख गतौ, ओखृ शोषालमर्थयोः ।
कख्-मे कक्ख खक्ख हासे, णख् गतौ, द्राखृ ध्राखृ तु ॥ ९० ॥

ओखार्थे, नख् मख मखि रखि रख् रिखि सर्पणे ।
राख्-लाखृ ओखृवद्, लिख्-श लेखने, लिखि लख् लखि ।
वखि वख् सृपि, शाख्-श्लाखृ व्याप्तौ खान्तैकविंशतिः ॥ ९१ ॥

अग्-म वक्रगते, ऽगीगि गत्यां, कग्-मे क्रियासु तु ।
जुगि त्यागे, त्रगि गते, त्वगि कम्पे गते, तगि ॥ ९२ ॥

स्खलने च, तिग-न् हिंसास्कन्दयोर्, मगि सर्पणे ।
मार्ग-क् संस्कारे च, मार्ग-क्यन्वेषे, युगि वर्जने ॥ ९३ ॥

रग्-मे शङ्के, रगक्- रक्वद्, रग्-रिग्-लिगि गतौ, लिगि-क् ।
चित्रे, लगि गतौ खञ्जे, लग्-मे सङ्गे, लग-क् रकौ ॥ ९४ ॥

-षष्टिका. Cd.r: अत्र (Cr अस्यां) संख्यायामेको नास्तीति चिन्त्यम् । The shortage of one root in the calculation of these commentators is to be explained by the fact that for हिष्क् (59) they read, along with the eastern group of MSS., हिक्क् which, inasmuch as it happens to have the same spelling as of the preceding root viz. हिक्क् (58) loses its independent existence so far as the numbering is concerned and gets the same number i. e. 58, thereby causing shortage of one root.—After 89, D_3 ins. इति ककारांताः; D_5 B कांतवर्गः; Dv_2 इति कांताः.

90. Before 90, Dv_2 ins. अथ खांताः. इखिखी° = इख् इखि ईखि उखि उख. Dv_1 ईख् (for ईखि). D_4 om. उखि. — [c]) T कख्मे कक्ख खख्ख हाने. — [d]) D_5Dv_2 BT Cd.r Cal. Ed. द्राख (for द्राखृ).

91. [b]) T रिख् (for रख्). — After रिखि, D_1 once more reads (erroneously) मख. — [c]) D_5 राखृ (for राख्).— After 91, D_3 ins. इति खांताः; D_5B खांतवर्गः.

92. Before 92, Dv_2 ins. अथ गांताः। — [b]) T कग्म. Cv.d: क्रियासु क्रियामात्रे। cf. M: कगे नोच्यते (P. Dh. I 828)। अस्यायमर्थ इति नोच्यते क्रियासामान्यमस्यार्थ इति यावत्। — [c]) D_5 तुगि (for त्वगि). T गतौ (for गते). Dv_2 (Comm. as in text) त्वगि (for तगि).

93. [a]) D_5 Cd Cal. Ed. तिम्र. — [cd]) Cd: 'मार्गन्तां देहभावान्' इति आत्मनेपदं गणकृतानित्यत्वात्।

94. [d]) D_5 शंके (for सङ्गे). D_3 (before alteration as in text) $\cdot_5$ Cd.r Cal. Ed. रके; B रगे (for रकौ). Cv: रकौ स्वादापनयोः।

वगि खञ्जे, वुगि त्यागे, वल्ग श्रगि श्लगि व्रजे ।
षग-ष्टग-सग-स्थग्-मे संवृतौ, स्वगि सर्पणे ।
ह्वग-ह्लगे-म् संवरणे गान्ताः स्युः सप्तविंशतिः ॥ ९५ ॥

अर्घ मूल्ये, ऽघि-ङ गते निन्दारम्भजवेष्वथ ।
स्याद् गग्घ घग्घ हसने, चषघ्-तिघ-दघ्-न घातने ॥ ९६ ॥
दघि त्यागेऽवने, द्राघृ-ङ श्रमायामशक्तिषु ।
ङ-ध्राघृ शक्तौ, मघि-ङ कैतवाध्यर्थयोर्, मघि ॥ ९७ ॥
भूषे, रघि-क् भासि, रघि-ङ् गमने, राघ-लाघृ-ङ ।
शक्तौ, लघि-ङ्भुग्गत्योर्, लघि शोषे, लघि-क् त्विषि ॥ ९८ ॥
वघि-ङ्ध्यर्थके, शिघ्याघ्राणे, श्लाघृ-ङ कत्थने ।
ष्टिघ्-नङ्डास्कादि, षघ्-सघ्-न हिंसे घान्तास्तु विंशतिः ॥ ९९ ॥

अर्च-क् पूजे, ञर्च चाचि चाचि-ञन्चु-ञ् गते, ऽन्चु तु ।
म्लिष्टोक्तौ चान्च-क व्यक्तौ, उचिर्-य समवायने ॥ १०० ॥
ऋच-श् नुत्यां, कुच-ज् रोधपर्ककौटिल्यलेखने ।
कुच् तारशब्दे, कुच-शि संकोचे, कच् रवे, कचि- ॥ १०१ ॥
कच्-ङ बन्धत्विषोः, क्रुन्च गत्यां, कुन्च च वक्रणे ।
तौच्छ्ये, खच-ग् भूतिपूत्योरुत्पत्तौ, ग्लुन्चु-इर् गतौ ॥ १०२ ॥

---

95. [b]) Cd : वल्गति। अयं प्लुतगताविति भट्टमल्लः (Ākhyātacandrikā 2·3·36) ।— [c]) ष्टग (i.e. with a non- aspirate ṭ) against all other schools which read ष्ठग, but so all MSS. and Cal. Ed. — Cd.r : द्वितीयस्तमध्यः षयोगाट्टः ।...दन्त्यवर्गद्वितीयमध्य इति केचित् ॥ — [d]) T संहृतौ (for संवृतौ). — [e]) D_5 Dv_2 B T Cd.r Cal. Ed. ह्लग्मे. — After 95, D_3 ins. इति गकारांताः; D_5 B गांतवर्गः; Dv_2 इनि गांताः.

96. Before 96, Dv_2 ins. अथ घांताः. — [a]) D_5 BT Cd.r Cal. Ed. गतौ. — [b]) B (*sup. lin.* as in text) अपि (for अथ). — [c]) T गग्घ घग्घ. — [d]) B Cd.r Cal. Ed. चघ (for चषघ्).

97. [b]) T श्रमायास-.

98. [b]) T राघृ (for राघ).

99. [b]) B कत्थके. — After 99, D_3 Dv_2 ins. इति घांताः; D_5 B घांतवर्गः.

100. Before 100, Dv_2 ins. अथ चांताः — [b]) D_5 अंचू; Dv_2 अचुञ्; T अचूञ; Cd. Cal. Ed. अचूञु (for -अन्चु-ञ्). D_1 [ऽ]चु (for ऽन्चु). D_5 (before alteration as in text) B Cd.r Cal. Ed. च (for तु).

101. [a]) D_5 B Cd Cal. Ed. ऋचूश. T कुचज्ञोथ (for कुच-ज् रोध-).

102. [a]) D_1 ऽक्रुंच; D_5 क्रुन्चु (for क्रुन्च). — [b]) B T कुञ्च (for कुन्च). — [c]) D_1 तौच्छे. — [c]) Cv : भूतिपूत्योरिति षष्ठी। Cd : भूतिः संपत्तिः, पूतिः पवित्रता, तयोरुत्पत्तिः प्रादुर्भावः ।...शेषार्थः कातन्त्राद्यसंमतः ॥ The significance of this root as given by most of the other schools is भूतप्रादुर्भाव, which the commentators usually paraphrase by अतिक्रान्तोत्पत्ति. — [d]) $D_{1\cdot2}$ ग्लंचु; D_3 ग्लुंचु (for ग्लुन्चु).

म्रुच-म्लुचिरु चौर्ये च, चन्चितौ, चर्च-केङ्समः ।
चर्च-जर्च-झर्च-शुक्तौ भर्त्से, तन्चु-ध संकुचि ॥ १०३ ॥

तन्च्-त्वन्चितौ, त्वच-श् वृत्यां, पिच्च-क् छेदे, डुपौष्-पच ।
पाके, पचौ-ङ पचि-ङ व्यक्तीकारे, पचि-क् ततौ ॥ १०४ ॥

पृच्-कि संयमने, पृच्-धी च संपर्के, पृची-लृङ च ।
मचि-ङुच्छ्रायधृत्यर्चाभासु, मच्-ङ च कल्कने ॥ १०५ ॥

दम्भे शाठ्ये, मुच्-मुचि-ङ् च, मुच-क् मोक्षे, मुच्लृ-शूपञौ ।
मोक्षे, म्रुच्-म्लुचु-इर् गत्यां, म्रुन्च-म्लुन्च्-मन्च-मुन्चु च ॥ १०६ ॥

टुडु-याचृ-ञ् याचने, रिच्-कि संपर्कवियोगयोः ।
रिचिर्-ञधौ विरेके, रुच्-ङ्लृ प्रीतिप्रकाशयोः ॥ १०७ ॥

लोचृ-क् भासे, लोचृ-ङीक्षे, लुन्चापनयने, वचौ ।
वाचि, वच्-क च संदेशे, वच्-लौ वाचि, विचिर्-धूलिञौ ॥ १०८ ॥

पृथक्त्वे, व्यच-शि व्याजे संभवे, ङ्कु-वन्चु वञ्चने ।
वन्चु गत्यां, वर्च्-ङ दीप्तौ, व्रस्चू-श् छेदे, वृची-ध् वृतौ ॥ १०९ ॥

---

103. ^{b}) Cv: इतिर्गतिः......इङ्समः । इङर्थोऽध्ययनम् ॥

104. ^{a}) Dv₁ तंचु (for तन्च्). Cal. Ed. त्वच्.श. — ^{b}) D₁ पिचक्. — ^{d}) Dv₁ T व्यक्तिकारे. T पचक्.

105. ^{b}) D₄ पृचीङ्ल; T पृचिलृङ. — ^{c}) D₅ B T Cd.r Cal. Ed. -भासु (for -भासु).

106. ^{a}) D₁ दंभशाठ्ये. D₄ मच्; T मुच्ङ (for मुच्). T मुचिम्रूङ् च. — ^{b}) Cd Cal. Ed. मुचक (for मुच-क्). — ^{c}) D₁ म्रुच्मुचुइर्; D₂ T म्रुचु(T °च)म्लुच्विर्; D₃ म्रुचम्लुच(before alteraion °चु)इर्; D₄Dv₁ म्रुचु(Dv₁ °च)म्लुचिर् (for म्रुच्-म्लुचु-इर्). — ^{d}) D₁ (twice) म्लंच (for म्लुन्च्). D₃ म्रुंचम्लुंच च मुंचु च; T म्लुंच म्रुंच च मुंचु चं. Cd: कातन्त्रादौ द्वितीयो न दृश्यते । रेफयुक्ताद्यस्वरी म्रञ्चु इत्यधिको दृश्यते ॥

107. ^{c}) Cr रिचिर्धञौ. D₅ विवेके; T विकेके (sic) (for विरेके). Cr: विरेक इति रेफमध्यः। Cd.r: विरेकः पौनःपुन्येन पुरीषोत्सर्ग इति चतुर्भुजः।

108. D₅ reads 108^{c}–109^{b} on marg. — ^{d}) D₁ विंचिघ्लिञौ; Cd.r Cal. Ed. विचिर्लिधौञ्.

109. D₅ reads 109^{ab} on marg. — ^{b}) B Cd Cal. Ed. संबन्धे (for संभवे). Dv₁B वङ्वंचु; Dv₂ ङ्कुवंच; T Cd.r Cal. Ed. वङ् वंच (for ङ्कु-वन्चु). — ^{c}) Dv₂ दीपि; T भासि (for दीप्तौ). — ^{d}) D₁ व्रश्चू; Dv₂ [ओ]व्रश्चूश्; T [ओ]व्रश्चू (for व्रस्चू-श्). Cv (as in Dv₂ only): ओ। वृक्णः॥ Other schools usually give the root with ओ added (as in Dv₂ T here). The root contains a dental *s* in the penultimate, though MSS. read it with a palatal *ś* owing to the influence of the following palatal consonant. Cf. Cd r: दन्त्योपधोऽयम् । चयोगात् तालव्यः॥

श्वच-श्वचि-शचि-ङ् गत्यां, शच-ङ् वाचि, शुचिर्-यञी ।
शौचे विशरणे क्लेदे, शुच् शोके, षच्-ङ सेवने ॥ ११० ॥
षच् संबन्धे, षस्च गतौ, षिच्-पशौव् क्षरणे, ष्टुच-।
ङ प्रसादे, चकारान्ताः पञ्चाशत् समुदीरिताः ॥ १११ ॥

आछ्यायामे, ऽथोछि-शुञ्छे, उछी-श् बन्धसमापने ।
वर्जनेऽतिक्रमे, ऽथर्छ-श् मूर्तौ गमनमोहयोः ॥ ११२ ॥
जर्छ-झर्छ-श भर्त्सोक्त्योः, प्रछौ-श् ज्ञीप्से, ऽथ पिच्छ-श ।
मिछ-श् बाधे, म्लेच्छ-कि देश्योक्तौ, मुर्छा मोह उच्छ्ये ॥ ११३ ॥
युछ प्रमादे, लाछि लछ लक्षणे, विछ-क त्विषि ।
विछ-श् गतौ, वाछि कामे, स्मुर्छ-स्फुर्छा तु विस्मृतौ ।
हुर्छा कौटिल्ये, ऽथ ह्रीछ लज्जे, छान्तोनविंशतिः ॥ ११४ ॥

---

110. [a]) Cd.r Cal. Ed. $_2$ श्वच श्वच (for श्वच-श्वचि). Cd : द्वावाद्यौ चकारयुक्तादी। पुनःपाठादाद्यो नेदनुबन्धः, ङितस्तु सर्वे, एक एवेत् पाठबलाद्वाध्यमिति न्यायात्। किं त्वत्र मध्यमोऽपीदनुबन्धो भ्रान्तैः पठ्यते तद्धेयम्, अन्यथा आम्रेडितानुबन्धत्वादाद्यमध्यमयोर्ङानुबन्धानुपपत्तेः॥ The commentator's contention, that if the second root were to be read with an *anubandha* इ (which can be dispensed with) there would be difficulty in connecting the *anubandha* ङ (read after the last root) with the first two roots, is strictly speaking correct (cf. 6[c]); but as all the MSS. (of the text) read the root as श्वचि and as there is not much difficulty in understanding what the authar really means I have retained it. (The best course would have been to read the letter ङ after every root—*श्वच-ङ् श्वचि-ङ् शचि-ङ् गत्यां.) — [b]) Dv$_1$ शुचिर्ञई. — [c]) D$_5$B विसरणे. — [d]) Cd : शोचति...। 'प्रियतमा मां शोचते शोचते' इति महानाटके व्यतीहारादात्मनेपदम्॥ D$_{4\cdot5}$ B Cd.r Cal. Ed. सेचने (for सेवने).

111. [a]) D$_4$ damaged from षस्च up to बन्ध (in 112[b]). — [a]) D$_1$ षन्च्ल; D$_5$ Dv$_2$ B Cd.r Cal. Ed. षन्च (for षस्च). — [b]) Cd.r : ष्टुच...षस्याधो मूर्धन्यण इति केचित्। स्नोचते। सोष्णुच्यते॥ — After 111, D$_3$ Dv$_2$ ins. इति चांताः; D$_5$ B चांतवर्गः.

112. Before 112, Dv$_2$ ins. अथ छांताः. D$_4$ damaged up to बन्ध. — [a]) Cd : आछि आयामे इत्यादौ [छकारस्य] द्वित्वाभावः प्रकृतिभ्रमनिरासार्थः। — [b]) D$_{3\,5}$ (after alteration as in text) Dv T बंधे. — [d]) T -हिंसयोः (for -मोहयोः). Cd : मूर्तिः कठिनीभावः।

113. [a]) D$_3$ भर्त्सोक्तौ. — [b]) Cal. Ed. $_2$ प्रछौश् ज्ञीप्से अथो पिछ. — [cd]) D$_2$ देशोक्तौ. Cd : देश्या ग्राम्या उक्तिरसंस्कृतकथनमिति यावत्। All MSS. (except D$_2$ Cd.r) मू(D$_1$ म)र्छा. Cd.r : पवर्गशेषादिर्हस्वी। — D$_3$ उच्छ्रयोः.

114. [a]) Cd : युछ...अन्तःस्थाद्यादिः पञ्चमस्वरी। ओष्ठवर्गाद्यादिरिति रमानाथः।...

अज क्षेपे गते, ऽजि-क् तु भास्यर्ज त्वर्जने, ऽर्ज-क ।
संस्कारे, ऽन्जू-धञि व्यक्तिगतिम्रक्षण, ईजि तु ॥ ११५ ॥
ईज्-ङ कुत्से गतौ, उब्ज-शार्जवे, ऽथोर्ज्-क जीवने ।
बले, ऽथर्ज-ङ् गतिस्थैर्योर्जनार्जन, ऋजि-ङ् भृजि ॥ ११६ ॥
एजृ-ङ् दीप्तौ, एजृ कम्पे, ओलज्युत्क्षेपणे, क्षजि-क् ।
तङ्के, क्षजि-क्षज-ष्मङ् दागत्योः, क्षीज् कूज हिक्कने ॥ ११७ ॥
कर्ज पीडे, कुज-खुजु स्तेये, खर्ज व्यथामृजोः ।
खज् मन्थे, खजि पाङ्गुल्ये, गज् मदे, गजि च स्वने ॥ ११८ ॥
गज-गर्ज-क् च, गर्जोर्जाशब्दे, गृजि गृज ध्वनौ ।
गुज-श्यस्मिन्, गुजि गुज कूजने, जजि जज् युधि ॥ ११९ ॥
जर्ज-श् वाग्भर्त्सयोर्, णिज्-लिङ्गौ पोषे, णिजि-ल्ङ च ।
शुद्धौ, तुजि-क् भाषद्दार्थे, तुजि प्राणेऽवने, तुज ॥ १२० ॥
हिंसे, तर्ज-क्ङ तर्ज् भर्त्से, त्यजौ हानौ, तिज-क् शिते ।
तिज्-ङ क्षान्तौ च, तन्जु-ध् संकोचे, धृजि धृज ध्रजि ॥ १२१ ॥

ओष्ठवर्गशेषादिरिति त्रिलोचनः ॥ — [d]) T स्मूर्छ; Cd.r Cal. Ed. स्खुर्छ (for स्मुर्छ). Dv_2 D_5 स्फूर्छा; T स्वर्छा (corrupt) (for स्फुर्छा). Cd : द्वौ दन्त्यादी ह्रस्विनौ क्रमेण वकारौष्ठ्यवर्गद्वितीययुक्तौ च । — [e]) D_{3-5} Dv_1 B T Cd.r Cal. Ed. कौटिल्यके (for कौटिल्ये, ऽथ). — After 114, D_3 Dv_2 ins. इति छांताः; D_5 B छांतवर्गः.

115. Before 115, Dv_2 ins. अथ जांताः. — [c]) T [अं]जुधञि.

116. [a]) Cd : उब्ज...। ह्रस्वादिरोष्ठ्यबकारोपधः।...दन्त्यवकारत्वात् न्यूब्जतीत्यत्र दीर्घ इत्यप्येके।...आर्जवमवक्रीभावः ॥ — [cd]) Dv_2 गतिस्थैर्यर्जनार्जव (for °र्योर्जनार्जन).

117. [a]) D_1 वंसे (sic) (for कम्पे). — [d]) D_1 हिष्कने. Cd : हिक्कनमव्यक्तशब्दः। सखेदस्यैवाव्यक्तशब्दे क्षीजेः प्रयोग इति रक्षितः। क्षीजति सखेदो जनः। कूजति कोकिलः॥ Cf. "क्षीज अव्यक्ते शब्दे (P. Dh. I 256)। क्षीजति। अस्यानन्तरं कूजतिर्न निर्दिश्यते। कूजतेः स्वरप्रयुक्तत्वात् पृथङ् निर्देशः। अन्यस्त्वाह क्षीजकूजोः पृथक्करणादर्थभेदोऽनुसंधेयः। तथा हि, कूजन्ति कपोता इत्युक्ते स्वनन्तीति गम्यते। क्षीजति दासीत्युक्ते सखेदं स्वनतीति गम्यते। एवमन्यत्रापि धातुभेदेऽर्थभेदोऽवगन्तव्यः' ॥ Dhātupradīpa P. 25.

118. [a]) D_4 Dv T कुजु (for कुज). D_3 खुज. — [b]) T स्थैर्ये (for स्तेये). — [c]) T खज् मंथे खज पांगल्ये.

119. [ab]) Dv_1 [ऊ]र्जशब्दे. Cd : ऊर्जा बलं, तत्करणकः शब्द ऊर्जाशब्दः। गर्जति सिंहः॥ Cv : अस्मिन्निति ध्वनौ।

120. [b]) Cal. Ed. पेषे (for पोषे). — [c]) Cd : भा दीप्तिः। षड्डार्थो निकेतनहिंसाबलदानानि (vide 146[ab]). — [d]) Cal. Ed. बले (for ऽवने).

121. [a]) D_5 Cal. Ed. तर्जक (for तर्ज-क्ङ). Cd : 'ताम(? °व)तर्जयदम्बरे' इति रघुप्रयोग(12·41)स्तु तर्जनं तर्जस्तं करोतीति णौ साध्यः॥ Cf. Mallinātha on the above

ध्रज् ध्वजि ध्वज् ध्रिज गतौ, ओ-नज्-ङी ह्रियि, पूज-क ।
पूजे, पिजि-क् भाषद्दार्थे, पिजि-ङल् वर्णपूजयोः ॥ १२२ ॥

स्यात् पृजि-ल्ङ च संपर्के, भज-ञौ भागसेवयोः ।
भज-क् पाके, भजि-क् भासि, भ्रेजृ-ङ् च, भ्राज्-ङणॄट्ट च ॥ १२३ ॥

भुजो-शौ वक्रणे, भुज्-धौ त्राणे भक्षे, भृजी-ङ तु ।
भर्जने, भ्रस्ज-ञौश् पाके, भञ्जो-धौ मोटने, मुजि- ॥ १२४ ॥

मुज्-मज्-मार्ज-क् मृजाध्वन्योर्, मृज्-ल्ष् शुद्धौ, मृजू-षृकि तु ।
भूषे च, मस्जो-शट्वौ स्नाने ब्रुडने, युज्-कि संयमे ॥ १२५ ॥

युजिर्-धौञ् च युतौ, युज्-यौङ समाधौ, युज-क्ङ तु ।
निन्दे, यजै-ञौ देवार्चादानसंगकृतौ, रुज-क् ॥ १२६ ॥

हिंसे, रुजो-शौ भङ्गे, रिज्-ङ्ज्यर्थे, रञ्ज्-य-रञ्ज-मौञ् ।
रागे, रेजृ-ङ राजृ-ञ्ण दीप्तौ, लाज् लाजि भर्त्सने ॥ १२७ ॥

---

passage : 'तर्ज भर्त्सने' (P. Dh. X 142) इति धातोश्चौरादिकादनुदात्तत्वादात्मनेपदेन भाव्यम् । तथापि चक्षिङो ङित्करणाज्ज्ञापकादनुदात्तेत्त्वनिमित्तस्यानित्यत्वात् परस्मैपदमूह्यमित्युक्तमाख्यातचन्द्रिकायाम् 'तर्जयते भर्त्सयते तर्जयतीत्यपि च दृश्यते कविषु' (cf. 1.4.15)। It may however be noted that the *ātmanepaditva* of the roots in the चुरादि class (to which the root तर्ज् belongs) is due to the two express statements, आ कुस्मादात्मनेपदिनः and आ गर्वादात्मनेपदिनः and has nothing to do with the system of accentuation, which is used in the first nine classes only. — [cd]) Cal. Ed. तिजङ्क्षान्तौ च तंजुध संकोचे धृजिधृज्ध्रजि ।

122. [a]) T_2 धृज् (for ध्रज्). D_1 ध्विजि (for ध्वजि.) D_5 ध्वजि ध्वज धिज गताव्. — [b]) D_2 ओनज्ङ. — [c]) Dv_2 (Comm. as in text) पिजक्. — [d]) Dv_2 B Cd.r Cal. Ed. पिजिलङ् (for °ङल्). D_3 Dv T कूजयोः (for -पूजयोः). The reading -कूजयोः is in agreement with the अव्यक्ते शब्दे of other schools.

123. [c]) Cd : भज क् पाके।...विश्राणने इति प्राञ्चः। विश्राणनं दानम् ॥ — [d]) D_4 om. from ङ् च up to भर्जने (in 124[c]). — Dv_1 भ्राजृङ्णट्ट च; Cal. Ed. भ्राजणृङ्ट च.

124. D_4 om. up to भर्जने (in c) (cf. v. l. 123). — [b]) T रक्षे (for भक्षे). — [c]) T भृस्जऔश्; Cal. Ed. , भ्रस्जौनश्. Cd : दन्त्यसोपधः ।

125. [a]) D_5 B Cd.r Cal. Ed. मुज्मन्ज्; Dv_1 मुज (for मुज्-मज्). Cd : द्वावाद्यौ भ्वादावेवान्यैः पठ्येते । मुञ्जति मोजति । तत्रैव द्वितीयः सप्तमस्वरीति केचित् । मर्जति ॥ — D_5 Dv T मृजाध्वन्यो. — [cd]) D_5 (before alteration as in text) B Cd.r Cal. Ed. भूषे च मस्जोशट्वौ स्यात् स्नाने युजकि संयमे. Cd.r मस्जो... दन्त्यसमध्यः ।

127. [a]) T भंजे (for भङ्गे). D_4 रुजङ् (for रिज्-ङ्). — Dv_1 रुज्यथे. Cd : ऋज्यर्थे भर्जने ॥ Cr : ऋज्यर्थे भर्जने इति दुर्गादासः।

भर्गे, ऽथ लस्जी-ओ-लज्-ङ व्रीडे, लज् लजि भर्त्सने ।
लज्-कान्तर्थौ, लज-लुजि-क् भाषद्द्वार्थे, विजिर्-लिजौ ॥ १२८ ॥
वेके, विजी-धो विज्-डीशो भीकम्पे, ल्-वृज्-ङि वृज्-ङली ।
त्यागे, वृजी-कि च, वृजी-ध् वृतौ च, व्रज् गतौ, व्रज-क् ॥ १२९ ॥
संस्कृतौ च, विरेफौ तौ, शिजि-ल्कि‌ङ्ङस्फुटध्वनौ ।
षन्जौ-ञि सङ्गे, ष्वन्जौ-ञिङ्ङालिङ्गे, षस्ज सर्पणे ॥ १३० ॥
षर्ज सर्जार्जने, सृज्-यौङ विसर्गे, सृजौ-श च ।
टुओ-स्फूर्जा वज्रनिर्घोषे, जकारान्ता द्विसप्ततिः ॥ १३१ ॥

कामधेन्वास्तु रिजि(? °ज्)ङ् भर्थे, ऋ अरिरेजत्, भर्थे भृजीति व्याख्यानम् ॥ Cv (as in Dv_2; as in Dv_1 ऋज्यर्थो भृजिः): ऋज्यर्थे भृजि । Kṣ, on whom Vop. mainly draws, however, gives रिज् as a variant of ऋज गतिस्थानार्जनोर्जनेषु (P. Dh. I 189) and not of ऋजि भर्जने (P. Dh. I 190). Cf. 'अन्ये तूद्रिक्तोद्रेकार्थं हलादिमेनं मन्यन्ते' (Kṣ under I 189). — [c]) $D_{3\cdot5}$ (after alteration as in text) Dv_1 रेजृङ् च (for रेजृङ्). — [d]) D_4 T लज् (for लाज्). D_2 लजि (for लाजि).

128. $D_{2\cdot4}$ om. (hapl.) 128^{ab}. — [a]) D_5 गर्मे (for भर्गे). Cal. Ed. $_2$ लस्जो (for लस्जी). Cd.r : आद्यः सोपधः । — T भर्जेध लंजि ओलज्जङ् (corrupt). — [b]) D_5 लजि लज् (by transp).

129. [b]) Cd: भीकम्पे...द्वावर्थौ (i.e. भीकम्प is a case of a *samāhāra dvandva* compound). $D_{1\cdot3}$ लृव्रजि; D_4 वृज्ङि (for ल्-वृज्-ङि). — [c]) D_3 वृज्धी (for वृजी-ध्).

130. [a]) Cv: विरेफौ रेफरहितौ । वजति वाजयति ॥ — तौ means the two immediately preceding roots, व्रज् and व्रज-क्. — [b]) Cr शिजिङ्लकि (for °ल्-किङ्). Cd: शिजिल्किङ्ङस्फुटध्वनौ । ताल्व्यादिः । अस्फुटध्वनिरिह भूषणकर्तृक एव, 'भूषणानां तु शिञ्जितम्' इत्यमरात् (1·7·24)। इ, शिञ्ज्यते। ल ङ शिङ्क्ते, कि ङ् शिञ्जयते शिञ्जते मञ्जीरः । 'ताले ॥ शिञ्जद्वलयसुभगैर्नर्तितः कान्तया मे' (Meghadūta 81) इति शत्रन्तं गणकृतानित्यत्वात् ॥ To avoid the irregular form शिञ्जत्, Mallinātha and some other commentators read in its place शिञ्जा-. The other schools read this root only in the *ad*-class. — [cd]) Cd: ष्वञ्जौञिङ्...'परिष्वजति पाञ्चाली मध्यमं पाण्डुनन्दनम्' इति गणकृतानित्यत्वादिति कश्चित्...षस्ज सर्पणे । दन्त्यसोपधः।...सज्जति । 'वचोऽपि परुषाक्षरं न च पदेषु संसज्जते' इति शाकुन्तले (V 23, Ray's edition; this stanza is found only in the Bengali editions) गणकृतानित्यत्वात् ॥ The form सजते, though strictly *apāṇinīya* is, however, in close agreement with the epic idiom and is also sanctioned by the grammarians, as it is used by Patañjali, the great Bhāṣyakāra. Cf. "'हेतुमति च' इत्यत्र 'यदभिप्रायेषु सजन्ते' इति भाष्यप्रयोगादयमात्मनेपद्यपि।" (*Mādhavīya Dhātuvṛtti*, under I 217).

131. [ab]) Cal. Ed. सर्जजने. D_5 B Cd.r Cal. Ed. षर्ज सर्जाजने सृज्यौङ् विसर्गेऽथ सृजौश च. — [d]) D_5 B Cd.r Cal. Ed. टुओस्फुर्जा. Cd.r ह्रस्वी. — After 131, D_3 Dv_2 ins. इति जांताः; D_5B जांतवर्गः.

उदूझ-श् त्यागे, जर्झ-झर्झ-श् भर्त्सोक्त्योर्झान्तिमास्त्रयः ॥ १३२ ॥

अट्ट-क् तौच्छ्येऽनादरे, ऽट्टात्‌टादूटङ्ङतिक्रमे वधे ।
अट इट् कट् कटि कटी गत्यामे-कट् वृतौ वृषि ॥ १३३ ॥

कीट् बन्धवर्णयोः, कूट-क्ङप्रदाप्रमदोः, कुटि ।
वैकल्ये, कुट्-शि कौटिल्ये, कुट्-कुट्ट-क्ङ प्रतापने ॥ १३४ ॥

कुट्ट-क् कुत्साच्छिदोः, किट् कट्वत्, खिट् च भयभीमयोः ।
खट्ट-क् वृतौ, खोट्ट गत्याघाते, खट् काङ्क्षि, गोष्ट-ङ ॥ १३५ ॥

संघाते, घट्-क हिंसे च, घटि-क्यपि वृतौ, घट-ष्- ।
ङम् चेष्टे, घुट्-ङ्ल्ट परिवर्ते, घुट्-शि प्रतीहतौ ॥ १३६ ॥

---

132. ^{a}) D_{1-5} Dv_1 Cal. Ed. $_1$ उज्झश्; Dv_2 उझ्झश्; T उझश्. Cd.r: ह्रस्वादिर्दन्त्यवर्गतृतीयोपधः ।...जोपध(Cr जकारोपध) इत्येके ॥ — After 132, D_3 Dv_2 ins. इति झांताः; D_5B झांतवर्गः.

133. Before 133, Dv_2 ins. अथ टांताः. — ^{ab}) Cd.r: अट्टक्...ट्ट्यान्तः ।... एकटकार इति रामः (तन्मते आट्यतीति मनोरमा — adds Cr.) ॥— MSS. [ऽ]ट्टाट्टाट्टङ् (for ऽ ट्टात्‌टादूटङ्). D_1 तौच्छे. ऽट्टात्‌टा° = अट्ट अतट अदूटङ् अतिक्रमे. Cd.r: त्रयः क्रमान्मूर्धन्यवर्गाद्य-दन्त्यवर्गाद्य-तृतीयोपधाः । ङ् अटिट्टिषते अतिट्टिषते अट्टिटिषते खलं राजा ॥ — ^{c}) Dv_2 om कट्. $D_{1\cdot 2}$ अटिट् कट कटि कटी. Cd: पृथक्पाठात् तृतीयो नेदनुबन्धः, तद्व्यवधानात् पूर्वौ त चथा। एवं पृथक्पाठाच्चतुर्थो न दीर्घेदनुबन्धः, तद्व्यवधानात् पूर्वे च तथा ॥

134. ^{ab}) B Cd Cal. Ed. (in agreement with other schools) कीट्क् (for कीट्). Cv: कीटति। Cd.r: क, कीटयति कीटः । वर्णः कैश्चिन्न मन्यते (Cr वर्णं न पठन्ति मनोरमाकाराः) ॥ — D_1 कूटक्ङप्रदामदोः (submetric); D_2 Dv_2 °प्रदाप्रमुदोः; D_3 कूट्ङ्क प्रमादाप्रमुदोः; D_4 कूटक्ङाप्रमाप्रमदोः; D_5 कूट्कङ्कप्रसादाप्रमुदोः; Dv_1 कूटक्ङाप्रदाँप्रमदोः; B कूटक्ङप्रसादाप्र(the last two letters marg.)दोः; T कूट्कङ्कप्रदाप्रमदोः; Cd.r Cal. Ed. कूट्ट कङ्कप्रसादाप्रदोः (for कूट-क्ङप्रदाप्रमदोः). कूट-क्ङप्र° = कूट-क्ङ + अप्र°. अप्रदाप्रमदोः = अप्रदायां अप्रमदि च. Cv: प्रदा प्रदानम् । Cd.r: अप्रदा दानाभावः । क ङ, कूटयते खलः, स्फुटमप्यर्थमप्रसन्नं (Cr प्रसन्नं न) करोति, किंचिन्न ददाति वेत्यर्थः ॥

135. ^{b}) D_5 Cd.r Cal. Ed. -भीषयोः (for -भीमयोः). — ^{cd}) D_1 Dv_2 धृतौ; D_2 धृमृतौ; D_4 Dv_1 (before alteration as in text) T कृतौ (for वृतौ). D_{2-4} Dv_2 T ग(D_4 म)त्यां घाते.

136. ^{b}) Cd: द्युत्यर्थेनैव पाक्षिकचुरादित्वे सिद्धे (cf. 13^{ab}) किकरणमर्थान्तरेऽपि पाक्षिकचुरादित्वार्थम् । — ^{c}) Cd: घटते...। 'घटतीति घटो ज्ञेयो नाघटन् घटतामियात्' इति तु घटतेः पचादित्वादन्, ततो घट इवाचरतीति क्वौ साध्यम् ॥ — D_3 T परीवर्ते. D_5 BCd Cal. Ed. ङ्म चेष्टे घुट्ङ्ल्ट परि- (Cal. Ed. री-).

घट्ट-क् चाले, घट्ट-ङ च, चिट प्रेषे, चट-क् वधे ।
चट्ट च भेदे, चेष्ट-ङीहे, चुट्ट-क् चुट्ट चुटि तुच्छने ॥ १३७ ॥

चुटि-क् छेदे, चुट-च्छुट्ट-कशि च, जट्ट झट संहतौ ।
णट्ट नृत्यहिंसयोर्, णट्ट-म नतौ, तट्ट-काहतौ, तट ॥ १३८ ॥

उच्छ्राये, तुट्ट-शि कलहे, त्रुट-क्ङ त्रुट्ट-यशि च्छिदि ।
नट णट्ववन्, नट-क् भ्रंशे, पट-क् च त्विषि, पट्ट गतौ ॥ १३९ ॥

पुट्ट-शि श्लेषे, पुट-क् चूर्णे भासि, पिट्ट संहतौ ध्वनौ ।
पुट्ट-क् तौच्छ्ये, बुट्ट-कि हिंसे, भट्ट भृतौ, भट्ट-म भाषणे ॥ १४० ॥

म्लेट-म्रेट्ट-मेट्ट उन्मादे, मुटि मर्दे, कि-मुट्ट क्षुदि ।
मुट्ट-शि त्वाक्षेपे च, यौट्ट संबन्धे, रौट्ट्नादरे ॥ १४१ ॥

रेट्ट-ञ् याचे, रट्ट च वाचि, रुटि स्तेये, रुट-क् रुषि ।
द्युतौ, रुट्ट-लुट-लड्ङ् दीप्तिप्रतिहत्योर्, लुटि ह्रुतौ ॥ १४२ ॥

लुट-क् भासि, लत्र्ट-लुट्ट-य लुट्ट विलोटविलोडयोः ।
लुण्ट-क्यवज्ञाचौर्ये, लट्ट बाल्योक्त्योर्, ङ्-लोष्ट संहतौ ॥ १४३ ॥

लोट्ट्न्मादे, वेष्ट-ङ वट्ट वेष्टे, वटि-क वण्टने ।
वट्ट-मोक्तौ, व्युटि-क क्षित्यां, विटाक्रोशे स्वने, ऋट-शौट्ट ॥ १४४ ॥

---

137. [b]) Dv_2 B चिटक्. — [d]) Cd : आद्यष्टद्वयान्तः। एकटकार इति रामः॥

138. [a]) D_1 चुटि (for चुटिक्). D_4 Cal. Ed. छुट क् (for च्छुट्ट-क). — [b]) D_5 reads from संहतौ up to त्रुट्ट (in 139^b) on marg. — [d]) D_1 T *तौ; D_5B Cd.r Cal. Ed. नृतौ (for नतौ).

139. D_5 reads up to त्रुट्ट (in b) on marg; B reads 139^{ab} on marg. — [c]) D_3 B भ्रंसे.

140. [a]) D_3 T पुट्टक (for पुट-क्).

141. [a]) D_4 B म्रेटम्लेट्ट; Cal. Ed. म्लेट्ट म्रेट (for म्लेट-म्रेट्ट). D_1 मेटम्रेट्ट (for म्रेट्ट-मेट्ट). — [d]) $D_{1\cdot2}$ रौड्नादरे; D_4Dv_1 रोड्ना°; D_5 Dv_2 Cd.r Cal. Ed. 2 रौट्ट ना°; T काट्ट ना° (sic); Cal. Ed, रोट्ट्ना° (for रौट्ट्ना°). Cd : नादरोऽनादरः।

142. [a]) D_4 रेट्ट (for रट्ट). — [d]) $D_{3\text{-}5}$ Dv_1 -प्रतीहत्योर्.

143. [a]) D_5 B (*sup. lin.* as in text) भाषि; Cd.r Cal. Ed. भासे (for भासि). — [c]) Cd.r: लुण्टकि...दन्त्यनप्रकृतिः टयोगान्मूर्धन्यः। तेन भ्वादिपक्षे यगादौ नलोपे लुट्यते इत्यादि। — [d]) T बाल्योक्तौ.

144. [a]) D_1 लोड्न्मादे; D_5 लोट्ट्न्मादे. [b]) D_3 वटिङ; D_5 Cd.r Cal. Ed. वटिकि (for वटि-क). D_3 बंधटने (sic) (for वेष्टने). — [c]) $D_{2\cdot3}$ (before alteration as in text) Dv_2 T व्युटि कि; D_5 B Cd.r Cal. Ed. वुटिक (for व्युटि-क). — [d]) Dv_2 T ऋशोट्ट.

गर्वे, शठ-ञङ श्लाघे, शट् सादे शीर्णौ गतौ रुजि ।
शिट्-षिटानादरे, षुट्ट-क् तौच्छ्ये च, षट अंशके ॥ १४५ ॥

षट्ट-क् निकेतने हिंसे बले दाने, स्फुट-क् भिदि ।
स्फुटिर् विशरणे, स्फुट्-शि विकाशे, स्फुट्-ङ च, स्फुटिक् ॥ १४६ ॥

नर्मण्याङः स्फुट्ट-क हिंसे, स्फिट्ट-क वृत्यां च, सुट्ट-क ।
चानादरे, स्मिट-क् च, स्निट्-क च स्नेहे, स्फटि-स्फट ।
शीर्णौ, हट् त्विषि, हेट् बाधे, टान्ता इत्येकसप्ततिः ॥ १४७ ॥

अठि-ञ्ङठ गते, ऽथोठोपघाते, ङेठ बाधने ।
कुठि खोटनवैकल्यालस्ये, कठ् तङ्कने, कठि- ॥ १४८ ॥

कि आध्याने, कठि-ङ च, गुठि-क् वेष्टे, पिठ क्लिशि ।
वधे, पठ् वाचि, बठ् पैन्ये, मठ् वासमदयोर्, मठि- ॥ १४९ ॥

---

145. [a]) Dv$_2$ वर्गे (for गर्वे). — [b]) D$_3$ शीर्णे. D$_1$ ऋजि. — [d]) D$_1$ तौच्छे. D$_5$ तौच्छये च। थ षटांशके.

146. [a]) Dv$_2$ (Comm. as in text) षटक् — [c]) Cd.r : विशरणं भेदनम् ।... विसरण इति दन्त्यमध्यपाठे विकसन इत्यर्थः ॥ — [d]) D$_4$ T Cd.r Cal. Ed. विकासे. Cd.r: विकास इति कस-ज गताविति दन्त्यान्तस्य घञि (Cr घञ्प्रत्यये) रूपम्, विपूर्वत्वेनार्थान्तरवाचितया (Cr उपसर्गपूर्वत्वेन अर्थान्तराभिधायकत्वात्) विकसन इत्यर्थः ॥ — [d]) Cal. Ed. $_1$ स्फटिक् (for स्फुटि-क्).

147. [a]) D$_5$ Dv$_1$ स्फुटक्; Cal. Ed. $_1$ स्फटक् (for स्फुट्-क). — [b]) D$_2$ स्फेट्क; Dv$_1$ Cal. Ed. स्फिटक्; BT स्फुट्क (for स्फिट्-क). D$_5$ B Cd.r Cal. Ed. स्फुट्क (for सुट्ट-क). — [c]) D$_{4\cdot5}$ Dv$_1$ B Cd Cal. Ed. स्मिट्क (for स्मिट-क्). — [d]) D$_{1-5}$ Dv B T स्फुटिस्फुट; Cal. Ed. $_1$ स्फटिस्फुट. Cd: द्वावाद्यस्वरिणावोष्ठ्यवर्गद्वितीययुक्तौ। पञ्चमस्वरिणाविति भ्रमो हेयः (Cr °स्वरिणाविति न वाच्यम्)। तथात्वे (Cr. om.) सजातीयतया 'स्फुट-क् भिदि' इत्यादीनां संनिधानेऽपठिष्यत् (Cr °धावपठनां [? °नात्])। एवं संख्यापि न संगच्छते। स्फुटिर्विशरणे इत्यनेनैवेष्टसिद्धौ शेषधातोश्च वैयर्थ्यं स्यात् ॥ — For the root स्फट्ट in other dhātupāthas, cf. v. l. 39. — [e]) D$_{1\cdot2}$ Dv$_2$ शीर्णे. — [f]) T एकविंशतिः (!). — After 147, D$_3$ ins. इति टांताः; D$_5$ B टांतवर्गः.

148. Before 148, Dv$_2$ ins. अथ ठांताः, — [a]) ऽथोठ = ऽथ + उठ (Cd.r : ह्रस्वादिः).

149. [c]) D$_1$ Dv$_2$ T बंधे; D$_{2\cdot4}$ B Cal. Ed. बधे; D$_{3\cdot5}$ वंधे (for वधे). T दैन्ये; Cal. Ed. स्थौल्ये (for पैन्ये). Cd : पैन्य (Cal. Ed. स्थौल्य) मिह सामर्थ्यम् । — [d]) D$_5$ B Cd.r Cal. Ed. (against metre) वासमर्दयोर्. Cd : मर्दः कैश्चिन्न मन्यते। Cr : मर्दमर्थं नेच्छन्ति वृद्धाः ॥

ड त्वाध्याने, मुठि-ङ तु पलाये, रठ भाषणे ।
रुठोपघाते, रुठ-लृङ् प्रतीघाते, ऽथ रुठ्-लुठि ॥ १५० ॥

गत्यालस्यस्तेयखोटे, लृ-लुठ्-ङ लुठ रादिवत् ।
लुठ्-शि लोठे, लुण्ठ्-क चौर्ये, वठि-ङ्वेकचरे, वठ ॥ १५१ ॥

स्थौल्ये, शठ-क्ङ श्लाघायां, शठ् वधक्लेशकैतवे ।
शठ्-कालस्ये, श्वठ्-श्वठि-क् च गत्यसंस्कृतसंस्कृते ॥ १५२ ॥

शुठि शुठ् खोटने, शुठ्-कालस्ये, शुठि-कि शोषणे ।
सठ-स्वठ-क् श्वठार्थे, हठ् कीलबन्धे बलात्कृतौ ।
प्लुतौ, हेठ्-ग खचे, हेठृ-ञ्ङ बाधे, विंशतिस्त्रिभिः ॥ १५३ ॥

अड्ड अड्डाभियोगे, ऽड्-रन् व्यापे, ऽडुद्यम, ईड-लङ् ।
स्तुतौ, ईड-क् चौलडि-क्युत्क्षेपे, कड्-शादने, कडि- ॥ १५४ ॥

ङञ् च दर्पे, कडि-क् भेदे रक्षणे, लृ-क्ष्विडा-ङ्ञि ।
स्नेहे मोक्षे, क्रीड् खेले, कुड्-शि बाल्येऽदने, कुडि-ङ् ॥ १५५ ॥

---

150. [c]) D_1 [ऽ]थ रुङ (sic); T रुठ्लुठ्लङ् (for रुठ-लृङ्). — [d]) T च (for ऽथ).

151. [b]) T लुठलङ् (for लृ-लुठ्-ङ). — [c]) Cal. Ed. लोटे (for लोठे). $D_{1\cdot3}$ लुठ्क; D_3 B Cd.r Cal. Ed. लुठक्; Dv_2 T लुंठक् (for लुण्ठ्-क).

152. [a]) Cal. Ed. स्थौल्ये शठकङ श्लाघे. — [b]) D_4 Dv_2 बंध-; B बधे; Cal. Ed. बध- (for वध-). — [c]) D_1 शुठिक् (for श्वठि-क्). — [d]) D_5 गत्यसंस्कृति- (for °संस्कृत-).

153. [c]) D_4 स्वठ; Dv Cal. Ed. स्वठ्क (for स्वठ-क्). $D_{1\cdot2}$ स्ठार्थे; D_5 स्वठार्थे (for श्वठार्थे). — [d]) $D_{1\cdot2\cdot4}$ Cr कीलबंध-. — [ef]) T होठ (for हेठ्-ग). Cd.r : श, हेठती हेठन्ती । — Cv : खचो भूतिपूत्युत्पत्तिः । $D_{1\cdot3\cdot5}$ (before alteration) Dv_2 हेठृञ्ङ; D_4 हेठृञग्; T होठृञ्ङ (for हेठृ-ञ्ङ). D_5 B Cd.r Cal. Ed. प्लुतौ हेठश् खचे हेठृञ् (D_5 [by alteration] Cd Cal. Ed. हेठृङ्) बाधे ठा विंशतिस्त्रिभिः (Cal. Ed.₁ बाधे ठान्तास्त्रिविंशतिः [for [f]]). Cd : अत्र संख्यायामेको नास्तीति चिन्त्यम् । The shortage is due to his reading लुठ् for लुण्ठ् (151[c]) which loses its number, since there are other roots with the same spelling. — After 153, D_3 Dv_2 ins. इति ठांताः; D_5 B ठांतवर्गः.

154. Before 154, Dv_2 ins. अथ डांताः. — [a]) Cd : द्वौ क्रमाद् दन्त्यमूर्धन्यवर्गतृतीयोपधौ । अड्डिडिषति, अडिड्डिषति । क्विपि अद्, अड् । अभियोगः समाधानम् ॥ Dv_2 [ऽ]डर्न् (for ऽड्-रन्). — [d]) Cal. Ed.₁ कड् भक्षणे. Cd : कड्श अदने ।...प्राञ्चस्तु वेदेषूच्चारणभेदार्थं भ्वादावप्येनं पठन्ति ॥

155. [a]) D_5 B Cd.r Cal. Ed. अङ् (for ङञ्). Cd : दर्प इह हर्षः ।...अयमात्मनेपदीत्यन्ये । कदाचित् परस्मैपदार्थो ञकारः । अनेकार्थत्वात् तुषापनयनेऽपि । कण्डते तण्डुलान् लोकः ॥

दाहे, ऽथ कुडि वैकल्ये, कुडि-क् रक्षे, ऽथ कुड्-शि तु ।
घान्ये भक्षे, कड्ड कद्ड कार्कश्ये, खोड्ट खोटने ॥ १५६ ॥

खुडि-ङ् खञ्जे, खुड-खुडि-खड-क् भेदे, खडि-ङ् मथि ।
गडि गण्डे, गड्-म सेके, गुडि-क् वेष्टे, ऽथ गुड्-शि च ॥ १५७ ॥

रक्षे, शि-घुड् च व्याघाते, चुडि तीक्ष्ण्ये, चुडि-क् छिदि ।
चुड्ड चुद्ड कृतौ हावे, चडि-क् रोषे, चडि-ङ्ङपि ॥ १५८ ॥

जुड-श् गतौ, जुड्-शि बन्धे, जुड-क् नोदे, तड-क् त्विषि ।
तडि-ङ्ङप्याहतौ, तोड्नादरे, तुड्ड तूड् तु ॥ १५९ ॥

तुड्ट तुड्-ङि वधे, तुड्-शि भेदे, थुड-शि संवृतौ ।
दुड्-द्रुड्-शि मज्जने, द्राड-ध्राड्-ङ् शीर्णौ, शि-नुड् वधे ॥ १६० ॥

---

156. [a]) D_3 वैक्लव्ये (for वैकल्ये). — [b]) $D_{1\cdot4\,5}$ Dv_1 T कुड्; D_3 कुड्; B Cd.r Cal. Ed. कूड् (for कुड्). Cd.r: षष्ठस्वरी। फलाभावेऽप्यस्य कुटादौ पाठः प्राचा(Cr वृद्धाना)मनुरोधात् ॥ — [c]) D_4 घाने; Cal. Ed. ₁ धान्ये. Cv: घान्यं घनत्वम् ॥ Cd: घनीभावः॥ Cr: घनत्वभावो घान्यं, कठिनीभाव इत्यर्थः। Cd: कड्ड कद्ड...द्वौ क्रमात् टवर्ग-तवर्गतृतीयोपधौ। क्विपि कड् कद् ॥ — [d]) D_1 खोड्ड (for खोड्ट). T खोडने.

157. [ab]) $D_{1\cdot2}$ खजे (for खञ्जे). D_3 खुडिक् (for खुडि). D_3 खुडक्; D_4 खड्क (for खड-क्). Cd: खोडयति...खुण्डयति...खाडयति। द्वितीय आद्यस्वरीति कातन्त्राद्याः। स्वमते तु द्वितीयस्याद्यस्वरित्वे पूर्वोऽपीदनुबन्धः स्यात्। पञ्चमस्वरित्वे तु सजातीयस्य पुनःपाठादाद्यो नेदनुबन्धः। खण्डयतीत्यादिप्रयोगस्तु 'खडि-ङ् मथि' इत्यस्मात् घञि खण्डं करोतीति णौ साध्यः। तस्य भेदवाचित्वं तु धातूनामनेकार्थत्वात् ॥ — [c]) Cd: गडि गण्डे। इ, गण्ड्यते। गण्डे कपोलविषयक्रियायाम् ॥ Cd.r: रमानाथस्तु (Cr कश्चित्तु) कड्ड (Cr कड) कार्कश्ये इत्यस्मात् कार्कश्य इत्यस्यानुवृत्त्या (Cr इत्यनुवर्त्य) कपोलकर्तृककार्कश्येऽयमिति व्याख्याय गण्डति कपोलः पांशुनेत्युदाहृतवान् (Cr °दाजहार)। केचित्तु (Cr अन्ये तु) गण्ड इति शब्दस्य व्युत्पत्त्य(Cr शब्दव्युत्पादना)-र्थमेवायं धातुर्मन्तव्यो न त्वस्यान्यत्र प्रयोग इत्याहुः॥ $D_{3\cdot5}$ Dv_1 गडम् (for गड्-म). — [d]) Cd: गुडि क् वेष्टे।...अनेकार्थत्वाच्चूर्णीकरणेऽपि।

158. [c]) T ह्रानौ (for हावे).

159. [a]) D_3 reads from बन्धे up to तुड्-शि (in 160 [a]) on marg. — [b]) D_1 तडिक् (for तड-क्). — [cd]) Cd Cal. Ed.₂ तोड् नादरे. D_3 Dv_2 तुड; D_4 तुड्ट (for तुड्ड). D_1 तूड्ड (for तूड्). D_5 B Cd.r Cal. Ed. च (for तु). Cd.r: चकाराच्चा(Cr °रादना)दरे।

160. D_3 reads up to तुड्-शि on marg. — [a]) D_1 तुड्ड; D_2 तुड्ट; T तुड (for तुड्ट). D_5 B Cd Cal. Ed. तुडिङ् (for तुड्-ङि). Cd: द्वौ पञ्चमस्वरिणौ। पूर्वस्य ऋदनुबन्धसाफल्यार्थमिकारः परस्यैव, तद्व्यवधानात् ङकारोऽपि तथा।...वधः पूर्वधातुपक्षे द्विधाकरणमिति गोविन्दभट्टः...शेषधातुपक्षे वधो निपीडनमिति रमानाथः॥ — [c]) D_2 ड्रुड् दुड्; $D_{3\cdot4}$ Dv_1 BT Cd.r Cal. Ed. ड्रुड्ड्रुड् (for दुड्-द्रुड्). Cv (as in Dv_1): द्रोडति। शि, ड्रुडति॥ (as in Dv_2) शि, दुडति अदुडीत्। द्रुडति अद्रुडीत्॥ Cd.r: द्वौ रेफयुक्तौ

नड्-क भ्रंशे, पडि-ङ् गत्यां, पड्-पिडि-क् संहतौ, पिडि-ङ् ।
तत्र, पीडृ-क् बाधगाहे, पुडि मर्दे, पुड-श् मुदि ॥ १६१ ॥

शि-बुडुत्सर्गसंवृत्योर्, भडि-ङ् वाचि, भडि-क् शिवे ।
भ्रुड्-शि संवृतिसंहत्योर्, भुडि-ङ स्याद् भृतौ वृतौ ॥ १६२ ॥

म्लेड-म्रेड्-मेडृ उन्मादे, मृड्-गश् मोदे, मडि-क् च, कि- ।
मडि भूषे, मडि-ङ विभागे वेष्टे, मुडि च्छिदि ॥ १६३ ॥

मर्दे, मुडि-ङ मग्ने, ऽथ यौडृ रौडृ तु टान्तवत् ।
रोडृ रौड्वल्, लड् विलासे, लड्-मोन्मन्थनजिह्वयोः ॥ १६४ ॥

लड्-कोपसेवे, लड-ङ्क् वीप्से, लडि-कि भासने ।
ओ-लडि-क्युत्क्षेपणे, लुड् मन्थे, लुड-शि संवृतौ ॥ १६५ ॥

श्लेषे, लोड्-लौडृ उन्मादे, लुण्ड-क् चौर्ये, विडाक्रुशि ।
वडि-क् विभागे, वडि-ङ वेष्टे च, व्रीड्-यञि क्षिपि ॥ १६६ ॥

लज्जे, वाडृ-ङ आप्लावे, व्रुड्-शि भ्रुड्यर्थमज्जयोः ।
शाडृ-ङ् श्लाघे, शौडृ गर्वे, शडि-ङ् संघरुजोः, स्थुड ॥ १६७ ॥

(Cr only: पुनःपाठात्पूर्वस्य न कुटादित्वम् ।) द्रोडति...शि, द्रुडति, अद्रुडीत्। एतौ कश्चिन्न मन्यते (Cr केचिदिमौ नेच्छन्ति)॥ —[d]) $D_{2\cdot4}$ शीर्णे.

161. [a]) $D_{3\text{-}5}$ Dv_1 Cal. Ed. नडक्; T नडुग् (corrupt). D_3 भ्रंसे. — D_4 om. from तत्र (in 161[c]) up to भडि-ङ् (in 162[b]). —[c]) D_5 Cal. Ed.,$_1$ पीडृक्. D_5 वधे (for बाध-). —[d]) D_1 मुडश्; $D_{2\cdot5}$ पुडश् (for पुड-श्).

162. D_4 om. up to भडि-ङ् (cf. v. l. 161). —[a]) D_3 Dv (Comm. as in text) शिब्रुड् . D_2 -संपृत्योर्; Dv_1 -संहत्योर्; T -संस्रत्योर् (corrupt) (for -संवृत्योर्). —[b]) Cd.r: भडिक् शिवे। शिवं कल्याणक्रिया वेदेष्वेव। प्रतारणे प्रसिद्धोऽयम् ॥ —[c]) $D_{1\cdot2}$ Dv_1 संभृति-; D_5 om.; T संहति- (for संवृति-). D_5 -संवृत्योर् (for संह°). —[d]) D_3 भ्रुडिङ. D_3 वृतौ; T धृतौ (for भृतौ). D_2 धृतौ; D_3 भृतौ (for वृतौ).

163. [a]) D_3 म्लेडमेड्म्रेडृ; D_4 म्रेडम्लेड्-मेडृ. —[b]) B क (for कि-). —[d]) Cd (quoted by Cr as a view of कश्चित्): छेद इह लोमच्छेद एव। मुण्डति मुण्डं नापितः, लोमरहितं करोतीत्यर्थः।

164. [b]) Dv_1 BT यौड (for यौडृ). —[d]) D_5Dv_2 T [उ]न्मथन-. $D_{3\cdot4}Dv_2$ T -जिह्मयोः; Dv_1 B -जैह्म्ययोः (for -जिह्वयोः).

165. [ab]) D_3 लडङ्क् ज्ञीप्से; D_5 Dv_2 Cd.r Cal. Ed. लडकङ् वीप्से; Dv_1 लडङ-कीप्से (for °ङ्क् वीप्से). BT लड्कोपसेवने लड्कङ् (for [a]). D_5 B Cd Cal. Ed. भाषणे; Cr (gloss: भाषः कथनं) भाषे (submetric) (for भासने).

166. [a]) D_3 लौड्लोडृ. —[c]) D_4 वडिङ्क् (for वडि-ङ).

167. [c]) D_4 शौंडृ (for शौडृ). —[d]) Cal. Ed.,$_1$ स्फुड (for स्थुड).

स्फुड्-शि वृत्यां, स्फुडि-ङ् फुल्ले, स्फुडि-क् नर्मणि, हुड्-शि तु ।
मग्ने, हुडि-ङ् च संघे, हुड्-हूड्-हूड-हुडृ-ङ् गतौ ॥ १६८ ॥
हौड-हौडृ-ङ् च, हिडिङ् होडृ-ङ्डपि, ङ-हेडृ च ।
अनादरे, हेड्-म वेष्टे, डान्ताः षट्सप्ततिर्मताः ॥ १६९ ॥

ढुन्ढान्वेषण इत्येको ढकारान्तः प्रकीर्तितः ॥ १७० ॥

अण् रवे, ऽण्-ङ्य प्राण, ऋण्-ञ्दृ गतौ, ओण्रपसारणे ।
कणृ आर्तस्वरे, कण्-म गतौ, कण्-क निमीलने ॥ १७१ ॥
कुण्-शोपकरणे, क्वण् च शब्दे, कूण-क्ङ संकुचि ।
क्षण-क्षिण्-दुञ् वधे, घण्-घृण्-दुञ् दीप्तौ, घृण-घिण्-घुणि-ङ्॥ १७२॥
ग्रहणे, घुण्-ङ घुण-श घूर्ण-ञश् भ्रमणे, चण ।
शब्दे, चण्-मि गतौ हिंसे, चण्-म दाने, शि-चुण् छिदि ॥ १७३ ॥
चूर्ण-क् पेषे, चूण-तूण-क् संकोचे, क्-तूण्-ङ पूरणे ।
तृण्-दुञ् भक्षे, तुण-श् जैह्म्ये, द्रुण-श् जैह्म्ये वधे गतौ ॥ १७४ ॥

---

168. [a]) D_1 स्फडिङ् (for स्फुडि-ङ्). —[b]) Cd.r: स्फुडिक् नर्मणि।...अयमाद्यस्वरीति कातन्त्राद्याः (Cr केचित्)। पञ्चमस्वरयुक्तोऽनार्ष इति गोविन्दभट्टः। —[d]) $D_{3\cdot5}$ हुडहूडृङ् (for हूड-हुडृ-ङ्).

169. [a]) D_3 होड (for हौड). —[b]) D_4 Dv_1 -हेडृङ्पि (for होडृ-ङ्पि). $D_{1\cdot2}$ अनादरे (for ङ-हेडृ च). —[c]) $D_{1\ 2}$ हेडृङ च (for अनादरे). T होड्म; Cal. Ed.$_1$ हेडृ (for हेड्-म). — After 169, D_3Dv_2 ins. इति डांताः; D_5B डांतवर्गः.

170. $D_{1\cdot2\cdot4}$T om. 170; Dv_1 reads it on marg. *sec. m.* —[a]) Dv_1 इत्येके. Cd: ढुण्ढान्वेषणे। ढाद्यन्तो नोपधः, ढयोगान्मूर्धन्यस्तेन यगादौ तल्लोपे ढुढ्यत इत्यादि। ढुण्ढति धनं लोकः॥ Cr: मूर्धन्यवर्गचतुर्थाद्यन्तः, ढयोगान्मूर्धन्यस्तेन कर्मणि 'ढुढ्यते रामचन्द्रेण जानकी विपिने प्रभुः (?)'। 'राधा ढुण्ढति माधवम्।' धातुप्रदीपमनोरमादौ अस्यादर्शनाल्लौकिकत्वमवगन्तव्यम्॥ —[b]) D_5 Dv_1 ढकारः परिकीर्तितः.

171. Before 171, Dv_2 ins. अथ णांताः. —[a]) BCd.r Cal. Ed. [ऽ]ण् यङ् (for ऽण्-ङ्य). $D_{3\cdot5}$ Dv_1BT Cd.r Cal. Ed. ऋण्दुञ्. —[c]) D_1B कणृ (for कणृ).

172. [b]) D_4 क्वणक्ङ; D_5 कुणक्ङ; Cd Cal. Ed. कूण् क्ङ (for कूण-क्ङ). Cd: षष्ठस्वरी।...पञ्चमस्वरीत्येके॥

173. [a]) D_5 om. घुण्-ङ. D_3 (before alteration as in text)$_5$ घुणशि (for घुण-श). Cd: अत्र भ्रान्तैर्मध्यमः कुटादौ पठ्यते तद्धेयमन्येषामसंमतत्वात्, तथात्वे परस्थितानुबन्धस्य पूर्वेण संबन्धापत्तेश्च॥ —[b]) DvB Cal. Ed. घूर्णञ्श. —[c]) D_1 चण्म.

174. [b]) D_5Dv_1B तूण्क्ङ (for क्-तूण्-ङ). —[c]) $D_{1\cdot2}$T तृणश्; $D_{3\cdot4}$ ञ्रुणश्; D_5Dv_2B Cd.r Cal. Ed. तुण्श (for तुण-श्). D_1 जैह्मे. —[d]) D_4T द्रणश्; Dv_2

धण ध्वण ध्रण ध्वाने, पण-ङ् व्यवहृतौ स्तुतौ ।
पिणृ प्रेषे गतौ श्लेषे, पुण-श् धर्मे, पूण-श् तृपि ॥ १७५ ॥

पूण-क् संघाते, फण-ण् निःस्नेहने, फण-मिण् गतौ ।
बण् ब्रण् भ्रण् शब्द, ऋ-भण् च, भ्रूण-क्ङाशाविशङ्कयोः ॥ १७६ ॥

मण् कूजे, श्-मुण् प्रतिज्ञाने, मृण्-श हिंसे, रण-म् गतौ ।
रण् व्रण् रुत्यृ-वण् च, वृण्-दुञ् भक्षे, वेणृ-ञ् निशामने ॥ १७७ ॥

वादित्रादानगमनज्ञानचिन्तासु, वर्ण-क ।
वर्णे, शोणृ गतेऽस्मिन्, शण्-श्रण्-म दाने, श्रण-क् तथा ।
श्रोण-श्लोणृ तु संघाते, णान्ताः पञ्चाशदीरिताः ॥ १७८ ॥

अत् सातत्यगते, ऽतीति बन्धे, ऋत् स्पर्धनैश्ययोः ।
घृणागत्योः, कृत-ध् वेष्टे, कृत-श्प च्छिदि, कृत-क ॥ १७९ ॥

संशब्दे, कित् संशयेच्छावासारोग्ये, र्लि-कित् मतौ ।
चते-ञ् याचे, चिती ज्ञाने, चित्-ङक् च, चिति-कि स्मृतौ ॥ १८० ॥

चृत्-कि संदीपने, चृत्-श हिंसे ग्रन्थे, चुत-च्युतिर् ।
क्षरे, ज्युत-जुत्-ङ द्युत्यां, जुतिर् चाथ द्युत्ऌ-ङ्ङपि ॥ १८१ ॥

Cal. Ed. द्रुण्श (for द्रुण-श्). D_1T जेह्ले. B गतौ वधे (by transp.); T वदे गतौ.

175. [c]) D_5 B Cd.r Cal. Ed. पे (D_5 [before alteration] पि)णृ पेषे.

176. [ab]) D_5 B Cd.r Cal. Ed. फणण निस्नेहे. D_4Dv_1T निस्नेहने (for निःस्ने°). — [c]) $D_{2\cdot4\cdot5}$ Dv_1 B Cd.r Cal. Ed. ब्रण् बण् (by transp.). — [d]) Cal. Ed. भ्रूण्कङ्काशा-.

177. [a]) D_5 प्रतीज्ञाने. — [b]) $D_{2\cdot5}$B Cd.r Cal. Ed. मृणश्. — [d]) T भक्षणे (hypermetric) (for भक्षे).

178. [e]) Dv_2 श्रोणश्लोणश्लोणृ (hypermetric); T शोणश्रोणृ. — After 178, D_3Dv_2 ins. इति णांताः; D_5B णांतवर्गः. ☞ Cr breaks off with णान्तवर्गः.

179. [a]) ऽतीति = ऽति इति (Cv : इ। इन्त्यते।). But Cd (against Kṣ): शेषो दीर्घादिः।...ईन्त्यते ॥ — [c]) D_1 कृवितध् (sic); D_5BCd Cal. Ed. कृतीध् (for कृत-ध्). — [d]) D_3 (before alteration as in text) .5 B Cd Cal. Ed. कृतीश्प; Dv_1 कृतशप् (for कृत-श्प). Cd: कृतक। ...कीर्तादेशस्य नित्यत्वेऽपि कृतपाठः कीर्तादेशस्य क्वचिद् व्यभिचारसूचनार्थः। तेन अचीकृतदित्यादि सिद्धम् ॥

180. [a]) $D_{1\cdot2}$T संशयेक्षा-. — [d]) D_5B चित्कङ्. Cal. Ed. चित(Cal. Ed.$_1$ °ती)-कङ् च चितिकृ स्मृतौ.

181. [c]) T Cd Cal. Ed. क्षरणे जुत्ज्यु- (T ज्युत्जु)तृङ् द्युत्यां. — [d]) D_5B Cd Cal. Ed. ज्युतिर्.

नृत्-य नर्त्तै, पत्-यडैश्ये, पत्ल्ट-ज् गत्यां च, पुस्त-क ।
वन्दे, बुस्त-क् च नादृत्यादृत्योर् , मुस्त-क संहतौ ॥ १८२ ॥
यत्-क खेदोपस्करयोर् , निरः प्रत्यर्पणे, यती-ङ् ।
यत्ने, युतृ-ङ दीप्तौ, वृत्-क च, वृत्-ङुल्ट वर्तने ॥ १८३ ॥
वृत्-वावृत्-युङ संभक्तौ वरणे, वस्त-ङक् वधे ।
ल्ट-श्विता-ङ् शौक्ल्ये, श्चुत्-श्च्युतिर् स्यात् क्षरे, शस्त-षस्ति-लुर् ।
स्वप्ने, ष्वर्त स्वर्त गत्यां तङ्के, तान्त्रिंशदेकतः ॥ १८४ ॥

क्वथे-ज् निष्पचने, क्रथ्-क प्रतिहर्षे, ऽथ कि-क्रथ ।
क्रथ्-म क्लथ्-म क्नथ्-म वधे, कुथि क्लेशे च, कुथ्-य तु ॥ १८५ ॥
पूतित्वे, कत्थ-ङ श्लाघे, कुन्थ-क्रुन्थ-ग् श्लिषि क्लिशि ।
ग्रथि-ङ् जैह्म्ये, ग्रन्थ-किग दर्भे, नाथृ-ङ् दवाशिषोः ॥ १८६ ॥
ऐश्येऽर्थने, पुथ्-य हिंसे, पुथि कुन्थे, पुथ-क् त्विषि ।
पथे-ज् गत्यां, पथि-क च, प्रोथृ-ञ् पर्याप्तणे, पृथ-क् ॥ १८७ ॥

---

182. [c]) $D_{2\cdot5}Dv_1$B Cd Cal. Ed. बंधे; Dv_2 वृंदे (for वन्दे). Cf. Kṣ : पुस्त बुस्त आदरानादरयोः (P. Dh. X 52)।... पुस्त वन्दन इति चन्द्रः ॥

183. [a]) Cd : खेद इह ताडनम्। — [c]) D_4 युतृल्टङ.

184. [ab]) All other schools give वरणे (Candra वर्तने) only, संभक्तौ being Vopadeva's own addition. — B Cd Cal. Ed. $_2$वस्तकङ्. — [c]) Metrically irregular. D_1 शौक्ले. D_1 च्युत् श्च्युतिर तु (hypermetric); D_5 श्च्युतिर; B श्चुत्-श्च्युतिर (hypermetric); Cal. Ed.$_1$ श्च्युत्श्च्युतिर् (for श्चुत्-श्च्युतिर्). — [d]) B om. स्यात्; Dv_1 reads it on marg. Cd : श्चुत्श्च्युतिर्...द्वौ तालव्यवर्गाद्ययुक्ततालव्यादी शेषोऽन्तःस्थादियुक्तश्च।...किं तु द्वौ दन्त्यादी इति धातुप्रदीपक्रमदीश्वरौ।... 'निश्च्योतन्ते सुतनु कबरीबिन्दवो यावदेते' इति मालत्यां (VIII 2) गणकृतानित्यत्वात् ॥ — [d]) Dv_1 क्षरणे. — For 184 [bcd], $D_{2\cdot4}$ T subst.:

वस्त-ङक् वध ल्टश्विताङ्।
शौक्ल्ये श्चुतश्च्युतिर्तु स्यात्क्षरणे शस्तषस्ति-लुर्।

[($L._2$) T श्च्युत (for श्चुत). D_4 श्च्युतिर्ल्; T श्च्युतिर्यु (for श्च्युतिर्तु).] — [ef]) D_5 स्वर्त (for ष्वर्त). D_5 Cd Cal. Ed. (with other schools) स्वर्तक् (for स्वर्त). D_2 गत्यांतके. — After 184, D_3 Dv_2 ins. इति तांताः; D_5B तांतवर्गः.

185. Before 185, Dv_2 ins. अथ थांताः. — [c]) $D_{3\cdot5}$ B Cd Cal. Ed. क्रथ क्लथ (D_3 [after alteration] °थम) (for क्रथ्-म क्लथ्-म).

186. [cd]) D_1 जैह्मे. Cd : 'ग्रन्थिमुद्ग्रथयितुं हृदयेशे' (Śiśupālavadha X 63) इति माघप्रयोगश्चिन्त्यः। — D_1 *थृङ्; D_2 नाथङ्; Dv_1T नाथृङ् (for नाथृ-ङ्). D_5B Cd Cal. Ed. ग्रथिङ् जैह्म्ये (D_5 °ह्मे) ग्रंथ् किग् (Cal. Ed. ग् ग्रंथ्कि) दर्भे णाथनाथृङ् दवाशिषोः.

187. [a]) D_4 om. पुथ्-य. — [b]) Cd : पुथि...अन्तःस्थाप्रथमादिरयमित्येके। — T

प्रक्षेपे, प्रथ्-क च, प्रथ्-मषङ् च ख्यातौ, मिथृ-ञ् वधे ।
मेधायां, ञ्-मेथृ सङ्गे च, मन्थ कुन्थे, ग-मन्थ च ॥ १८८ ॥
गाहे, ज्-मथे च, मथ्-माथ-लुथि कुन्थे, व्यथ-ष्मङ ।
दुःखे चाले भये, वेथ-विथृ-ङ् याचे, श्नथ-म् वधे ॥ १८९ ॥
श्रन्थ्-कि दर्भे वधे, श्रन्थ-ग् मोक्षे प्रतिहृषि, श्रथ-क् ।
यत्ने प्रतिहृषि, श्रथ्-कि बन्धे मोक्षे वधे, श्रथि-ङ् ।
शैथिल्ये, ऽमी थकारान्ता अष्टाविंशतिरीरिताः ॥ १९० ॥

अद्-लौ भक्षे, ऽदि बन्धे, ऽर्द यातनागतियाचने ।
अर्द-ञ वधे, ऽर्द-क् च, इदि परमैश्वर्ये, उन्द-धी ॥ १९१ ॥
क्लेदे, ऊर्द-ङ् मितिक्रीडास्वादे, क्रदि तु रोदने ।
आह्वाने, ऽथ क्रद-ष्मङ् च वैक्लव्यविकलत्वयोः ॥ १९२ ॥
विलौ लरौ तौ, आक्रन्द-क् शब्दसातत्य, ल-क्ष्विदा- ।
ङञि मोक्षे स्नेह, इर्-क्ष्विद्-या चाञि-क्ष्विद कूजने ॥ १९३ ॥
क्लिदि क्लिदि-ङ् रुदि, क्लिद्-यूइर् क्लेदे, ञ्धौ-क्षुदिर् क्षुदि ।
कुर्द-कूर्द-ङ् गुदक्रीडे क्रीडे, कर्द् कुत्सिते रवे ॥ १९४ ॥

क्लेशे (for कुन्थे). — ^{d}) D_3 पोथृञ्; D_5 प्रोथृ; Dv_1 T प्रोधृञ्; B प्रोथृङ् (for प्रोथृ-ञ्) D_1 प्रथक्.

188. ^{a}) Cal. Ed. क्षेपे प्रथक् च प्रथमष्. — ^{b}) Cal. Ed. ङ (for षङ्). D_5B (*inf. lin.*) मिथृङ्. — ^{c}) T om. ञ्; B reads it *inf. lin.* — Cal. Ed मेथृञ्.

189. ^{a}) D_5 मथ्मथि; Cal. Ed. मथमथ् (for मथ्-माथ). — ^{c}) Dv_1 वेध (for वेथ). — ^{d}) Dv_1 विथृञ्; T विधृङ् (for विथृ-ङ्). D_5Dv_2B Cd Cal. Ed. श्नथम् (for श्नथ-म्). Cd: श्नथम्...एतदाद्याः सर्वे थान्ता रेफयुक्ततालव्याद्याः।

190. ^{c}) D_5 श्रंथ्कि. — ^{d}) Dv_1 बंधमोक्षे. — After 190, D_3 Dv_2 ins. इति थांताः; D_5B थांतवर्गः.

191. Before 191, Dv_2 ins. अथ दांताः. D_4 om. 191^{ab}. — ^{a}) Cd: अद्लौ...ल, अत्ति ।...गणकृतमनित्यमिति न्यायात् शपः स्थितौ अदतीत्यपीति वररुचिः ॥ — ^{c}) Cd: अर्दञ् वधे।...अयमात्मनेपदीत्यन्ये। अर्दक् च।...अयमात्मनेपदीत्यन्ये ॥

192. ^{a}) T क्लेश (for क्लेदे). $D_{3\cdot5}$B Cd Cal. Ed. उर्दङ्. Cd: ह्रस्वादी रेफमध्यः। दीर्घस्य नित्यत्वाद् दीर्घादिरिति कश्चित् ॥ — Dv_1 मति- (for मिति-).

193. ^{a}) Cv: तौ क्लदि-क्लदष्मङौ, विलौ लकाररहितौ।...लरौ लस्थाने रो ययोस्तौ ॥ — ^{b}) D_1 शब्दे (for शब्द-). — ^{d}) D_2 या च ञि; D_5 याचे ञि; Cal. $Ed._1$ याञ्चायां (for या चाञि). Dv_1 क्ष्विदि (for क्ष्विद). B या चाक्ष्विदञि कूजने. Cd: मूर्धन्यवर्गतृतीयान्तोऽयमित्येके।

194. ^{a}) D_5BCd Cal. Ed. क्लद्-क्लिदिभ्रू रुदि क्लिद्यू. Cv: ञिता सिद्धे ङिदङितोः पाठोऽकर्त्रभिप्रायार्थः। — ^{c}) D_5

खद स्थैर्ये वधे, खाद भक्षणे, खुर्द-खूर्द-ङ ।
क्रीडायां, खर्द दशने, खिद्-ङ्यौ दैन्यके, श्-खिदौ-प् ॥ १९५ ॥

परिघाते दवे, गर्द्-कि रवे, गुर्द-क् निकेतने ।
गुर्द-ङ् च कूर्दे, तौ दीर्घौ, गद् भाषे, गुद्-ङ खेलने ॥ १९६ ॥

चदे-ञ् याचे, चदि ह्लादे दीप्तौ, चुद्-क नुदि, च्छिदिर्- ।
धौञ् छेदे, छृद्-कि संदीपे, छृदु-ञ्धिर् देवने त्विषि ॥ १९७ ॥

छर्द-क् च वमने, छद्-किञ् संवृतौ, स मिदूर्जने ।
णर्द शब्दे, णद म्लिष्टोक्तौ, णद-क् भासि, ञौ-णुद-श् ॥ १९८ ॥

प्रेरणे, णेद्-णिद्द-ञ संनिधौ, णिदि च कुत्सने ।
तर्द हिंसे, तृदु-ञ्धिर् नादरे च, तुद-ञौश् व्यथे ॥ १९९ ॥

त्रदि चेष्टे, दद-ङ् दाने धृतौ, टु-नदि संवृधि ।
नर्द शब्दे, पर्द्-ङपानोत्सर्गे, पद्-यौङ् गतौ, पद ॥ २०० ॥

बद स्थैर्ये, बिदि त्वंशे, बुद्-बुन्दिर्-ञु निशामने ।
भदि-क् शुभे, भदि-ङ मुत्प्रीत्योश्च, ञ्धौ-भिदिर् भिदि ॥ २०१ ॥

(by alteration) उदक्रीडे (for गुद°). D_5BCd Cal. Ed. कुर्दकूर्दङ क्रीडायां. —[d]) $D_{3 \cdot 5}$ Dv_2BCd Cal. Ed. कर्द स्यात्; D_4Dv_1T कर्द (submetric) (for क्रीडे कर्द्).

195. [b]) D_1 खूर्द (submetric); Dv_2 (Comm. as in text) कूर्दङ (for खूर्द-ङ). —[d]) D_2 Cal. Ed. खिदङ् (for खिद्-ङ). D_1 खदौप्.

196. [a]) The word दवे is effaced in D_5. — BCd Cal. Ed. गर्द कि तु (for दवे, गर्द्-कि). —[c]) D_5 दीर्घौ तौ. Cd : तौ गुर्दकुगुर्दङौ। दीर्घौ दीर्घवन्तौ ॥ —[d]) Cd : 'सारङ्गं कतिचिच्च संजगदिरे' इति गणकृतानित्यत्वात्। — D_4 लेखने (for खेलने).

197. D_4 damaged for 197[a]—199[b].

198. D_4 damaged. —[cd]) D_5 भाषि (for भासि). B णर्द शब्दे णद म्लिष्टोक्तौ णद्क् दीप्तौ णुदौशञ.

199. D_4 damaged for 199[a b]. —[a]) B णिदणेदञ्. —[c]) D_1 om. ञ्धिर्. —[d]) B तुदशञौ.

200. [a]) Cd : त्रदि चेष्टे।...तुदि चेति दामोदरः। तुन्दं जठरम् ॥ —[b]) Cd : 'नन्दतेच कुलं पुंसाम्' इति गणकृतानित्यत्वात्। —[cd]) some MSS. पर्दङुपानोत्सर्गे. Cal. Ed. नर्द शब्दे पर्दङुपानोत्सर्गे पद्यङौ गतौ.

201. [a]) Cal. Ed. पद् बद् (for बद). Cd : बिदि त्वंशे।...बिन्दुरिति शब्दस्य व्युत्पत्त्यर्थमेवायं धातुर्मन्तव्यो न त्वस्यान्यत्र प्रयोग इति धातुपारायणम् ॥ —[b]) $D_{1 \cdot 3}$ बुदिर्ञु (D_1 °र्ञ) (for बुन्दिर्-ञु). —[cd]) D_4Dv_1 शिवे (for शुभे). B भदिङ् मोदे प्रीतौ च; Cal. Ed. भदिङ् मोदप्रीत्योश्च (for भदि-ङ मुत्प्री°).

मदि-ङ स्वपने जाड्ये मदे मोदे स्तुतौ गतौ ।
मदी-भिर्यञि हर्षे, स मिद् गर्वे ग्लपने, मद-क्-॥ २०२ ॥

ङ-तृप्तियोगे, म्रद्-मष्ङ क्षोदे, मिदि-मिद-क् स्निहि ।
इर्-मिद्-या ऌ-मिदा-ञिङ् च, मिद्-मेदृ-ञ् वधमेधयोः ॥ २०३ ॥

मुद-क् संसर्गे, ञि-मुद्-ङ हर्षे, मृद्-ग क्षुदि, ऌधिर- ।
रुद् रोदे, रद उत्पाटे, वदि-ङ् स्तुत्यभिवादयोः ॥ २०४ ॥

वदै वाचि, वद-क् वाक्संदेशयोर्, वद-ञङ्ङपि ।
विद्-ङकञ् चेतनाख्यानवासवादे, विद्-ऌश्यञौ ॥ २०५ ॥

लाभे, धौ-विद्-ङ मीमांसे, विद्-यौङ् भावे, विद-ऌद् मतौ ।
शब्द-क् शब्दकृतौ, सोपसर्गस्त्वाविष्कृतौ मतः ॥ २०६ ॥

श्विदि-ङ् शौक्ल्ये, ऽथ शद्-ऌजौ शाते, आङः षदौ गतौ ।
आङः षद-क् च, षद्-ऌजौश् विषादे शरणे गतौ ॥ २०७ ॥

---

202. [d]) BCd Cal. Ed. ग्लेपने. B ङ्मदक्.

203. [a]) B तृप्तियोगे म्रद्मष्ङ तु. — [b]) D_1 मिदिक् (for मिद-क्).

204. [a]) D_5 मदक् (for मुद-क्). — [c]) Cd Cal. Ed. उत्खाते; T उत्वाद (corrupt) (for उत्पाटे). D_5 B रुद रोदे रदो (B °दु)-त्खाते; Dv_1 रुदिर् रोदे रदुत्पाटे. — [d]) T वदिञ् स्तुत्यभिवादयोः.

205. [a]) B Cal. Ed. वाचि (for वाक्सं-). — [b]) B संदेशे (for -देशयोर्). Cal. Ed. संदेशे च वदञ्ङपि. Cd: वदञ्... अयमात्मनेपदीत्यन्ये।— [c]) D_1 वेदभीख्यान-; $D_{2\cdot3}$ वेतनाख्यान-; Dv_2B चेतनाख्याने (for °ख्यान-). — [d]) $D_{1-3}Dv_2$ -वाक्संवादे (for वास°). Cd: वादः स्थैर्यम्। Though the reading -वाक्संवादे is found in the oldest MSS., वासवादे is adopted for the following reasons. Firstly, from the MSS. point of view, the reading -वाक्संवादे is found only in *some* Devanāgarī MSS. though they happen to be the oldest. -वासवादे on the other hand, is found besides in some D MSS. also in the B and the T MS. Secondly, वासवादे which represents two different meanings (some schools having given the one and some the other) is more in keeping with the eclectic spirit of the author.

207. [b]) D_5BCd Cal. Ed. शदौ (for षदौ). Cd: तालव्यादिः। — [c]) D_1 वि*जौ (for षद्-ऌजौश्). — [d]) Cd: शरणं हिंसा.

षूद-ङ् निरासे, षूद-क् त्वाश्रुतिहत्योश्च, ञि-ष्विदा- ।
ञिङ् मोहस्नेहमोक्षे, ञौ-ष्विद्-याञि स्विदि, ष्वद-क् ॥ २०८ ॥

स्वादे छदे, ष्वद-स्वर्द-स्वाद्-ङ प्रीतिलिह्योः, स्पदि-ङ् ।
ईषत्कम्पे, स्खद्-मषङ् विदारे, स्यन्द्-ङळ स्रुतौ ॥ २०९ ॥

स्कन्दिरौ शोषणे गत्यां, स्कुदि-ङ्ङाप्लाव उद्धृतौ ।
उत्प्लुत्य गत्यां, ङ-ह्रदौ ग्वर्थे, ह्लादी-ङ मोदने ।
ह्लाद-ङ् च स्वन, इत्येते दान्ताः स्युर्नवसप्ततिः ॥ २१० ॥

इन्धी-ञिधङ् द्युतौ, ऋध्-यनिर् वृद्धौ, ङेध च, क्षुध्ळ- ।
यौ क्षुधि, क्रुध्ळ-यौ कोपे, गुध्-य वेष्टे, गुध-ग् रुषि ॥ २११ ॥

गुध्-ङ क्रीडे, गाधृ-ङ तु प्रतिष्ठाग्रन्थयोर्, गृधिर्- ।
यु च लिप्से, गर्ध-क च, गन्ध-क्ङ द्रुहि, णाधृ-ङ ॥ २१२ ॥

नाथे, दध्-ङ ददे, नाधृ-ङ् नाथे, बन्धौ-ग बन्ध-क ।
बध-क् बन्धे, बध-ङ् निन्दे च, बुन्धिर्-ञू निशामने ॥ २१३ ॥

बुन्ध-क् वधे, बुधौ विज्ञापने, बुध्-यौङ वेदने ।
बुधिर्-जञ् चाथ बाधृ-ङ् विहतौ, मेधृ-ञ मेथृवत् ॥ २१४ ॥

---

208. [a]) D_3 च (for तु). All MSS. and Cal. Ed. -श्रुति- (as given above, not -स्रुति-). Cd: आश्रुतिरङ्गीकारः।... रमानाथस्तु आस्रवण इति दन्त्यसकारं पठित्वा सूदयति मदिरा भाण्डात्, क्षरतीत्यर्थः इत्याह॥ — [b]) D_5BCd Cal. Ed. ञिष्विदा (for ञि-ष्विदा) — [c]) D_5BCd Cal. Ed. ङ्ल (for ञिङ्). B मोक्षे स्नेहमोहे. — [d]) D_3 ष्विदि (for स्विदि). T स्वदक्.

209. [a]) D_5Dv_2BCd Cal. Ed. छेदे; T स्वेदे (for छदे). T स्वद (for ष्वद). — [b]) Cd: स्पदिङ्...' काशे स्पन्द कुशे स्पन्द स्पन्द त्वं शत्रुमस्तके' इत्यादौ गणकृतानित्यत्वमिति रमानाथः। — D_1 om. 209[c] — 210[b]. — [d]) Cd: 'प्रस्यन्दन्मधुगन्धलुब्धमधुपव्यालोलगण्डस्थलम्' इत्यत्र गणकृतानित्यत्वमिति रमानाथः।

210. D_1 om. 210[ab] (cf. v. l. 209). — [b]) D_5BCd. Cal. Ed. स्कदिङ् (for स्कुदि-ङ्). Cd: आद्यस्वरी। Dv_2 BT Cd Cal. Ed. आप्लव (for आप्लाव). — [e]) $D_{2\cdot4\cdot5}$Dv ह्लादङ्. — After 210, D_5 B ins. दांतवर्गः; Dv_2 इति दांताः.

211. Before 211, Dv_2 ins. अथ धांताः. — [ab]) B इन्धीङ्धञि. Cd Cal. Ed. ऋध्यु (for ऋध्-य). Cd: ऋध्यनिर्वृद्धौ। ...क्वचित् तृप्तौ चायम्। 'सोऽहं प्रागभवतैव भूतजननीमृध्नोमि' (Mālatīmādhava I 29) इति भवभूतिः। अन्तर्भूतण्यर्थत्वादिदं सिद्धमिति केचित्॥

213. [b]) Cd: 'वस्त्रान्तं शठ मुञ्च मुञ्च शपथैः किं धूर्त निर्बन्धसे' इत्यपपाठः निर्बध्यते इति पाठ्यमिति रमानाथः। वस्तुतस्तु गणकृतानित्यत्वात् ञेरभावे आत्मनेपदे च साध्यम्॥

214. [a]) $D_{1\cdot4}$ BT बुधक् (for बुन्ध-क्). $D_{4\cdot5}$ BCd Cal. Ed. बंधे (for वधे).

मृधु-ञ क्लिदि, युध्-यौङ युद्धे, रध्-यूल्ट हिंसने ।
पाके, ऽनौ रुध्-ङयौ कामे, रुधिर्-धौञञि आवृतौ ॥ २१५ ॥

राध्-न्यौ सिद्धौ, वध हतौ, व्यध्-यौ ताडे, विध-श् विधौ ।
वृध-क् दीप्तौ, वृधु-ङल्ट वृद्धौ, बाधृ-ङ बाधृवत् ॥ २१६ ॥

वर्ध-क् पूर्तिच्छिदोः, शुन्ध-क् शुद्धौ, शुन्ध-ञ् च, शृधृ-ल्टङ् ।
पर्दे, शृधु-ञ् क्लेदने, ल-शुध्-यौ शौचे, षिधू शिवे ॥ २१७ ॥

शास्त्रे, षिध् षिधु गत्यामु-षिध्-यौ षाधौ-न्य साध्-यनौ ।
सिद्धौ, स्पर्ध-ङ संघर्षे, सप्त त्रिंशच्च धान्तिमाः ॥ २१८ ॥

अन-घ्लु प्राणने, ऽन्-यङ् च, कनी-ञि श्रीगतिद्युतौ ।
खनु-ञ् विदारे, चन् शब्दे, चन्-म हिंसे, जुन-श् गतौ ॥ २१९ ॥

जनी-म्यङ जनौ, जन्-मलिर् च, तन्-दुञ विस्तृतौ ।
तनु-क्युपहतौ श्रद्धाघाते श्रद्धोपकारयोः ॥ २२० ॥

---

215. [c]) $D_{2\cdot5}Dv_2$ [ऽ]नो ; D_4Dv_1 [ऽ]नु- (for ऽनौ). — [d]) D_5 BT Cd Cal. Ed. रुधिधौञिञ.

216. [a]) Cd: सिद्धिरिह स्वादिपक्षे निष्पादना, दिवादिपक्षे निष्पत्तिः । — Cv.d: वध हतौ । वधति ॥ It is worth noting that Pāṇini does not give वध् as an independent root but merely states (2·4·42–44) that वध substitutes हन् in the *luṅ* (Aorist) and the *āśīrliṅ*. But since verbal forms like वधेयम्, वधेत्, वध्यते, वधयति etc. (besides a number of derivatives) are found to occur beyond the above mentioned sphere Vopadeva is justified in laying down वध् as an independent root. Cf. "वधिः प्रकृत्यन्तरं व्यञ्जनान्तोऽस्ति ...'भक्षकश्चेन्न विद्येत वधकोऽपि न विद्यते' इति हि प्रयोगो दृश्यते" (P. 7.3.35 Kāś.)। — [b]) Cd: विधश् विधौ ।...अनेकार्थत्वाच्छिद्रकरणेऽप्ययम् । 'वेधितच्छिद्रितौ विद्धे' इत्यमरः (III 99).

217. [ab]) D_1 om. (hapl.). शुन्ध-क् शुद्धौ.

218. [a]) Dv_1 om. ञ. — [b]) Dv_2 षाध्यौन (for षाधौ-न्य). — [c]) D_5BCd संहर्षे (for °घर्षे). — After 218, D_5B ins. धांतवर्गः; Dv_2 इति धांताः.

219. Before 219, Dv_2 ins. अथ नांताः. — [a]) D_4 अनुघ्लु. T प्रीणने. — [b]) D_5 ञिकनी (for कनी-ञि). D_5B Cd Cal. Ed. प्री- (for श्री-). Cd: प्री प्रीतिः। — [d]) T गदौ (for गतौ).

220. [ab]) B जनीम्यङ् जनने (for °ङ जनौ). $D_{2\cdot3\cdot5}$ Dv_1 जन्मलि च. — [cd]) B कितनु (for तनु-कि). D_5BCd Cal. Ed. -कृतौ (for -हतौ). D_5 om. (orig.) घाते श्रद्धो. D_5 (marg.) B Cd Cal. Ed. घाते शब्दोपतापयोः. Cd: अघातो हिंसावर्जनं, सुनीतिरिति गोविन्दभट्टः।

उपसर्गाद् दैर्घ्यके, दान्-आर्जवे छिदि, मि-ध्वन ।
धन् रवे, र्-धन्-लि धान्ये, पन्-ङीडे, बन्-ङदु याचने ॥ २२१ ॥

मान्-ङ् विचारे, मान्-कि चार्चे, मन् च, मन्-ङक् च गर्वके ।
मनु-दूङ बोधे, मन्-यौङ् च, वन संभक्तिशब्दयोः ॥ २२२ ॥

वनु-म व्यापृतौ, वन्-दुङ याचे, वन्-कि तन्-किवत् ।
शान-ञ् तेजे, शुन-श् गत्यां, षन् संभक्तौ तु, षन्-दुञ ॥ २२३ ॥

दाने, ष्टन-स्तन्-मि शब्दे, स्वन-ण् च, ण्-स्वन्-मि तंसने ।
हन्-लौ गतौ वधे, ऽघण्दिण्णान्ताश्चेत्यष्टविंशतिः ॥ २२४ ॥

---

221. [a]) BCd Cal. Ed. दैर्घके. — [c]) D_4 Dv_2 धार्न्लि ; T धन्लि (for र्-धन्-लि). — [d]) Dv_2 om. ङीडे बन्-.

222. [a]) D_1 मान् (for मान्-ङ्). D_1 चार्घे (for चार्चे). — [b]) Cd Cal. Ed. मन्कङ् (for मन्-ङक्). — [c]) D_5BCd Cal. Ed. मन्दङ् (for मनु-दूङ). $D_{4\cdot5}$ मन्योङ्.

223. [ab]) Cd : व्यापृतिर्व्यापारः । अयं तु कर्मवत् क्रियामात्र इत्यन्ये ॥ — Cd वन्दङ् (for वन्-दुङ्). $D_{3\cdot4}$ वन्दुङ् याचे वनकि (for वन्-दुङ याचे वन्-कि).

224. [ab]) B तंषणे (for तंसने) D_5Cd Cal. Ed. दाने ष्टन् स्तन्मि शब्दे स्वन्ण च णस्वन्मि (D_5 स्वन्मिण) तंसने. — Cv: तंसनं भूषा ॥ Cd : तंसने।...शब्दे इत्यनुवर्तते। तंसने भूषणे कर्तरि [सति] शब्देऽर्थे, भूषणकर्तृक-शब्देऽयमित्यर्थः ॥ — [c]) Cd : हन् लौ गतौ वधे। ल, हन्ति ।...गणकृतमनित्यमिति न्यायात् कदाचिच्छपः स्थितौ हनतीत्यपीति वररुचिः। तेन 'सर्वा एवाहनत् पृथक्' इत्यादि साधु। उद्धतिं विना भाषायां गतौ नास्य प्रयोगः। उद्धतौ 'अग्रेसरैर्वाजिभिरुद्धतानि' इति रघौ (cf. VI 33) उद्धतानि ऊर्ध्वं गतानीत्यर्थः ॥ (It may be noted that the current reading for उद्धतानि is उत्थितानि.) All the schools give गति as one of the meanings of √ *han* but its use in this sense has not been found in the actual literature. Moreover rhetoricians have positively condemned such a use. Cf. 'तुल्यार्थत्वेऽपि हि ब्रूयात् को हन्ति गतिवाचिनम्' (Bhāmahālaṁkāra VI 24) and 'कुञ्जं हन्ति कृशोदरी। अत्र हन्तीति गमनार्थे पठितमपि न तत्र समर्थम्' (Sāhityadarpaṇa VII). Yudhiṣṭhira Mīmāṁsaka (*Saṁskrit Vyākaraṇa Śāstra Kā Itihās*, P. 39), however, states that in the dialect of the Hissar district the root *haṇ* is still found to be used in this sense in expressions like *hathe haṇse.* — [d]) D_5BCd नांताश् (for णान्ताश्). Cv: अघण्दिण्णान्ताश्च। घण्वर्जिता [दितः] दकारेतो ये णान्तास्ते च नान्ता ज्ञेयाः। What is meant is that all the roots ending in *ṇ*, except *ghaṇ*, which are above stated as belonging to the *tan*-class (marked with the letter *d*) are also to be regarded as ending in *n*. — After 224, D_5B ins. नांतवर्गः ; Dv_2 इति नांताः.

आप्लृ-नौकि व्यापने, क्षिप्-शञौ क्षिप्-यौ नुदि, क्षपि-क् ।
शक्तौ, कुप-क् द्युतौ, कुप्-यइर् कोपे, कुपि-कि स्तृतौ ॥ २२५ ॥
क्रप-ष्मङ कृपायां, ङ-केपृ गत्यां, कपि-ङ्ङपि ।
चाले, कृप्-कि युतौ चिन्ते, कृपू-ङ्व्लृ च कल्पने ॥ २२६ ॥
गुपू रक्षे, गुप-क् भासि, गुपू-ङ गोपनकुत्सयोः ।
गुप्-यइर् व्याकुलत्वे, ङ-ग्लेपृ दैन्ये, ङ-गेपृ च ॥ २२७ ॥
केपृवच्, चप-क्म कल्के, चप् सान्त्वे, चुप शनैर्गतौ ।
चुलुम्प् लोपे, छपि-क् सर्पे, छुप्-शौ स्पर्शे, ज्ञप-क्म तु ॥ २२८ ॥
ज्ञप्तौ, जप ह्रदुच्चारे, जल्प् च वाचि, टिप-क् नुदि ।
डिप्-शिक्यइर् च, डिपि-डिप्-डप्-डपि-क्ङञ संहतौ ॥ २२९ ॥
तप्-ङञ् दाहे, तप-क च, तपौ तप्-यौङ् दवैश्ययोः ।
त्रपू-षूमिङ ह्रियि, तिप-ऊऋङ श्च्युति, तेपृ-ङ ॥ २३० ॥
कम्पे च, तृप्-कि संदीपे, तृप्-न च प्रीणने, ञिलृ- ।
तृप्-यू च, तृप-पश् च, त्रुप् तुप् वधे, तुप्-पश क्लिशि ॥ २३१ ॥
वधे, तुपि-क् त्वर्दने, प्राक्चतुष्को नोपधो न पित् ।
दीपी-ङ्यऋृ दीपने, ञि-दृप्-यूइर् हर्षगर्वयोः ॥ २३२ ॥

---

225. Before 225, Dv_2 ins. अथ पांताः. — [a]) Cd : 'स्वराज्यं प्राप्यस्ते भवान्' इति गणकृतानित्यत्वात् । — [cd]) Cd : कुप्यइर् कोपे। कोपो नेत्रलौहित्यादिहेतुश्चित्तविकारः। ...' कदाचित् कुप्यते माता नोदरस्था हरीतकी' इति तु कुप्यतीति कुप्, सा इवाचरतीति ङ्ये साध्यम् ॥ — Dv_1 स्मृतौ (for स्तृतौ).

226. [a]) $D_{1\cdot5}Dv_2$ T कृपष्मङ. — [c]) Cd Cal. Ed. चित्रे (for चिन्ते).

227. [a]) D_4 damaged ; D_5 भाषि (for भासि). — [b]) $D_{2\cdot5}$ B Cd Cal. Ed. गुपङ् ; D_4 damaged. — [cd]) D_1 om. (hapl.) ङ-ग्लेपृ दैन्ये.

228. [ab]) T चपक्मि (for चप-क्म). D_4 चुप् (for चप्). D_5Dv_2B Cd Cal. Ed. केपृवच्च (D_5 °पृ तु च)पक्म कल्के चप् सांत्वे चुप् शनैर्गतौ. — [d]) T ज्ञपक्मि.

229. [a]) $D_{1\cdot2}$ जल्प (D_1 °ल्पु) (for जल्प् च). — [cd]) D_1 डिपडिप् (for डिपि-डिप्). Cd : एते आत्मनेपदिन एवेत्यन्ये ।

230. [a]) Cd : तपूङञ् दाहे ।...अयमात्मनेपदीत्यन्ये । तपक च ।...अयमात्मनेपदीत्यन्ये ॥ — [cd]) D_5 त्रपूष्ङमि ; Cal. Ed. °षमिङ्. D_1 तिपऋङ् ; D_5 त्रिपऊऋङ् ; B त्रिपूङ् (for तिप-ऊऋङ). D_3Dv_2 T च्युति ; D_5Dv_1B Cal. Ed. श्चुति (for श्च्युति).

231. [d]) D_1 तृप् वधे. Dv_2 क्लिदि (for क्लिशि). D_{1-3} तुप्पशु क्लिशि.

232. [ab]) Cv : प्राक्चतुष्को नोपधो न पित् । तुपिकः प्राक् यश्चतुष्कः स नकारोपधोऽपिच्च ज्ञेयः ॥ Cd : तुपिकः पूर्वे चत्वारो ये धातवस्ते नकारोपधा भूत्वा पकारेतो न स्युरित्यर्थः। यथा, तृन्पश प्रीणने, त्रुन्प तुन्प वधे, तुन्पश क्लिशि वधे ।...श तृपति...। ततृम्प । त्रुम्पति, तुम्पति । श, तुपति । तुतुम्प । तुपपश तुन्पश क्लिशि वधे इत्येताभ्यां तुम्पति तुपतीति रूपद्वयसिद्धौ तुन्प वधे इत्यस्य भ्वादौ पाठस्तु वेदे शबन्तस्य शान्तस्य चोच्चारणभेदार्थः ॥

दृप्-कि संदीपने, दृप्-श बाधने, दम्प-दिम्प-ञ- ।
ङक् संघाते, धूप्-क दीप्तौ, धूप् तापे, पुष्प्-य फुल्लने ॥ २३३ ॥
ङ-मेपृ गत्यां, युप्-रुप्-यइर् विमोहे, ऽथ रप् वदे ।
ङ-रेपृ शब्दे, लेपृ-ङ् च गमने, ञि-लिपौ-श्पञ ॥ २३४ ॥
लेपे, लुपॄ-श्ल्ऌञौ छेदे, इर्-लुप्-य युपि, ऋॄ-लप ।
भाषे, व्यप्-क क्षये, विप्-क क्षेपे, ऋटुङ-वेप् चले ॥ २३५ ॥
डुॖ-वपौ-ञ् मुण्डबीजोप्ययोः, शूर्प-क् माने, य-शप्-शपौ-ञ् ।
क्रोशे, ष्वपौ-ब्लुञि शये, ष्टिप-ष्टेपृ-ङ तु श्च्युति ॥ २३६ ॥
ष्टूप्-कोच्छ्राये, ष्टूप्-यइर् च, षप् सम्बे, सादयस्त्रयः ।
स्तेप-क क्षेपे, ऌ-सृपौ गत्यां, ह्वेपृ-ङ च, ह्लप-क् ।
भाषणे, स्युः पकारान्ताश्चतुःषष्टिस्तु धातवः ॥ २३७ ॥

ऋफ-श् दानश्लाघनिन्दाहिंसाजौ, पृ-गुफ-गुन्फ-श ।
ग्रन्थे, पृ-दृफ-दृन्फ-श क्लेशे, रिफ्-शर्फे, रिफ-पश् वधे ।
रफि रफ् वर्फ गत्यां च, तृप्पोष्टौ, दशपञ्च फाः ॥ २३८ ॥

---

233. [b]) D_1 बोधने (for बा°). D_5BCd Cal. Ed. दंप (for दम्प). B Cal. Ed. दिंपञङ्; T दिंपञक्. — [c]) D_4Dv_1 क्ङ संघाते; B Cal. Ed. क सं°; T ङ सं° (for ङक् सं°). — [d]) D_1 पुष्य; $D_{3\cdot4}Dv_1$ पुष्प; T om. (for पुष्प्-य).

234. [b]) Dv_1 T वधे (for वदे).

235. [cd]) D_4 विप्केक्षिये (for व्यप-क् क्षये). B Cd Cal. Ed. क्षेपे टुङ्वेप् चले वपौञ् (for [d]).

236. [a]) $D_{1\cdot3-5}$ टुॖ (for डुॖ). BCd Cal. Ed. डुॖ मुण्डतन्तुबीजोप्त्योः. — [c]) D_1 क्रोषे (for क्रोशे). — [d]) D_1 च्युति; D_5 DvB श्चुति.

237. [a]) D_3 ष्टुप् कोच्छ्राये. — [d]) D_5 ह्वपक् (for ह्लप-क्). Cd : अन्तःस्थातृतीययुक्तः। क, ह्लापयति। रेफयुक्तादिरयमित्येके। ह्रापयति। अन्तःस्थातृतीययुक्तः कण्ठ्यवर्गाद्यादिरिति दुर्गसिंहादयः। क्लापयति ॥ — After 237, D_5 B ins. पांतवर्गः; Dv_2 इति पकारांताः.

238. Before 238, Dv_2 ins. अथ फांताः. — [ab]) Cal. Ed. दाने. D_1T -निंदाहिंसादौ; D_5 B Cd Cal. Ed. -हिंसानिंदाजौ. — [c]) D_5 तृफ्तृन्फ (for दृफ-दृन्फ). Cd Cal. Ed. [उ]त्क्लेशे (for क्लेशे). — Cd in Cal. Ed. [2] gives गुम्फति and दृम्फति respectively as the forms of गुन्फ-श and दृन्फ-श which are misprints. They should be गुफति and दृफति. — [d]) D_4 अर्पे (for अर्फे). Cd : अर्फो दानश्लाघहिंसानिन्दायुद्धानि । — $D_{1\cdot4}$ रिफश्; D_5 Cd Cal. Ed. रिन्फपश् (for रिफ-पश्). — [f]) Cv : तृप्पोष्टौ। पितस्तृपः (i. e. तृप-पश् [प्रीणने ; 231[c]]) प्रभृत्यष्टौ ये पान्तास्ते फान्ता [अपि] ज्ञेयाः। तृम्फति, [ततर्फ,] त्रोफति, तोफति, तुम्फति, [तुतोफ,] तृफति, [ततृम्फ,] त्रुम्फति, तुम्फति, तुफति, [तुतुम्फ] ॥ — After 238, D_5 B ins. फांतवर्गः; Dv_2 इति फांताः.

अर्ब हिंसे, ऽम्ब च गते, ऽबि-ङ् शब्दे, कबृ-ङ स्तुतौ ।
वर्णे, क्षीबृ-ङ दर्पे, ङ-क्लीब्रधाष्ट्र्ये, कुटुम्ब-क- ॥ २३९ ॥

ङ धृत्यां, कुबि-कि स्तृत्यां, कर्ब कन्ब् खर्ब खन्ब गन्ब् ।
गर्ब घन्ब् घर्ब चन्ब् चर्ब गतौ, चुबि-कि चुम्बने ॥ २४० ॥

डब्-डिबि-क् नोदे, तुबि-क्यर्दे, तर्ब् तन्ब् नर्ब नन्ब पन्ब् ।
पर्ब् गतौ, पूर्ब-क् निकेते, बर्ब बन्ब् मर्ब मन्ब् रिबि ॥ २४१ ॥

रबि गत्यां, रबि-ङ् शब्दे, लबि-ङ स्रंसने च, कि- ।
लुब्यर्दने, शन्ब गतौ, शर्ब हिंसे च, शुल्ब-क ॥ २४२ ॥

माने सर्गे, षर्ब षन्ब सर्ब सन्ब तु सर्पणे ।
सम्ब-साम्ब-क संबन्धे, ऽपञ्चाः पञ्चाशदन्तबाः ॥ २४३ ॥

अभि-ङ् ध्वनौ, उन्भ-पुभ-श् पूर्तौ, क्षुम्ब्ल-ङ संचले ।
क्षुभ्-यग् च, गल्भ-ङ् धृष्टत्वे, चीभृ-ङ् कत्थे, जभि-क् नशि ॥२४४॥

---

239. Before 239, Dv_2 ins. अथ बांताः. — [a]) Cd : अम्ब च गते । ओष्ठ्यवर्गशेषोपधः ॥ — [b]) D_1Dv_2 Cal. Ed. [ऽ]बिङ शब्दे कबृङ स्तुतौ. — After 239^b, D_1 ins. श्रीरामश्रीश. — [c]) Dv_2 om. दर्पे ङ; Dv_1 reads it on marg. — [d]) Dv_1 क्लीबृङ् (for क्लीब्र). D_1Dv_1T Cal. Ed.$_1$ धाष्ट्र्ये (for [अ]धाष्ट्र्ये). T कुडुंबक.

240. For the substitution for $240^b - 241^d$ in D_5 B Cd Cal. Ed., cf. v. l. 241. — $240^d - 241^a$ corrupt in T. — [d]) Cd : 'प्रियामुखं किंपुरुषश्चुचुम्बे' इति तु व्यतीहारे आत्मनेपदम् ।

241. [ab]) D_2 तोदे (for नोदे). T तुबिक्यर्थे. — For 240^b— 241^d, D_5 B Cd Cal. Ed.$_2$ subst.:

कर्ब कंब खर्ब खंब ।
गर्ब गंब घर्ब घंब चर्ब चंब गतौ चुबि ।
कि चुंबने डबडिबिक नोदे स्यात् तुबिकि तु ।
अर्दे तर्ब तंब नर्ब नंब पर्ब पंब गतौ ।
पूर्बक् निकेतने बर्ब बंब मर्ब मंब रिबि ।

Cal. Ed.$_1$, on the other hand substs.:

कर्ब गत्यां तु कम्ब च ।
खर्ब खम्ब गतौ गर्ब गम्ब गत्यां तु घर्ब च ।
घम्ब चम्ब गतौ चर्ब गतौ चुबिकि चुम्बने ।
डब्डिबिक् नोदने तुबकि त्वर्दे तर्ब सर्पणे ।
तम्ब नम्ब गतौ नर्ब पर्ब पम्ब च पूर्बक ।
निकेतने बर्ब बम्ब गतौ मर्ब च मम्बि रिब ।

242. [a]) D_1 रिबि (for रबि). — [b]) D_{1-3}B श्रंसने.

243. [cd]) D_3T संबंधेपंच- (for °न्धे ऽपञ्चाः). Cd : अपञ्चाः न विद्यन्ते पञ्च यत्रेति । ...पञ्चचत्वारिंशदित्यर्थः ॥ — After 243, D_5 B ins. बांतवर्गः.

244. [a]) D_1Dv_2 उं(Dv_2 उ)भपुंभश. — [d]) Cd: चीभृङ्...ओष्ठ्यबकारादिरयमित्येके ।

जभि जभ् यभने, जभ्-ङ जृम्भे, जभ-जृभि-ङ् च, ङी- ।
जृभ् च, डभ्-डिभि-ञक् संघे, णभ्-यग् हिंसे, ऽथ णभ्-तुम्ल्ट-॥२४५॥
ङ च, तुभ्-यग् च, कि-दभी भये, शी-दभ्-कि गुम्फने ।
दन्भु-न् दम्भे, दम्भ-दिम्भ-क्ङ संघाते, ऽथ दिभ्-दभि- ॥ २४६ ॥
दभ-क् नोदे, भर्भ हिंसे, यभौ मैथुन ईरितः ।
रभौ-ङ स्यात्तु राभस्ये, रभि-ङ् शब्दे, ङ-रेभृ च ॥ २४७ ॥
लभि-ङ् शब्दे, लभ-डौष्ङ प्राप्तौ, श्-लुभ विमोहने ।
लुभ्-येर् गार्ध्ये, ङ्-वल्भ भुक्तौ, शीभृ-शल्भ-ङ कत्थने ॥ २४८ ॥
शुम्ल्ट-ङ् दीप्तौ, शुभ-प्-शुन्भ्-श, षुन्भ् च, षिन्भु च हिंसने ।
ष्टुभु-ङ् ष्टभि-ङ् स्तभि-ङ् स्तम्भे, स्कभि-ङ् च, स्रन्भु-ङ स्मृतः ॥२४९॥
प्रमादे, ल्ट-स्रन्भु-ङ विश्वासे, सृन्भ-सृभ-स्रिभु ।
हिंसे, सुन्भ द्युतौ चैकोनचत्वारिंशदन्तभाः ॥ २५० ॥

अम् गतौ भजने शब्दे, ऽम-क् रोगे, कमु-ङ स्पृहि ।
ञि-क्लम्-य-क्लमु-भिर् ग्लानौ, क्रम्-य-क्रमु गतौ, क्षम्- ॥ २५१ ॥

---

245. [a]) D_4Dv_2T जंभूङ (for जभ्-ङ). — [b]) D_1 जृभ (for जभ). Dv_2 ङ (for ङे-). D_3 जृंभे जभ जृभिङ्ग (submetric). — [c]) T दभ् (for डभ्). Dv_2 डिभिञ्भ्. Cd : एतौ (i. e. डभ्-डिभि-ञक्) आत्मनेपदिनाविति केचित्। संघो राशीकरणम्॥

246. [a]) Cd : किदभी भये। कि, दर्भयति दर्भति।...रामस्तु द भी इति धातुद्वयं मत्वा दारयति दरति, भाययति भयतीत्याह॥

247. [a]) $D_{3\cdot5}T$ दर्भ (for भर्भ).

248. [a]) D_5BCd Cal. Ed. लभङ्वौङ्ष (Cal. Ed. °षङ्). Cd : 'लभन्ति पुनरुत्थानम्' इति गणकृतानित्यत्वादिति रमानाथः।

249. [a]) Cd: शुम्लृङ्......'न शोभति सभामध्ये' इति गणकृतानित्यत्वादिति रमानाथः'। — Dv_2 Cal. Ed. $_2$ शुभूप; T शुभौ (for शुभ-प्). $D_{3\cdot4}Dv_1$ शुभ्श; Cal. Ed. शुन्भ श् (for शुन्भ्-श). — शुम्भति (from शुन्भ्-श) in Cal. Ed. $_2$ is a misprint for शुभति. — [b]) D_3 षुम्भु; D_5 षुन्भु (both hypermetric); B षुम्भ् (for षुन्भ्). B om. च. D_1 षि*; $D_{2\cdot4}$ षिभु (for षिन्भु). — [c]) D_5BCd Cal. Ed. ष्टुभुष्टभि (for ष्टुभु-ङ् ष्टभि-ङ्). Cd : ननु आम्रेडितानुबन्धेऽप्यत्र कथं पूर्वो ङिदिति चेत्, सत्यम्। अत्र इकारस्य पुनरुक्तिः पूर्वेण संबन्धनिषेधार्थैव, ङितस्तु सर्वे, एक एवेत् पाठबलाद् बाध्य इतिवत्॥

250. [b]) D_5BCd Cal. Ed. स्रिन्भ (for स्रन्भ). — [c]) D_1 सुंभु; Dv_2T सुभ (for सुन्भ). — After 250, D_5B ins. भांतवर्गः; Dv_2 इति भांताः.

251. Before 251, Dv_2 ins. अथ मांताः. — [a]) $D_{1\cdot2}$ भोजने; D_4 भाजने. — [b]) D_5 reads from कङ् (in कमुकङ्) up to कुस्म (in 252^b) on marg. D_5Cd Cal. Ed. कमुकङ्; B ङकमुक् (for कमु-ङ). — [d]) Cv : क्रम्...क्रम्यति। क्रामति॥ Cd :

इरूम्य मर्षे, क्षमू-ञिष्ङ च, कुस्म-क्ङ मतीक्षिते ।
कुस्मित्यौ-गम्लृ गत्यां, चमू-नर् चमू-छमू-जम-जिमू-झमु ।। २५२ ।।

भक्षे, णमौ शब्दनत्योस्, तिमू-तीमू-य क्लेदने, तमु- ।
इरूम्य खेदेच्छयोर्, दमू-म्युइर् शमे, द्रम् गतौ, भ्रमिर्- ।। २५३ ।।

भ-भ्रमू-य-भ्रमु-जण् चाले, भामू-ङ क्रोधे, ऋ-मीमृ गतौ ।
शब्दे, यमौ-उ विरतौ, यम-क्मि परिवेषणे ।। २५४ ।।

तदभावे, रमु-ङ्जौ क्रीडे, ण्जुटु-वमुद्गिरे ।
शमु-भिर्य शमे, शमू-ङ्कञालोचे, श्रमु-म्यञि- ।। २५५ ।।

इर् तपःखेदयोः, ष्टीम-ष्टिमू-य क्लेदे, षम ष्टम ।
वैक्लव्ये, ऽथ क्-साम सान्त्वे, स्यमु-णश ध्वनने, स्यम- ।
ङक् वितर्के, ह्म्म गतौ, त्रियुतास्त्रिंशदन्तमाः ।। २५६ ।।

अय-ञ् गतौ, ईक्ष्यें ईर्ष्य ईर्ष्ये, ऊयी-ङ सेवने ।
क्नूयी-ङ् दुर्गन्ध आर्द्रत्वे शब्दे, क्ष्मायी-ङ् विधूनने ।। २५७ ।।

क्रम्यति । गोविन्दभट्टक्रमदीश्वरौ तु दीर्घं विधाय क्राम्यतीत्याहतुः । तथा च

इष्यते श्यनि दीर्घत्वं दाक्षिलक्षणवेदिभिः ।
तेन क्राम्यति कौमारे चानित्यस्योपलक्षणात् ॥

...कामति ॥ — D_5BCd Cal. Ed. क्षमु (for क्षमू-).

252. D_5 reads up to कुस्म on marg. — [a]) D_5BCd Cal. Ed. क्षमूङ्ञिष्. —[cd]) Dv_1 कुत्स्मित्यौ- ; B कुस्मिते (for कुस्मित्यौ-). Cv : कुस्मित् कुत्सितं स्मितम् । Cd : कुत्सितमीषद्धास्यम् । — D_1 गश्चामु चम (sic) (for गत्यां, चमू-नर् चमू). D_5BCd Cal. Ed. त्र (for नर्). D_3T झमू (for झमु).

253. [a]) D_1 -नित्योस्; T -सत्योस् (for -नत्योस्). — [b]) D_4 om. from तमु up to खेदे (in 253[c]). — [c]) D_5 स्वेदेच्छयोर्. — [d]) D_5 भ्रम् (for द्रम्).

255. [b]) D_5BCd Cal. Ed. उद्गिरि (for °रे). D_3 ण्जूवमद्गिरे; D_4 ण्जमूवद्गिरि; Dv_1 ण्जूत्रमूवमुद्गिरि. — [cd]) D_5 Cal. Ed. शमुभ्यइर् ; Dv_2 शमुर्भि (for °भिर्-य). D_1 शमूकञ्शाचेलोपे (corrupt) ; B शमूञकङालोचे. Cd : शमूङ्कञ्...अयमात्मनेपदीत्यन्ये ।

256. [e]) B Cd Cal. Ed. ञक् (for ङक्). Cal. Ed. हन्म, but Cd : ह्म्म... मद्वयान्तः । Cf. Ks : द्विर्बद्धो मकारः । — After 256, D_5B ins. मांतवर्गः ; Dv_2 इति मांताः.

257. Before 257, Dv_2 ins. अथ यांताः. — [a]) D_5BCd Cal. Ed. अयङ् ; T अयं (for अय-ञ्). D_1 ईक्ष्यें (for ईर्ष्य). — [b]) Cal. Ed. ₂ ईर्षे (for ईर्ष्ये). — Cd : सेवनमिह 'षिव्-यु तन्तुततौ' इत्यस्य रूपम् । — [c]) Cal. Ed. ₁ क्नुयीङ्. D_1 क्नूयीं दुर्गंधश्चार्द्रत्वे.

चुच्यी त्वभिषवे, चीयृ-ञ् संवृत्यादानयोश्, चय-ङ् ।
गतौ, चायृ-ञ् निशामेऽर्चे, णयृ-तय-ङ् गतिरक्षयोः ।। २५८ ।।

तायृ-ङ् पालनसंतत्योर्, ञि-दय-ङ् ग्रहणे गतौ ।
वधे दानेऽवने, दायृ-ञ् दाने, नय-पय-ङ् गतौ ।। २५९ ।।

पूयी-ङ् दुर्गन्धशीर्ण्योरो-प्यायी-ङ् वृद्धौ, मय-ङ् गतौ ।
मव्य बन्धे, ङ्-रय वय-ङ् व्यय-ञ् गत्यां, व्यय-क् नुदि ।। २६० ।।

शुच्यी त्वभिषवे, षूर्क्ष्य ईर्ष्ये, सूर्क्ष्य त्वनादरे ।
ईर्ष्ये, स्फायी-ङ संवृद्धौ, हय हर्य क्लमे गतौ ।
एकत्रिंशद्यकारान्ता धातवः परिकीर्तिताः ।। २६१ ।।

अभ्र गत्यामीर्-ङ्ल कम्पगत्योरीर्-कि गतौ नुदि ।
क्मर् कौटिल्ये, कुर्-श शब्दे, क्षर्-ज संचलने, क्षुर्-श् ।। २६२ ।।

विलेखे खनने, कुद्रि-क् मिथ्योक्तौ, खोर्-ऋ खोटने ।
खुर्-श क्षोरच्छिदोर्, गुर्-ङीशि गूर-ङक उद्यमे ।। २६३ ।।

---

258. [a]) Cd: चुच्यी...यद्वयान्तोऽयमित्येके। — [c]) D_5B (by alteration) निशाने (for °मे). Cd: निशाम इह चाक्षुषज्ञानम्। 'तं पर्वतीयाः प्रमदाश्चचायिरे' (Śiśupālavadha XII 51) इति माघः। (The form चचायिरे has evidently escaped the notice of Whitney since in his *Roots* (P 46) he encloses *cacāya -ye* in the rectangular bracket indicating that these forms are prescribed or authorized by the Hindu grammarians but are not found in the recorded use.) — [d]) D_1 om. तय.

259. [a]) D_3 तायृञ्. — B reads 259[cd] on marg. — [c]) D_5BCd Cal. Ed. दायृङ् (for दायृ-ञ्).

260. [c]) Cd: मव्य...यद्वयान्तोऽयमित्येके। D_3 ङ्रयूल्यङ्वय्; $D_{4\cdot5}$T रयवयङ्; B Cd Cal. Ed. रयूलयूवयङ् (for ङ्-रय वय-ङ्). T व्ययङ्.

261. [a]) Dv_2 शुच्यी; T शुचि. D_1 स्यूर्क्ष्य; D_2 षूर्ष्य; D_3 सूक्ष्य (for षूर्क्ष्य). — [b]) Cal. Ed.$_2$ ईर्षे (for °र्ष्ये). Dv_1 सूर्क्षे. — [c]) Cal. Ed.$_2$ ईर्षे. $D_{1\cdot4}$ स्पायी; T स्वायी (for स्फायी). Cd: स्फायिङ्... 'स्फायन्निर्मोकसंधि-' इति गणकृतानित्यत्वादिति रमानाथः। (Cf. Siddhānta Kaumudī: चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि।... इकारोऽनुदात्तो नुजर्थः। 'विचक्षणः प्रथयन्'-...ङकारस्तु अनुदात्तेत्त्वप्रयुक्तमात्मनेपदमनित्यमिति ज्ञापनार्थः। तेन 'स्फायन्निर्मोकसंधि-' इत्यादि सिध्यति॥) — D_4 वृद्धौ तु (for संवृद्धौ). — After 261, D_5 B ins. यांतवर्गः; Dv_2 इति यकारांताः.

262. Before 262, Dv_2 ins. अथ रांताः. — [d]) D_2 क्षुर्ज (for क्षर्-ज).

263. [a]) $D_{1\cdot2}$ क्षुद्रिक्; D_3 कुंड्रक्; T कुड्रिक् (for कुद्रि-क्). — [b]) D_3 खोडने. — [c]) D_3 -क्षिदोर् (for -च्छिदोर्).

गूरी-यङ वधे गत्यां, गुद्रि-क् कुन्द्रे, घुर-श् ध्वनौ ।
भीमार्थे, घूर्-ङ्यी हिंसाज्यान्योश्, चर् गमनेऽदने ॥ २६४ ॥

आचारे, चर्-क संशीत्यसंशीत्योश्, चूर्-ङ्यी दहि ।
चुर्-कि स्तेये, छुर्-शि लोपे, ज्वर्-म रोगे, ङ-जूर्-यई ॥ २६५ ॥

ज्यानौ वधे, त्सर च्छद्मगत्यां, ञि-त्वर्-ष्मङ स्यदे ।
तुर्-यीङ हिंसे च, तुर्-लिर् वेगे, तत्रि-क्ङ धारणे ॥ २६६ ॥

ऋ-धोर गतिचातुर्ये, धूरी-यङ गतौ वधे ।
पुर्-शाग्रगत्यां, पूरी-ङ्य पूर्तौ, पूर-क् च, बभ्र तु ॥ २६७ ॥

मभ्र गत्यां, मत्रि-कङ गुप्तोक्तौ, मुर्-श वेष्टने ।
यत्रि-क् संकोचने, वभ्र गत्यां, श्वभ्र-क् बिले गतौ ॥ २६८ ॥

तङ्के, शूर्-षूर्-ङ्यी स्तम्भे हिंसे, षुर्-खुर्-श भैश्ययोः ।
स्फुर्-शि स्फूर्तौ चले, स्फर्-श् च, द्विचत्वारिंशदन्तराः ॥ २६९ ॥

---

264. [a]) B गूरीङञ ; T गुरीयङ. — [b]) $D_{1\cdot2}Dv_2$ (Comm. as in text) T क्षुद्रे ; D_4 कुद्रि ; D_5 कुंथे ; Dv_1 कुद्रे (for कुन्द्रे). — [c]) Cd : भीमो भयानकरसः तस्यार्थो निमित्तं हेतुरिति यावत् भीमार्थः। श, घुरति ...भयजनकशब्दं करोतीत्यर्थः। घुर भीमार्तशब्दयोरिति प्राञ्चः। आर्त इति शब्दविशेषणमिति रमानाथः। 'घुरत्यार्ते च कुरति' इति शब्दानुवृत्तौ भट्टमल्लः (1·5·6)॥ — D_5BCd Cal. Ed. घूर्यङी (for घूर्-ङ्यी). — [d]) $D_{1\cdot2\cdot4}Dv_1$ -ध्वन्योश् (for -ज्यान्योश्).

265. [a]) Dv_2 om. (hapl.) संशीत्य. — [b]) D_5 -संहत्योश् (for -संशी°). D_5 चुर्ङ्यी ; B चूर्यङी. — [c]) Cv·d : चुर्कि स्तेये। कि, चोरयति चोरति ॥ — [d]) D_5B Cd Cal. Ed. ङ्जूरयी.

266. [a]) D_1 यानौ ; T ज्ञानौ (for ज्यानौ). — [c]) D_1 तूरीयङ् ; D_5BCd Cal. Ed. तूर्यङी. B corrupt from हिंसे up to धारणे (in 266[d]). — D_3Dv_2 तुर्लि. — [d]) Cd : तत्रिक्ङ धारणे।...भाषायामस्य विस्तारणे प्रायः प्रयोगः ॥

267. [b]) D_5 T धुरीयङ. D_5BCd Cal. Ed. वधे गतौ (by transp.). — [c]) D_5 Dv_1 B Cd Cal. Ed. पूरीयङ्.

268. — [b]) D_1 चेष्टने (for वे°). — [c]) D_5 रभ्र (for वभ्र).

269. [a]) D_2 शंके (for तङ्के). Cd : तङ्कस्थाने तन्त्र इत्यपपाठः।. — D_2 षुर्ङ्यी; B Cal. Ed. षूर्यङी. — [b]) D_1 हिंसे षुशिभैश्ययोः (corrupt). — [c]) D_{1-5} Dv B (after alteration as in text) T स्फुर्श् (for स्फर्-श्). Cd : स्फर्श् च। आद्यस्वरी।...क्रमदीश्वरोऽप्येवम्। 'स्फरणं स्फुरणे' इत्यमरोऽपि (cf. 3·2·10)....अयं पञ्चमस्वरीति भ्रमो हेयः। तथात्वे पूर्वेणैवेष्टसिद्धावस्य वैयर्थ्यं स्यात्। न च कुटादित्वविकल्पनार्थमस्य पाठ इति वाच्यम्। पूर्वत्रैव शि-श इत्यनुबन्धद्वयपाठादपि तत्सिद्धेः। एवं संख्याया अप्यसंगतिः स्यात्। यत्तु अस्मिन् सत्यपि स्फारयतीति साधनाय णौ स्फुरतेरेव उकारस्य आकारविधानं तदस्य सर्वसंमतत्वाभावात्। अत एव स्फर इत्येके इति रमानाथः ॥ — After 269, D_5B ins. रांतवर्गः ; D_2 इति रांताः.

अल-ञ् वारणपर्याप्तिभूषास्विल्-श शये गतौ ।
इल्-क् च क्षेपे, कल्-ङ संख्यारुतोः, कल्-किल्-क् नदौ, किल-श्॥२७०॥

शौक्ल्ये क्रीडे, कील बन्धे, क्षल्-ज चाले चये, क्षल-क् ।
शौचे, कूल् त्वावृतौ, क्ष्मील् निमेषे, कल्ल-ङ कूजने ॥ २७१ ॥

शब्देऽशब्दे, कुल्-ज बन्धुसंहत्योः, क्वेल-केल तु ।
क्षेल्-खेॢ चालगत्योः, खल् क्षल्-जार्थे, खोॢ खोटने ॥ २७२ ॥

गल् भक्षे, गल्-क्ङ च स्रावे, चल्-ज् गतौ, मिचले, चल-श् ।
विलासे, चल्-क् भृतौ, चिल्-श वासे, चेल्-चेल्लॢ केल्लवत् ॥ २७३ ॥

चुल्ल हावकृतौ, चिल्ल शैथिल्ये च, जुल-क् त्विषि ।
जल-क् पिधाने, जल-ज धान्ये, ज्वल्-ज्म चलत्विषोः ॥ २७४ ॥

ट्वल्-टल-ज् विप्लवे, णील वर्णे, श्-णिल् गहने, णल-ज् ।
गन्धे, तुल्-क्युन्मितौ, तिल्ल तिल् गतौ, तिल्-कश स्निहि ॥२७५॥

---

270. [b]) D_4 भूषासुस्तिशये गतौ (sic). — [c]) D_1 इल्क; D_5 ईल्क् च; B इल् च; Cal. Ed. इल् कच् (!). — [d]) D_1 कालकिलक् नुदौ श (corrupt).

271. [a]) Dv_2 शौक्ल्ये क्रील बन्धे (corrupt). — [cd]) Cal. Ed. शौचे कूल त्वावृतौ क्ष्मील् निमेषे ङ् कल्ल कूजने.

272. [a]) D_1 कुज (corrupt); T Cal. Ed. कुलज् (for कुल्-ज). D_5T बंध- (for बन्धु-). Cd: संहती राशीकरणम्। केचित्तु संहतिस्थाने संख्यानं पठित्वा कोलति कुम्भान् कुलालः, गणयतीत्यर्थ इत्याहुः। संस्त्यानं पठित्वा संस्त्यानमुपचय इति रामः। अन्ये तु बन्धुषु ज्ञातिषु वर्तमानोऽयमन्यत्रास्य न प्रयोगः गडि गण्डे इतिवदित्याहुः॥ — [c]) D_5BCd क्ष्वेल्; T क्षिवल् (for क्षेल्). Cd: तृतीयो वकारयुक्तक्षादिः। — [d]) Dv_1 क्षेल्वार्थे (for क्षल्-जार्थे). Cd: क्षल्जार्थश्चालचयौ। चालश्चेह स्खलनम्। खलति खलो धर्मात्॥

273. [a]) D_3B श्रावे. — [b]) D_5 चलजम गतौ चलश्. Cd: ‘मिच्चले’ इति वक्ष्यमाणं न पठित्वा अमुमेव मानुबन्धं भ्रान्ताः पठन्ति, तद्धेयम्। तेनास्य चालयति हस्तिनं यन्ता। ‘चलमानोऽनिलः’ इत्यत्र ताच्छील्ये शतुः शानः॥ — [c]) B Cal. Ed. क्चल्; T चल् (for चल्-क्). Cd: दन्त्यवकारादिरयमिति दुर्गसिंहजौमरौ। — D_3Dv_2 (Comm. as in text) Cv (as in Dv_1 only) धृतौ; T द्रृतौ (for भृतौ). — [d]) Dv_1B चेॢ; $D_{4\cdot5}$ चेल्ल; T चेल्य (for चेल्लॢ). Cd: लृद्वयान्तः।

274. [a]) T भावकृतौ. — [b]) D_3 ज्वलक्; T जलक् (for जुल-क्). B Cd (gloss: चूर्णीकरणे) Cal. Ed. पिषि (for त्विषि). — [c]) D_1 पिधान्ये; T विधाने (for पि°). — [d]) D_4 *ने; D_5 Dv_1 B T Cd Cal. Ed. धान्ये (for घान्ये). Cv (as in Dv_2 only): धान्यं धनत्वम्॥ Cd: धीयते जीवोऽनेनेति धानं, तस्य भावो धान्यं, जीवनोपयोगिक्रिया। जलति लोकान् जलं, जीवयतीत्यर्थः। धीयते आच्छाद्यतेऽनेनेति धानं तस्य भावो धान्यमाच्छादनक्रिया। जलति जालेन मत्स्यान् जालिक इति वा। गोविन्दभट्टस्तु धनस्य भावो धान्यं समृद्धिः। जलति धनी समृद्धः स्यादित्यर्थ इत्याह॥

275. [a]) D_5BCd Cal. Ed. टल् ट्वलज् (Cal. Ed. °ल्ज) विक्लवे णील; T ज्वल

तूल-क्ङ पूरणे, तुल् निष्कर्षे, तल्-कि प्रतिष्ठितौ ।
दुल्-कोत्क्षेपे, दल्-मि भेदे, दल-क् भेदे, ऽथ पाल्-पल-क् ॥२७६॥

रक्षे, पल-ज् पल्ल गतौ, पेलृ चाले च, पिल्-क् नुदि ।
पील रोधे, पुल-श् पुल्-ज महत्त्वे, पुल्-क उच्छ्रितौ ॥ २७७ ॥

पूल्-कि स्यात् संहतौ, फुल्ल विकासे, ञि-फला भिदि ।
फल् निष्पत्तौ, फल्-ज गतौ, फेलृ च, क्-बल्-म जीवने ॥ २७८ ॥

बल-ज् धान्यावरोधे च, बल्-ङ दाने वधे, बल-क्-।
ङ च नीरूपणे, बिल्-कश् भेदने, बुल्-क मज्जने ॥ २७९ ॥

भल्-ङ भल्-ङक् मिल-क् बादिवद्, भल्ल-ङ तु भल्-ङवत् ।
मल-मल्ल-ङ् धृतौ, मीलृ निमेषे, मिल्-शञ श्लिषि ॥ २८० ॥

मुल्-मूल्-क रोहणे, मूल-ञ् प्रतिष्ठायां, लल-क्ङ तु ।
ईप्सायां, वेल्ल-वेल्-वेल्लृ चलने, वल्-मि-वल्ल-ङ ॥ २८१ ॥

स्तृतौ, विल-श् च, शल-ङ चलने च, शल-ञ् गतौ ।
शल्-ङक् श्लाघे, शल श्वल्ल श्वल् वेगे, ङ्-शालृ कत्थने ॥ २८२ ॥

ज्वलज् वप्ल°. — [b]) Dv_2 ग्रहणे (for गहने). — [c]) D_3 वंधे; D_4 बधे; Dv_1 वधे; B T Cd Cal. Ed. बंधे (for गन्धे). Cd: गन्धे इति केचित्। गन्धोऽदर्शनमिति गोविन्दभट्टः ॥

276. [a]) Cal. Ed. तूल् कङ् (for तूल-क्ङ). D_5BCd Cal. Ed. तूलक् निष्कर्षे; T तूल्किष्कर्षे. — [d]) Cv: पाल्पलक्...ह्रस्वदीर्घपाठ इदित्त्ववत् णिजनित्यत्वं बोधयति। तेन पलति पालतीत्यादि सिद्धम् ॥

277. [c]) $D_{1\cdot3}$ Cal. Ed. पुल्श (for पुल-श्).

278. [a]) D_2 पुस्कि; D_4 पुल्कि (for पूल्-कि). — [b]) $D_{1\text{-}3\cdot5}$ (before alteration as in text) Dv विकाशे. Cd: विकास इति कसज गताविति दन्त्यान्तस्य घञि रूपम्, विपूर्वत्वेन विकसनमित्यर्थः। — [d]) D_1 corrupt.

279. [b]) D_4 om. वधे. Cal. Ed. ङ् बलक् (for बल-क्-). — [c]) $D_{3\cdot5}$ Dv_2BT Cd निरूपणे. Cal. Ed. च निरूपे बिल कश. — [d]) Cd: बुल्क...। तालव्यवर्गादिरयमिति केचित्। चोलः वस्त्रम्। 'निजां वीणां वाणी निचुलयति चोलेन निभृतम्' (Saundaryalahari 66) इति शंकराचार्यः।...तालव्यवर्गाद्यादिपक्षे उच्छ्रायेऽप्ययम् ॥

280. [ab]) Cal. Ed. भल्ङ् (for भल्-ङ). Dv_2BCd Cal. Ed. भल्कङ् (for भल्-ङक्). D_1Dv_2 Cal. Ed. भिल्क. Cv: बादिवदिति क्रमात् दाने वधे, नीरूपणे, भेदे च। —$D_{1\cdot2}$ T बल्ङवत्; Dv_2 मल्लङ°.

281. [a]) D_5BCd Cal. Ed. रोपणे; T मूलने (for रोहणे). Cd: रोपणमारोपणम्। गोविन्दभट्टस्तु रोहणे इति पठित्वा रोहणं जन्मेति व्याख्याति॥—Cd: मूलञ्...अयं परस्मैपदीति केचित्। — [c]) D_3 लिप्सायां (for ईप्सायां). — [d]) D_5Cd Cal. Ed. चाले वलमि वल्लङ.

282. [a]) T स्मृतौ (for स्तृतौ). — [c]) D_5 शलङ्क; B °क्ङ.

शिल-शुञ्छे, ञि-शील स्यात् समाधौ, श्मील् निमेषणे ।
शूल् रुजायां, शेल-षेलृ केलृवत्, ष्ठल्-ज स्थितौ, षिल-श् ॥ २८३ ॥
उञ्छे, षल् सल् गतौ, स्थल्-ज स्थाने, स्खल्-मि चये चले ।
स्फुल्-शि स्फूर्तौ च, स्फल-श चाले च, स्मील् निमेषणे ॥ २८४ ॥
सेलृ क्ष्वेले, ह्वल-ह्मल्-म चाले, हुल्-ज हतौ छदे ।
हिल्-श हावकृतौ, हल्-ज् विलेखे, ला नवतिस्त्रिभिः ॥ २८५ ॥

अव रक्षे गतौ कान्तौ प्रीतौ तृप्तौ द्युतौ श्रुतौ ।
प्राप्तौ श्लेषेऽर्थने वेशे भागे वृद्धौ ग्रहे वधे ॥ २८६ ॥
स्वाम्यर्थेऽवगमे कामे कृतौ, अर्व वधे, इवि ।
व्याप्तिप्रीणनयोरुर्वी हिंसे, न्-कृवि कृतौ च, ङ- ॥ २८७ ॥
केवृ सेवे, कर्व दर्पे, क्लव-ष्मङ भये, क्षिव ।
क्षिव-यु क्षीव निरासे, क्षीव्-कव-क्लीवृ-ङ वान्तवत् ॥ २८८ ॥

---

283. [c]) $D_{1\cdot4}$ खेलृ (for षेलृ). —[d]) D_4T छल्ङ (for ष्ठल्-ज). D_4 खिलश् (for षि°). D_5BCd Cal. Ed. केलृवत् छलज स्थितौ.

284. [a]) D_1 om. ल् गतौ. D_5BCd Cal. Ed. षिल्शुंछे ष(D_5 स)ल् गतौ स्थल्ज. —[b]) D_5 वधे ; B चले ; T भये (for चये). B चये (for चले). —[c]) $D_{1\ 5}$ स्फल्शि (for स्फु°). D_1 स्फतौं. D_{2-5} DvB (after alteration as in text) T स्फुलश. Cd: स्फलश चाले च। आद्यस्वरी। स्फलती स्फलन्ती।...अयमपि पञ्चमस्वरीति बहूनां भ्रमः। तथात्वे काव्यकामधेनौ स्फलती स्फलन्तीत्युदाहरणं न संगच्छते। न च तत्रापि पञ्चमस्वर एवेति वाच्यम्। तर्हि गुणस्थानिनां पुलतिप्रभृतीनामिव तिबादेरेवोदाहर्तुमुचितत्वात्। यत्तु सत्यप्यस्मिन् स्फुलतेरेव घञि स्फाल इति निपातनं तत् स्फोल इत्यनिष्टपदनिवारणार्थम्। अस्य सर्वसंमतत्वाभावाच्च। अत एव स्फल इत्येके इति रमानाथः॥ —[d]) D_{2-4} Dv_1 T निर्मीलने (for निमेषणे).

285. [a]) D_5 केले (for क्ष्वेले). —[b]) D_1 हुतौ ; Dv_1 T गतौ (for हतौ). D_1 Dv_1 छिदे ; $D_{2\cdot4}$ Cd Cal. Ed. छदि ; D_5B छिदि ; T चद (corrupt) (for छदे). —[c]) $D_{3\cdot5}$BCd Cal. Ed. हिलश्. —[d]) B लांता (hypermetric) (for ला). Cd : ला नवतिस्त्रिभिः। अत्र संख्यायामेको नास्तीति चिन्त्यम्॥ — After 285, D_5B ins. लांतवर्गः ; Dv_2 इति लकारांताः.

286. Before 286, Dv_2 ins. अथ वांताः. —[a]) Cd क्षेपे (for रक्षे). D_3 कांते (for कान्तौ). [b]) Dv_2 प्रीतौ द्युतौ द्युतौ स्तुतौ. —[d]) Cd Cal. Ed. भावे (for भागे).

287. [a]) B (*inf. lin.*) Cd Cal. Ed. सामर्थ्ये (for स्वाम्यर्थे). Dv_2 व*मे ; T [ऽ]पगमे (for ऽवगमे). D_5 om. कामे. —[b]) B Cd (as in Cal. Ed.) Cal. Ed. धृतौ (for कृतौ). Cd : ऊनविंशतिरर्थाः। रक्षणे प्रसिद्धोऽयम्। प्रीतौ तु 'न मामवति सद्वीपा रत्नसूरपि मेदिनी' इति रघुः (1·65)। केचित्तु ग्रहणस्थाने दहनं पठन्ति॥ —[d]) D_1 om. (hapl.) कृवि. D_5 कृवनि (for न्-कृवि).

288. [b]) Dv_2 वधे (for भये). D_5DvT क्षिवु. —[c]) D_2 क्षिव्या; T क्षिव्य (for क्षिव्

खव्-ग खच्वत्, खर्व गर्वे, खेवृ-गेव्-ग्लेवृ-ङ सेव, ई- ।
गुर्वुद्यमे, गर्व मदे, चीवृ-ञ ग्रहसंवृतौ ॥ २८९ ॥

चीव-क् दीप्तौ, चर्व-कि तु भक्षे, जुर्वी वधे, जिवि ।
प्रीणने, जीव-ऋ प्राणे, णिवि सेके, ऽथ णीव तु ॥ २९० ॥

स्थौल्ये, तीव च, तुर्वी तु हिंसे, तेवृ-ङ देवने ।
थुर्व-दुर्वी वधे, दिव्-यु जिगीषेच्छापणिद्युतौ ॥ २९१ ॥

क्रीडागत्योर्, दिवि प्रीतौ, दिव-क्ङ परिकूजने ।
क-दिवर्दे, देवृ-ङ तु देवने, दव्-धवि व्रजे ॥ २९२ ॥

धिवि-न् प्रीतौ गतौ, धुर्वी हिंसे, धावृ-ञ् जवे मृजि ।
पव्-ङ गत्यां, प्लेव-पेवृ-ङ सेवे, पिवि सेचने ॥ २९३ ॥

पीव स्थौल्ये, पर्व पुर्व पूर्तौ, पूर्व-क् निकेतने ।
भर्व हिंसे, मीव पीवे, मर्व पूर्तौ गतौ, मिवि ॥ २९४ ॥

सेके, मुर्वी मव नद्दे, मेव-म्लेवृ-ङ सेवने ।
रीवृ-ञ् चीवे, रेवृ-ङ तु प्लुतौ, रव्-रिवि च व्रजे ॥ २९५ ॥

शव् विकारे च, शर्व् हिंसे, षिव्-यु तन्तुततौ, ष्ठिवु ।
ष्ठिव्-य ष्ठीव निरासे, ऽथ स्यात् षेवृ-ङञ सेवने ॥ २९६ ॥

यु). D_4 क्षीवु ; T क्षिव (for क्षीव). D_5 निवासे (for निरासे). — [d]) Cd : वान्तवदिति क्षीवृङ् दर्पे ; कवृङ् स्तुतौ वर्णे, क्लीवृङ अधाष्टर्ये इत्यर्थः ।

289. [a]) Cd : खव्...खौनाति ।...केचित्तु प्वादित्वात् ह्रस्वे खुनातीत्याहुः । धातुपारायणिकास्तु खन्नातीत्युदाहरन्ति ॥ Cf. Dhātupradīpa (P. 130) : खच भूतप्रादुर्भावे ।...खव इत्येके । खौनाति ।...खु इति केचित् । खुनाति ॥ — [b]) D_4 T खेव्ग्लेव्गेवृङ सेवने. — [c]) D_5 गुर्व्युद्यमे. D_1 Cv (as in Dv_2) दर्पे (for मदे). — [d] D_5 B चीवृङ. Dv_1 ग्रहसंवृतोः.

290. [a]) D_3 चीवृक् (for चीव-क्). — [d]) D_5B निवि (for णिवि). B Cal. Ed. नीव.

291. [b]) Cd : देवनमिह क्रीडा ।...देवनमिह रोदनमिति भट्टमल्लः (cf. Ākhyātacandrikā 1·3·17). — [c]) D_4 om. (hapl.) from थुर्व up to देवने (in 292[d]).

292. D_4 om. up to देवने (cf. v. l. 291). — [a]) Dv_1 om. क्रीडागत्यो. — [c]) Cd : अर्द इह पीडनमिति मैत्रेयः (But the Dhātupradīpa simply says : दिवु अर्दने। देवयति शत्रून् ।)। याचनं गमनं वेति रमानाथः॥

293. [a]) Dv_2 om. गतौ. — [b]) Cd : धावुञ्...अस्य जवे निष्ठायामप्रयोगः। धौतं वासः ॥ — [c]) D_5 BCd. Cal. Ed. प्लवङ् ; Dv_2 T पवङ् (for पव्-ङ). D_4 प्लवे ; T प्लव (for प्लेव).

294. [a]) D_5Dv_1B पूर्वं (for पुर्व). Cd: पुर्व...पञ्चमस्वरी ।...पुर्वति ॥

296. [b]) B ष्ठिव (for ष्ठिवु). — [c]) $D_{4.5}$ Dv_2 B ष्ठिव्यु (for ष्ठिव्-य). D_5 ष्ठिव ;

षान्त्व-सान्त्व-क् सामयोगे, स्रिव्-यु शोषे गतौ, ञङ- ।
सेवृ सेवे, हिवि प्रीतौ, वान्ता इत्यष्टषष्टिधा ॥ २९७ ॥

अशू-ङ्न व्याप्तिसंहत्योरश-ग् भोजन, ईश-लङ् ।
ऐश्वर्ये, कश शब्दे, यु-काशृ-काश-ङ् द्युतौ, कुशि- ॥ २९८ ॥

कि च, कुश्-येर् श्लिषि, क्रुश्-जौ रोदे हूतौ, कृशिर्-य तु ।
कार्श्ये, क्लेश्-ङ वदे, क्लिश्-युञङ चोपतपे, क्लिशू-ग् ॥ २९९ ॥

विबाधे, णश्-ल्यू नाशे, णिश शीले, दशि-क् त्विषि ।
दशि-क्ङ दर्शे, दन्शौ च दशने, दाश्-न्र हिंसने ॥ ३०० ॥

दाशृ-ङ्क दाने, दाशृ-न् च, दिश-न्शौ चाथ इर्-दृशौ ।
प्रेक्षे, धूश-क् कान्तिकृतौ, पिश-श्पावयवे, पश-न् ॥ ३०१ ॥

T ष्ठेव (for ष्ठीव). —^{d}) D_{2-4}Dv अङ (by transp.). Cd: षेवृङञ सेवने। ...सेवनमाराधनमुपभोग आश्रयणं च।...अन्ये त्वस्मात् परस्मैपदममन्यमानाः 'नीचं समृद्धमपि सेवति नीच एव,' 'स्वाधीने विभवेऽप्यहो नरपतिं सेवन्ति किं मानिनः' इत्यादौ गणकृतानित्यत्वमाहुः ॥

297. ^{d}) D_5Dv_2 (Comm. as in text) B Cd Cal. Ed. -षष्टिकाः (for °धा). —After 297, D_5B ins. वांतवर्गः; Dv_2 इति वांताः.

298. Before 298, Dv_2 ins. अथ शांताः. —^{b}) D_5Dv_2B Cd Cal. Ed. ईश्लङ. —^{d}) D_5BCd Cal. Ed. काश (for काशृ). $D_{4\cdot5}$ B Cd Cal. Ed. काशृङ; Dv T काशृङ (for काश-ङ्).

299. ^{c}) B कार्षे (for कार्श्ये). D_{1-3} Dv_2 क्लिशृ (for क्लेशृ). D_5 BT Cd Cal. Ed. वधे (for वदे). Cd : धातुप्रदीपे तु क्लेष (Ed. क्लेश) व्यक्तायां वाचीति मूर्धन्यान्तो दृश्यते। —D_5 Cd क्लिश्युञ्ङ; B Cal. Ed. इक्लिशयुञ्. —^{d}) D_5 B Cd Cal. Ed. चोपतापे क्लिशूग तु.

300. ^{a}) D_5 विरोधे (for विबाधे). Cd: णशल्यू नाशे। नाशो दर्शनाभाव इति प्राञ्चः; लुक्त्वा(v. l. क्का)यनमिति सर्वस्वम्। लृ, अनेशत् अनशत्॥ Though Cv here gives only अनशत् as an instance of the aorist, Vopadeva in Mugdhabodha (XI 5) expressly allows the forms with नेश as the stem. Such forms, which are mainly vedic, are found, albeit vary rarely in the classical literature also, e. g. Naiṣadha. 14·56. —^{b}) D_5 णिश्य; B णिशि (for णिश). T शिवे (for शीले). —^{c}) D_4 दर्भे; D_5 दर्पे; T दंशे (for दर्शे). D_3 दशिकृङ दशने दंशौ. —^{d}) D_4 दसने; Dv_1BCd दंशने. Cd: दंशनमित्यनुस्वारयुक्तम्। अन्ये तु अनुस्वारहीनं पठित्वा तन्निर्देशादनिटि नकारलोप इत्याहुः। —D_1 दाश; D_4 दाश्र; T दांश्र (for दाश्-न्र). D_3 च दंशे दाश्र हिंसने; Cal. Ed. दंशे दाश त्र हिं°.

301. ^{a}) D_5 Dv_1BCd Cal. Ed. दाशृक्ङ. —^{b}) D_5 BCd Cal. Ed. दिशौ-(D_5 °श्लौ)न्शौचे; T दिशङ्शौचे (for दिश-न्शौ च). Cv : चकाराद्दाने ॥ Cd : ओच इति उचिर्य समवायन इत्यस्यालि रूपम्। धातूनामनेकार्थत्वादोच इह दानमाज्ञापनं वा (!)। ...कथनेऽप्ययम्॥ —D_5 om.; T च (for [अ]थ).

बाधे ग्रन्थे, परा-क् बन्धे, भृश-भ्रन्शिर्-ध्वधःपते ।
ल-भ्रन्शु-ङ् भ्रश्-यु च, भ्राश्-य-भ्राशृ-ङ्णटु तु भासि, तौ ॥३०२॥

रलौ, मश् मिश् ध्वनौ कोपे, मृश-शौ मृशि, रुश्-रिशौ-श् ।
हिंसे, लश-क् शिल्पयोगे, शौ-लिश् गत्यां, ङ-लिश्-यऔ ॥ ३०३ ॥

तौच्छ्ये, वृशिर्-य वृत्यां, शौ-विश् प्रवेशे, ङ-वाश्-यऋ ।
शब्दे, लु-वश् स्पृहि, शश प्लवने, स्पृश-शौ स्पृशि ॥ ३०४ ॥

स्पर्श-क्ङ ग्रहणे श्लेषे, स्पश-ञ ग्रन्थबाधयोः ।
शकारान्ता नवत्रिंशदिह धातव ईरिताः ॥ ३०५ ॥

अक्षू-नक्षू व्याप्तिसंहत्योरष-ञ् दीप्तौ ग्रहे गतौ ।
इष्-गाभीक्ष्ण्ये, इषु-श् वाञ्छे, इष्-य सर्पण, ईष-ङ ॥ ३०६ ॥

दानेक्षाहिंसे चेषुञ्छे, ईक्ष-ङ् दर्शन, उक्षू वृषि ।
उषूष् वधे दक्षूष् रोगे, ऋक्ष-र्न् वध, ऋषी-श् गतौ ॥ ३०७ ॥

एषृ-ङ् च, कष् वधे, कुष्-ग निष्कर्षे, काक्षि काङ्क्षणे ।
कृषौ त्वाकृषि, कृष्-शौम् च विलेखे, खष् वधे, ऽथ गेष्- ॥ ३०८ ॥

---

302. [a]) Cd: ग्रन्थस्थाने स्पर्शं पठन्ति केचित्। —[b]) D_4 Dv T भृश्भ्रंशिर्यु अधःपते. —[c]) D_2 लभ्रशुङ्; D_4 लभ्रंश्युङ्. —[d]) D_4 ङ्णुटु; D_5 णृटुङ; Dv ङ्णृटु (for ङ्णटु). BCd Cal. Ed. भ्राशृणटुङ् भासि तौ रलौ (Cal. Ed. °नौ).

303. [a]) D_5 रनौ; T रतौ. B Cd Cal. Ed. मश मिश् तु ध्वनौ कोपे. —[b]) D_5 मृशशौ मृषि रुशिश् रिशौ. Cd: मृशि इति तालव्यान्तस्यैव रूपं, तेनानिर्दिष्टार्थत्वात् स्पर्शनं प्रणिधानं च तस्यार्थः।...मृषीति मूर्धन्यान्तपाठो हेयः, तर्हि क्षमैवार्थः स्यात्॥

304. D_4 om. up to वृत्यां. —[c]) D_3 कुशब्दे (for शब्दे). Cd: शब्द इह तिरश्चामेव। —$D_{4\cdot5}$ Dv_1 BT Cd Cal. Ed. वशलु (for लु-वश्). Cd: शश...दन्त्यान्तोऽयमित्येके। —[d]) D_5 प्लावने. D_5 om. (hapl.) स्पृशशौ.

305. [a]) D_3 स्पर्शङ्क; D_5 स्पृर्शिक्ङ (corrupt); T स्पृशक्ङ; Cal. Ed. स्पर्शकङ्. —[b]) Cd: केचिद् ग्रन्थस्थाने स्पर्शं पठन्ति। —After 305, D_5B ins. शांतवर्गः; Dv_2 इति शांताः.

306. Before 306, Dv_2 ins. अथ षांताः. —[a]) D_1 अक्षक्षू; D_5 अक्ष्नक्षु; B अक्ष्नू.

307. [b]) Cd: 'निरीक्षिष्यामि यन्मुनीन्' इति गणकृतानित्यत्वादिति रमानाथः। —[c]) Cv: उषूष्...उष्टः उषितः इति भेदः॥ Cd: द्वौ ह्रस्वादी। ...पूर्वस्य क्वावेद्त्वात् 'नेमू डीश्वी...' (Mugdh. XXVI 107) इत्यादिना निष्ठायां उष्टः, शेषस्य उषित इति भेदः॥ —[d]) B Cd Cal. Ed. ऋक्ष्रन्. D_5 Cd वंधे.

308. [a]) Cd: कष् वधे। कषति। अयमुभयपदीति चतुर्भुजजुमरौ। रामरमानाथौ तु इमं

ग्लेषृ-ङ्ङन्वेषे, ऽथ घृषु संघर्षे, घुषू-किइर् हुतौ ।
विशब्द, आङः सततक्रन्दे, इर्-घुष् रवे, घुषि-ङ् ॥ ३०९ ॥

धूशे, घषि-ङ् क्षरे, चूष पाने, चक्ष्-लङ् वदे, चष-ञ् ।
भक्षे, ऽथ चष् वधे, छष्-ञ जष् जूष् च, शङीञि-जुष् मुदि ॥३१०॥

सेवे, कि-जुष् तर्कतृप्त्योर्, जिषु सेके, ऽथ जेषृ-ङ ।
गत्यां, जक्षि-म्ङ दाने च, जक्ष-क्लुघ् भक्षहासयोः ॥ ३११ ॥

झष-ञ् ग्रहे पिधाने, झष् वधे, णेषृ-ङ णक्ष् व्रजे ।
णिषु सेके, णिक्ष चुम्बे, तुष् तुष्टौ, तुष्ल-यौञि च ॥ ३१२ ॥

त्विषौ-ञ् भासे, ऽवान् निरासे दाने चेर्यञि-तृष् तृषि ।
तृक्षित्यां, त्वक्ष् त्वचि ग्राहे, त्वक्षू कार्श्ये, ऽथ तावत्रौ ॥ ३१३ ॥

तक्षू-न् तक्षे, ङ्-दीक्ष मौण्डयेज्याज्योऽर्थे, दक्ष-ङ स्यदे ।
वृद्धौ, दक्ष्-मण्ङ हन्त्यर्थे, इर्-दुष्-यौ वैकृते, ल्-द्विषौ-ञ् ॥ ३१४ ॥

परस्मैपदिनं मत्वा उभयपदिनं तालव्यान्तमन्यं मन्येते ॥ — [b]) Cd : निष्कर्ष इयत्तापरिच्छेदः । ...अन्तःप्रकाशनमिति गोविन्दभट्टः ॥ — D_5 reads from काक्षि up to संघर्षे (in 309[b]) on marg. — [c]) D_{1-3} Dv_2 कृषौञ् च कृ- (Dv_1 चाकृ)षि. Cv (as in Dv_2 only): ञ, कर्षति कर्षते । चकारात् कांक्षे ॥

309. D_5 reads up to संघर्षे on marg. — [b]) D_{1-3} द्युतौ ; D_5BCd Cal. Ed. नुतौ (for हुतौ). — [cd]) Cv : विशब्दः स्वाभिप्रायाविष्करणम् ॥ Cd : आविष्करणं कथनं नानाशब्दकरणं वा । — D_2 सततं क्रंद ; D_3 °ताक्रंद (for °तक्रन्दे). Cd Cal. Ed. वध्रे (for रवे).

310. [a]) Dv_2 (Comm. as in text) धूषे (for धूशे). Dv_1 घुषिङ्. — [b]) T वधे (for वदे). — [cd]) D_5BCd Cal. Ed. छषू-जषूजूषञ् (for छष्-ञ जष् जूष्). Cd : आद्यः (i. e. छष्) कैश्चिन्न मन्यते । अन्यौ (i. e. जष् जूष्) परस्मैपदिनावित्यन्ये ॥ — D_4 T मदि (for मुदि).

311. [c]) $D_{3\cdot4}$ Dv_1 T जक्षिङ्म.

312. [a]) D_1 जषञ् ; D_4 कषञ् (for झष-ञ्). Cd : झषञ्...सप्तमस्वरादिरयमिति पूर्णचन्द्रत्रिलोचनरामाः । अर्षति अर्षते ॥ — Cal. Ed. ऽपिधाने. Cd : झष् वधे । आद्यस्वरी । झषति । षष्ठस्वरी चायमिति केचित् । झूषति ॥ — [c]) D_1 णिक्षि ; T णिक्षु (for णिक्ष). — [d]) D_5 T तुष् (for तूष्).

313. [a]) D_4 अवाङ् (for अवान्). D_3 निराशे ; D_5BCd Cal. Ed. निवासे (for निरासे). — [c]) D_1 तृप क्षित्यां ; D_3 तृक्षि इत्यां ; Dv_1 तृक्षू क्षित्यां ; Dv_2 तृक्षीत्यां ; T तृक्षू गत्यां (for तृक्षित्यां). Cd : इत्यां गतौ । — D_3 Dv_2 Cd Cal. Ed. त्वक्ष् त्वचो ग्राहे ; D_5 (by alteration) B त्वक्ष संवृत्यां (for त्वक्ष् त्वचि ग्राहे). — [d]) $D_{2\cdot4}$ Dv_1B त्वक्षु. D_1 कार्शें. Cd : तावत्रौ । तौ एतौ (i. e. त्वक्ष् and त्वक्षू) अवौ वकाररहितौ च स्याताम् ॥

314. [ab]) D_4 तक्षौङ् त्वक्षे (for तक्षू-न् तक्षे). D_3 मौञ्ड्ये याज्येर्थे ; Cal. Ed. मौण्डेज्याज्योऽर्थे. Cd : ज्योर्थो नियमव्रतादेशोपनीतयः । — [c]) D_1 दक्षण्मङ् ; Dv_1 **ण्मङ्. Cd : हन्त्यर्थे गतिवधयोः । — [d]) D_3 वैकृत्ये ; D_4 विकृतौ,

वैरे, ध्राक्ष-ध्वाक्ष-ध्राक्षि काङ्क्षे घोररुते, धृष-ङ्-।
क शक्तिबन्धे, ञि-धृषा-न् प्रागल्भ्ये, धृषु संहतौ ॥ ३१५ ॥

हिंसे, धृषा-कि त्वमर्षे, धूष्-क धूशे, लिं-धिषू रवे।
धिक्ष-धुक्ष-ङ संदीपे क्लेशे जीवे, पुष-ग् पुष ॥ ३१६ ॥

पुष्टौ, ल-पुष्-यौ च, पुष्-क्र धृतौ, धौ-पिष्लृ चूर्णने।
पष्-क बन्धे, पष-ञ् बाधे ग्रन्थे, पक्ष-क्र परिग्रहे ॥ ३१७ ॥

पर्ष-ङ् स्नेहे, प्रुष-ग् सेकपूर्त्योश्च, प्रुषु दह्यमू।
रलौ, प्लुष्-यल च, प्युष्-येर् भागे च, प्युष-कुत्सृजि ॥ ३१८ ॥

पृषु सेके, पूष वृद्धौ, प्लक्ष-म्लक्ष-ञा भक्षणे।
भक्ष-क् च, भिक्ष-ङ् लाभार्थ्यालाभोक्तिक्लिशि, भाष्-ङऋृ ॥ ३१९ ॥

वाचि, भ्रेषृ-ञ् चले, भेषृ-ञ् च भये, भूष्-कि भूषणे।
भष् बुक्के पिशुनोक्तौ, मष मुष् वधे, मुष्-यइर् छिदि ॥ ३२० ॥

मुष्-ग मूष् लुण्टने, मिष्-श स्पर्धे, मिष्-मृषु सेचने।
मृष्-क क्षान्तौ, मृष्-ङनु च, मृष्-यञ् च, क्-म्रक्ष म्रक्षणे ॥ ३२१ ॥

---

315. [a]) D_5BCd Cal. Ed. ध्माक्ष; Dv_2 T ध्राक्ष (for ध्वाक्ष). Dv_2 T ध्वाक्षि (for ध्राक्षि). Cd: आद्यन्तौ रेफयुक्तादी, मध्यम ओष्ठ्यवर्गशेषयुक्तादिः। — [b]) T घोररुतौ. Cd: घोररुतमिह तिरश्चामेव घोरशब्दः। — B Cd Cal. Ed. धृषक् (for धृष-ङ्). — [c]) B Cd Cal. Ed. ङ (for क).

316. [c]) B transp. धिक्ष and धुक्ष. — [d]) Dv_2 पुषु (for पुष).

317. [a]) D_3 पुष; D_5Dv_1 T Cal. Ed. पुंषक् (for पुष्-क). — [c]) Dv_1 Cd Cal. Ed. पषक् (for पष्-क). Cd: पषक्...तालव्यान्त एवायमिति बहवः। दन्त्यान्त इति केचित्। मूर्धन्यान्तपाठस्तु केषांचिदनुरोधात् ॥ — Dv_2 reads पषञ् बाधे twice.

318. [a]) $D_1 Dv_1$ पर्षूङ. Cd: स्पर्ष इति चतुर्भुजः। — $D_{1\cdot4}$ Dv प्रुषग, B सेके. — [b]) Cv: रलौ, रस्थाने लो ययोस्तौ ॥ Cd: अमू एतौ (i. e. प्रुष-ग् and प्रुषु), रलौ च स्याताम्। रेफस्थाने अन्तस्थातृतीयो ययोस्तौ रलौ। यथा, प्लुषग् सेकपूर्त्योश्च, प्लुषु दहि ॥ — T प्लुष्येर् (for प्युष्-येर्).

319. [a]) D_4 प्रुषु; T ब्रृ(? पृ)ष (for पृषु). — [b]) $D_{1\cdot2}$ Dv_2 भक्ष (for प्लक्ष). — [cd]) D_2 लाभार्थ्यलोभोक्ति-; $D_{3\cdot5}$ लाभार्थे लो°; D_4 लाभार्थ्ये भो(?लो)भोक्ति-; B Cd Cal. Ed. लाभार्थलो°; T लाभाध्याभासोक्तौ (sic) (for लाभार्थ्यालाभोक्ति-). Cv: अर्थ्य याच्ञा ॥ Cd: अर्थो याचनम्। लोभादुक्तिर्लोभोक्तिः ॥

320. [c]) D_1 बुष्के. Cd: बुक्कः कुक्कुरादिकर्तृकशब्दः।...भर्त्सने इति प्राञ्चः ॥

321. D_1 om. 321. — [a]) D_5 Cal. Ed. मुषग्. Cd: शेषो (i. e. मूष्) ऽपि ह्रस्वीत्येके। मोषति ॥ — [b]) D_5 स्पर्शे; T स्वर्थे (for स्पर्धे). Cal. Ed. म्रिषु (for मृषु). — [c]) D_4 मृष; D_5 Cal. Ed. मृषक् (for मृष्-क). Cd: अयमात्मनेपदीत्येके। — D_4

म्लेच्छने, म्रक्ष संघाते, मक्ष रोषे च, मोक्ष-कि ।
क्षेपे, माक्षि स्पृहे, येषृ-ङ यत्ने, यक्ष-ङक् महि ॥ ३२२ ॥

यूष् रिष् वधे, रुष-ञि च, रुष्-येर्ञि क्रुधि, रुष् तथा ।
ञि-रक्ष पालने, रेषृ-ङ् हेषायामथ लुष्-क् वधे ॥ ३२३ ॥

लुष् च स्तेये, लष-क् शिल्पयोगे, लष्-य-लष-ञ् स्पृहि ।
लक्ष-कञ् दर्शनेऽङ्के, कङ-लक्षालोचे, विषिर्-लिञौ- ॥ ३२४ ॥

उ व्याप्तौ, विष-गौ विप्रयोगे, ऽथ विषु सेचने ।
वृषु चाथ कङ-वृषु च प्रजनैश्ये, ऽथ वृक्ष-ङ ॥ ३२५ ॥

वृतौ, वक्ष् रोषसंहत्योर्, वाक्षि काङ्क्षे, ऽथ वष् शष ।
शिष् वधे, शिष्-क्यसर्वोपयोगे, वेरतिशायने ॥ ३२६ ॥

शिष्लृ-धौ तु विशेषे, श्रिष्-श्लिषु दाहे, श्लिषौ-यल्ट ।
श्लेषे, श्लिष-क् च, शुष्-यौल्ट शोषे, शिक्ष-ङ शिक्षणे ॥ ३२७ ॥

शूष षूष् प्रसवे, ष्टृक्ष गमने, षूर्क्ष सूर्क्ष तु ।
नादरे, स्तृक्ष गत्यां, सूष् प्रसवे, हृषु-हृष्-यञि- ॥ ३२८ ॥

मृषयु च; D_5BCd Cal. Ed. मृषञङु; Dv_1 om. (for मृष्-ङञु च). — [d]) B मृष्यङ; T मृष्य (for मृष्-यञ्). Cd: अयमात्मनेपदीत्यन्ये।

322. [a]) D_5 Cd Cal. Ed. स्नेहने (for म्लेच्छने). D_3 T मृक्ष; Dv_2 (Comm. as in text) म्लक्ष (for म्रक्ष). — [d]): D_5B Cd Cal. Ed. यक्षकङ्.

323. [ab]) D_5 युष्. D_2 रुष् (for रिष्). D_5 रुषुक च (for रुष् तथा). Cal. Ed. यूष् रिष् वधे रुष् ञि च रुष्येञि क्रुधि रुषक् तथा, — [c]) D_1 om. ञि. D_{1-4} Dv_2 पाले (submetric); T पालेथ (for पालने). — [d]) D_5BCd Cal. Ed. हेषायाम्. D_5 लुषक्.

324. [c]) D_2 लक्षकुञ; D_5 लक्षकङ्. D_1 दशनांके (for दर्शनेऽङ्के). — [d]) D_4 Dv_1 लक्षालोके.

325. [a]) D_2 om.; D_5 B Cd Cal. Ed. ङ (for उ). Cd: ङ, वेविष्टे। उभय-

पदीत्यन्ये। अफलवत्कर्तर्यात्मनेपदार्थो ङकारः॥ — D_2 वप्तौ (for व्याप्तौ). Cd: विषगौ... दन्त्यान्तोऽयमिति विस्तशब्दव्युत्पत्तौ सुभूतिः। — [b]) D_{1-4} सेवने (for सेचने). — [c]) $D_{4\cdot5}$$Dv_1$ (Comm. as in text) BCd कङ (D_4 om.) वृष च (for वङ-वृषु च). Cd: अस्य पञ्चमस्वरानुबन्धो लेखकभ्रमकृत एव।

326. [a]) D_3T वृत्तौ (for वृतौ). D_1 वृत्तौ वषेसंहत्योर् (corrupt). — [c]) D_2 कासर्वोप-; Dv_1 कि स° (for क्यस°).

327. [b]) D_1 श्लिक्ष (for श्लिषु). — D_4 om. (hapl.) from दाहे up to श्लेषे (in 327[c]). D_5 B Cd Cal. Ed. श्लिषौयुञि (for °यल्ट). — [c]) D_1 reads श्लिष twice. D_4 शिष (for श्लिष).

328. [a]) D_2 ष्टूक्ष; D_3 ष्टुक्ष; D_4 शर्क्ष; Dv_1 षूर्क्ष्य; Dv_2 षूक्ष; B ष्टक्ष; T षाक्ष (for ष्टृक्ष). — [b]) $D_5$$Dv_1$ षूर्क्ष्य (for षूर्क्ष). Dv_1 सूर्क्ष्य (for सूर्क्ष). — [c]) B Cal. Ed. अनादरे

इर् तुष्टौ, हृषु-ञि प्रोक्तोऽलीके, हेषृ-ङ सर्पणे ।
ङ-हेषृ च स्वनेऽश्वानां, षान्ताः षोडशकं शतम् ॥ ३२९ ॥

अस-ल्ट् भावे, ऽस्-युइर् क्षेपे, ऽस-ञषार्थे, ञिलास-ङ ।
उपवेशे, गुध्रसुञ्छे, कुध्रसुक्षिपि च, क्रसु- ॥ ३३० ॥

म्य हृतौ, क्रस्-कुसि-कि च भासने, कुस्-यइर् श्लिषि ।
कासृ-ङ् कुशब्दे, कुत्स-क्ङञवक्षेपे, कस-ज् गतौ ॥ ३३१ ॥

कसि-कस्-लङ शाते च, ग्रस्-कि ग्राहे, ग्रस-ग्लसु- ।
ङ भक्षे, ल्ट-घसौ चाथ घसि-ङ क्षरणे, प्युस-क् ॥ ३३२ ॥

हानौ, चकासृ-क्लु दीप्तौ, जस्-क् वधेऽनादरे, जसु- ।
इर्य मोक्षे, जसि-क् रक्षे, जर्त्स झर्झ च, ङल्ट्-णिंसि ॥ ३३३ ॥

चुम्बे, णस्-ङ हृतौ, णासृ-ङ् तुस ध्वाने, त्रस-क् धृतौ ।
ग्रहे निषेधे, त्वसि-कि भासि, त्रस्-य-त्रसी-ण् भये ॥ ३३४ ॥

तसि-क्यलंकृतौ, तस्-दस्-युइर् तूपक्षये, दसि-क् ।
भासि, दस्-ङक् दशौ दंशे, दासृ-ञ् दाने, र-दास्-न् वधे ॥ ३३५ ॥

स्तृक्ष् गत्यां सूष्. —[d]) D_1 Dv_2 om. हृषु. Cv: हृषितः हृष्टः इति भेदः ।

329. [a]) D_5 Cd Cal. Ed. हृष्टौ (for तुष्टौ). Cd: हृष्टिश्चित्तोत्साहः । —[b]) Cd: 'मधुरमधुरं हेषन्त्येते' इति गणकृतानित्यत्वात् । —[c]) $D_{1\cdot2}$ Dv_2 (Comm. as in text) हेषृ (for हेषृ). — After 329, D_5 B ins. षांतवर्गः; Dv_2 इति षांताः.

330. Before 330, Dv_2 ins. अथ सांताः. —[a]) D_5 B Cd Cal. Ed. असूल (for अस-ल्ट्). —[b]) Cal. Ed. असञषार्थे (for ऽसञषार्थे). Cd: ञिलासङ...विद्यमानतायामप्ययम् । आकाशमास्ते ॥ —[d]) $D_3$$Dv_1$ T कुध्रस (D_3 °सु) क्षिपि. Dv_1 क्रसु.

331. [a]) $D_4$$Dv_1$ T हृतौ (for हृतौ). B Cal. Ed. ins. ङ् after हृतौ. D_2 कुस्; D_5 Cd Cal. Ed. क्रस्; BT कस् (for क्रस्). —[b]) D_5B भाषणे (D_5 °ने). —[c]) Cd: कुशब्द इह रोगहेतुककुत्सितशब्दः ।

332. [b]) $D_{2\cdot4\cdot5}$ Dv_2 (Comm. as in text) BT Cd Cal. Ed. ग्रासे (for ग्राहे). Cd: इमं ग्रहणे पठन्ति केचित् । — D_2 ग्नसु (for ग्लसु). —[d]) Cd: घसिङ...अयं कैश्चिन्न मन्यते ।

333. [d]) B जर्स; T जत्स (for जर्त्स). D_5 भर्त्स; Dv_2 T झर्झ (for झर्झ). $D_{3\ 5}$$Dv_2$ B Cd Cal. Ed. लङ् (for ङल्ट्).

334. [ab]) D_2 णस्ल; Cal. Ed. णसङ्. D_2 हतौ; D_4 ह्रुतौ; Dv_1 हतौ; T हृतौ (for हृतौ). D_4 णासृङ् तुस्वस ध्वाने; Dv_2 णासृङसंध्वाने. Dv_1 स्वाने; T स्थाने (for ध्वाने). —[cd]) D_1 reads कि भासि twice. D_5 त्रासे (for भासि). D_2 त्रसी (for त्रसी-ण्).

335. [b]) B यइर् (for युइर्). D_4 रूपक्षये; D_5Cd Cal. Ed. तूत्क्षेपणे; Dv_1 तूपक्षये (for तूप°). —[c]) Dv_1 BT दसूकङ्;

ध्रस्-कुत्क्षेपे, ध्रस्-ग्रु चोञ्छे, क्-धूस्-धूशे, ध्वन्सु-ल्टङ् गतौ ।
भ्रंशे, पेस्-पिसृ गत्यां, पिस्-क षट्टार्थे च, पुस्-यइर् ॥ ३३६ ॥

विभागे, इर्-प्युस्-य दाहे च, प्रस्-मष्ङ सवे ततौ ।
पसि-क् नाशे, पस्-क पस-ञ् षान्तवत्, पिसि-कि त्विषि ॥ ३३७ ॥

पुंस्-क मर्दे, बुस्-येर् हानौ, बिस्-येर् क्षेपे, क्ङ-भर्त्स-ञ ।
भर्त्से, भस्-लिर द्युतौ चाथ भ्रास-भ्लासौ तु शान्तवत् ॥ ३३८ ॥

भासृ-ङ् दीप्तौ, भ्यस्-ङ भये, मुस्-येर् छिदि, मसिर-यई ।
परिमाणे परीणामे, इर्-यस्-यु यतने, रस ॥ ३३९ ॥

शब्दे, रासृ-ङ्ङपि, लस-क् शिल्पयोगे, लस श्लिषि ।
क्रीडे, व्रीस-व्रूस्-कि वधे, वस-क् स्नेहच्छिदोश्च, यु- ॥ ३४० ॥

वसिर् स्तम्भे, वसै-औ निवासे, वस-ङ्ल स्तृतौ ।
विस्रितौ, श्वस्-घलु प्राणे, शस्-लुर् स्वप्ने, उ-शस् वधे ॥ ३४१ ॥

Cd Cal. Ed. दसिङ्क्. — [d]) B (*sup. lin.* as in text) T दासङ् (for दास्-ञ्). Cal. Ed. नै दास् (for र-दास्-न्).

336. [a]) D_1 ग (for ग्रु). — [b]) D_5BT Cd Cal. Ed. धूस्क् (for क्-धूस्). — [cd]) D_2 Dv_1 भ्रंसे; D_5 T ध्वंसे (for भ्रंशे). D_1 T पिस्; D_2 पस्; D_4 पेस (for पेस्). Cd: पिस्क...मूर्धन्यान्तोऽयमिति केचित्। — BCd Cal. Ed. प्युस्यइर्. Cd: अन्तःस्थाद्ययुक्तः।

337. [ab]) D_4 पुस्; D_5BCd प्लुस् (for प्युस्). Cd: अन्तःस्थातृतीययुक्तः। — D_5 Dv_1.B Cd प्रसवे (hypermetric) (for सवे). $D_{3\cdot4}Dv_1$ T गतौ (for ततौ). Cal. Ed. भागे इर् प्लुस्य दाहे च प्रस् मषङ् प्रसवे ततौ. — [c]) D_4 पिसि (for पसि). $D_{1\cdot2}$ BT नासे (for नाशे). D_5 om. पस्-क. — [d]) Cv: षान्तवदिति क्रमात् बन्धे बाधग्रन्थयोः। इह संकरश्च ॥

338. [a]) D_1 पुंस्कमर्दे. $D_{2\cdot4}$ Dv_1 T पुस्क् मर्दे (D_4 पुंस्कार्दे) बुस्यइर् हानौ. — [b]) Dv_2 भत्स (for भर्त्स). — [c]) Dv_2T भत्से. $D_{2\cdot5}$ भस्लि; D_4 भ्रस्लि; Dv_1 BCd Cal. Ed. भंस्लि. — [d]) D_2 भास (for भ्रास). D_5 भ्रास्य भासङ् तु (orig. ण्ड्र); B भ्रास भ्रास्यङ्; Cd Cal. Ed. भ्रास्य भ्रास् ङ्ण्ड्र (for भ्रास-भ्लासौ तु). Cd: शान्तवदिति भासि, तौ रनौ चेत्यर्थः।

339. [a]) $D_{2\cdot4\cdot5}$ BT भासङ्. Cal. Ed. भीत्यां (for भये). — [c]) D_1 परिणामे (for °माणे). D_2 परीमाणे; Dv_1 परिणामे (for परी°). — [d]) D_2 य (for यु).

340. [a]) Cd: रासङ्...दुर्गसिंहस्तु इमं तालव्यान्तं मत्वा ह्रस्वं कृत्वा रश्मिशब्दं व्युत्पादितवान्। — [d]) D_3 वसि (for वस).

341. [a]) Cd: स्तम्भ इह नम्रतारहिती भावः। — [b]) BT निवासे वसलङ स्तु (T स्तृ)तौ. — [c]) D_5Cd Cal. Ed. वेस्रितौ. Cd: ऋ, अविवेसत्। विवेसतुः। इतौ गत्याम् ॥ — B प्राणने (hypermetric). — [d]) D_3 शसलु.

आङ्पूर्वास्तु शसि-ङ् शासु-ङ् शासु-लङ्ङाशिषि स्मृताः ।
शास्-लुक्षु शासने, शन्सु हिंसास्तुत्योर्, यल्ट-ष्णसु- ॥ ३४२ ॥

मि निरासे, ष्णुस्-य भक्षे, षस्-लुर् स्वापे, ल्ट-स्रन्सु-ङ ।
भ्रंशे, ङ-स्रन्सु प्रमादे, हस ह्लस रवे, हसे ।
हासे, हिस्-धिकि हिंसे, ते सान्ताः स्युः पञ्चषष्टिधा ॥ ३४३ ॥

अहि-क् भासे, ऽहि-ङ् गते, ऽर्ह योग्यत्वे, ऽर्ह-क् च पूजने ।
ईह-ङ् चेष्टे, उहिर् त्वर्दे, ऊह-ङ् तर्के, ग्रह-ग्लहू- ॥ ३४४ ॥

कि आदाने, ग-ग्रह-ञ् च, गल्ह-गर्ह-ङ कुत्सने ।
कि-गर्ह च, ङ-गाहू विलोडे, गुहू-ञ संवृतौ ॥ ३४५ ॥

चह-क्म चह शाठ्ये, ङ-जेहृ यत्ने, ऽथ णह्-यञौ ।
बन्धे, तृह-ध-तृन्हू-श हिंसे, तुह्-दुहिरर्दने ॥ ३४६ ॥

दुह्-लञौ दुहि, ल्ट-द्रुह्-यू जिघांसे, दिह्-लञौ लिपि ।
दहौ दाहे, दहि-क् दीप्तौ दाहे, द्राहृ-ङ जागरे ॥ ३४७ ॥

---

342. [a]) D_1 om.; T शासिङ् (for शासु-ङ्). — [c]) D_5BCd Cal. Ed. शासु(B °स)ल्क्षु ; Dv_1 शास्लुक्ष. — [d]) Cd : शन्सु हिंसास्तुत्योः ।...अनेकार्थत्वात् कथनेऽप्ययम् ॥ — $D_{1\cdot5}$ T श्नसु ; D_3 स्नसु ; D_4 ष्णुसु (for ष्णसु).

343. [a]) D_5BCd Cal. Ed. निवासे (for निरासे). T स्नुस्. D_1 यु (for य). — [b]) Dv_2 षस्लु. $D_{3\cdot5}$ B स्वप्ने (for स्वापे). D_3 ल्ड्स्रसु. — [c]) D_1 भ्रशे ; D_2 भ्रंमे (sic); Dv_1 B भ्रंसे. Cd Cal. Ed. प्रसादे (for प्रमादे). — [f]) B -षष्टिकाः. — After 343, D_5 B ins. सांतवर्ग ; Dv_2 इति सांताः.

344. Before 344, Dv_2 ins. अथ हांताः. — [a]) D_4 हिंसे (for भासे). — [c]) D_1 उर्हिर्दे (corrupt); Dv_1 ऊहिरर्दे (for उहिर् त्वर्दे). — [d]) D_1 तर्क्कि (sic) (for तर्के). Cd : 'अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः' इति गणकृतानित्यत्वात्...।

345. [a]) D_5Cd Cal. Ed. क्यादाने गग्रहञ च. — [b]) $D_{4\cdot5}$ Dv_1 BT Cd Cal. Ed. गर्ह गल्ह (by transp.). — [d]) $D_{2\cdot4}$ गूहूञ. Cd : गुहूञ...पञ्चमस्वरी ।

346. [b]) D_1 यक्षे (for यत्ने). — [c]) D_3 तृहूधतृहूश ; D_4 तृधल्ड तृंहूश ; Dv_1 तृहधू तृहूश बाधे (for तृह-ध-तृन्हू-श).

347. [a]) $D_{2\cdot4}$ ल्टद्रुह्यौ (for ल्ट-द्रुह-यू). — [d]) D_1 दहे ; B om. (for दाहे).

निक्षेपे, दृहि दृह् वृद्धौ, फ्लिह्-ङ् गत्यां, बर्ह-बल्ह-ङ ।
स्तृतिहिंसादानवाक्षु, मह पूजे, महि-क् त्विषि ॥ ३४८ ॥

महि-ङ् वृद्धौ तु, मुह्-यूल्ञि वैचित्त्ये, मिहौ सिचि ।
माह-ञ् माने, रिह् वधे, ञिज्-रुहौ जन्यां, रह त्यजि ॥ ३४९ ॥

रहि गत्यां, लुहौ गार्द्ध्ये, लिह्-लौञ् स्वादे, क-वर्ह् वधे ।
दीप्तौ, वर्ह्-वल्ह-ङ श्रेष्ठ्ये, वल्ह-क् त्विषि, वृहि-क्यपि ॥ ३५० ॥

वृहिर् ध्वनवृद्धयोर्, वृहि च, वृह् वृद्धौ, शू-वृहुद्यमे ।
वेह-वाह्-ङ यत्ने, ऽथ वहि-ङ् वृद्धौ, वहि-क् त्विषि ॥ ३५१ ॥

वहे-ञौ प्रापणे, ष्णुह्-यूल्ठ उद्गारे, ष्णिह्-यूल्ञि ।
प्रीतौ, ष्णिह-क् स्नेहने, षह्-यकि शक्तौ, षह-ञ्ङ च ॥ ३५२ ॥

ल्ट-षुह्-य तृपि च, ष्टृन्ह-ष्टृह-स्तृन्ह-स्तृह्-श् वधे ।
ल्ट-स्नुह्-ङ तु विश्वासे, हकारान्ताः शतार्धकाः ॥ ३५३ ॥

कर्क हासे, चकि भ्रान्तौ, मर्क् सर्पे, सिक सेचने ।
मर्च ग्रहे, कजि नहे, पजि रोधे, मजि ध्वनौ ॥ ३५४ ॥

---

348. [a]) B दुहि दुह् (for दृहि दृह्). — [c]) $D_{2.3}$Dv स्मृति-; T स्तुति- (for स्तृति-). — [d]) D_1 महक् (for महि-क्).

350. [a]) D_2 गर्वे (for गार्द्ध्ये). — [b]) Cal. Ed. ल्ट लिहौञ् (for लिह्-लौञ्). — [c]) D_3 वर्ह वल्ह; D_4 वर्हङ तु; Dv_2 Cal. Ed. वर्ह वल्हङ् (for वर्ह्-वल्ह-ङ). — [d]) D_3 वल्ह प्राधान्ये (hypermetric) (for वल्ह-क्).

352. [a]) D_3 *नुह्; Dv_1 T ष्णह् (for ष्णुह्). — [c]) B ins. च after ष्णिह-क्.

353. [a]) D_4 damaged. D_3 *पि; Dv_1 वृषि; T त्रपि (for तृपि). $D_{3.5}$ ष्टृहि; B Cd Cal. Ed. ष्टृह (for ष्टृन्ह). — [b]) D_1 हिष्ट (Corrupt); Dv_2 ष्टृह (for ष्टृह). D_5BCd Cal. Ed. स्तृह (for स्तृन्ह). Cd: द्वावाद्यौ मूर्धन्यादी, शेषौ द्वौ दन्त्यादी; चत्वारस्तमध्याः, आद्यतृतीयावष्टमस्वरिणौ द्वितीयशेषौ सप्तमस्वरिणौ। — [d]) D_4Dv_2T शतार्धिकाः. — After 353, D_5B ins. हांतवर्गः; Dv_2 इति हांताः.

354. Before 354, D_5 Dv_2 Cd Cal. Ed. ins. अथ सौत्राः. — [a]) D_4 चक्कि. — [b]) D_3 सिच (for सिक). Cal. Ed. मर्क सर्पे तु सिक् सिचि. — [c]) D_2 मर्क् च; D_3 Dv_1 मर्क; D_5B मर्चक्; T चर्म (for मर्च). Cd: तालव्यवर्गप्रथमान्तः. — D_4 Cal. Ed. माहे (for ग्रहे). B रुजि (for कजि). D_5 BCd Cal. Ed. रुहे (for नहे).

मट सादे, रटि स्तेये, कुठ च्छिद्युड संहतौ ।
वड आरोहणे, कुत् तु आस्तृतौ, पुत् गतौ, ल्त ॥ ३५५ ॥

आघाते, सत्-क सुख उदाघाते, क्षद संवृतौ ।
सुदि शोभे, कप् चलने, क्षुप् सादे, रिफ कुत्सने ॥ ३५६ ॥

रिभ् रवे, स्तन्भ तु स्तुन्भ-स्कन्भ-स्कुन्भ-ग्न रोधने ।
डिम हिंसे, धम ध्माने, पीय प्रीणन, उर् गतौ ॥ ३५७ ॥

तद्रि सादे मोह, उल दाहे, लुल विमर्दने ।
स्यात् सल्ल तव गत्यामृश् गतिस्तुत्यो, रश स्वने ॥ ३५८ ॥

भिष् रुग्जये, युष् भजने, लुस हिंसन, इत्यसौ ।
धातूनामिह सौत्राणां *द्विचत्वारिंशदीरिता ॥ ३५९ ॥

इति स्फीतः सप्तदशशत्या षट्कोनषष्ट्या ।
धातुस्कन्धैर्बुधाः सेव्यः कविकल्पद्रुमः फलन् ॥ ३६० ॥

---

355. [a]) T सादरे (hypermetric) (for सादे). D_5BCd Cal. Ed. वटि (for रटि). — [b]) D_4BT उड्ड (for उड). — [c]) D_2 चड (for वड). D_3 कुक्ड ; D_5 कुड्त्वा- ; Dv_1 B Cd Cal. Ed. कुत्त्वा- ; T कुत्सा- (for कुत् तु). D_5 Dv_1BCd Cal. Ed. -स्तृतौ पुत्त ; T स्मृतौ प्लुत (for आस्तृतौ पुत्).

356. [a]) D_{1-4} Dv_2 (Comm. as in text) घाते सत्क सुखे (D_2 °ख) उद ; D_5 B Cd Cal. Ed. घाते सात्क सुखे उद्र. — [c]) Cal. Ed. चपले (for चलने). — [d]) D_{1-3} Cv (as in Dv_2) रिप (for रिफ). ☞ After कुत्सने, Dv_2 ins. श्री and abruptly closes the work. The Comm. in Dv_2 also ends here with रिप कुत्सने । रिप्रः । रेपः । कविकल्पद्रुमकामधेनुग्रंथः समाप्तः ।

357. Dv_2 om. 357 (cf. v. l. 356). — [a]) D_2 शब्दे (for रवे). D_4 स्तुंभ (for स्तन्भ). D_3 स्तंभु ; D_4 स्तंभ (for स्तुन्भ). D_5B TCd Cal. Ed. रिभ रवे (D_5 °भे) स्तन्भ स्तुन्भं. — [b]) T स्कन्भु (for स्कन्भ). D_4Dv_1TCd स्कुंभु (for स्कुन्भ). D_4 om. ; Cal. Ed. ग्नु (for ग्न). — [c]) D_4 ध्वम ; B डम (for धम). B (before alteration) प्रीय ; T प्रिय (for पीय).

358. Dv_2 om. 358 (cf. v. l. 356). — [c]) D_5 BCd Cal. Ed. शल्ल तल (for सल्ल तव.) D_2 ऊश् ; D_4Dv_1 ऋश् ; B ऋष् (for ऋश्). — [d]) D_5BCd Cal. Ed. -स्मृत्यो (for -स्तुत्यो). $D_{2\cdot3\cdot5}$ Dv_1 B रस.

359. Dv_2 om. 359 (cf. v. l. 356). — [a]) T भिषक् जये. — [b]) D_5BCd Cal. Ed. लुष (for लुस). — [c]) D_2 सूत्राणां. — [d]) All MSS. and Cal. Ed. ईरिताः.

360. Dv_2 om. 360 (cf. v. l. 356). Before 360, Cal. Ed. ins. उपसंहारः. — [a]) T स्थितः (for स्फीतः). — [b]) D_5 -षष्टिकाः ; T -षष्टिधा (for -षष्ट्या). Cd: षट्कोनषष्ट्या युता सप्तदशशती षट्कोनषष्टा, दशादेर्डो युते शतादौ (Mugdh. VII 95) इति डप्रत्यये स्त्रियामत आप् । It may be noted that the total actually works out to 1756, and not 1754 as stated here. — [c]) D_4Dv_1 B बुधासेव्यः.

विद्वद्धनेशशिष्येण भिषक्केशवसूनुना ।
तेने वेदपदस्थेन वोपदेवद्विजेन यः ॥ ३६१ ॥

इति श्रीपण्डितवोपदेवविरचितः कविकल्पद्रुमो नाम धातुपाठः समाप्तः ।

---

361. Dv_2 om. 361 (cf. v. l. 356). —[a]) T विद्वद्धनेन. —[b]) D_2 T भिषक्कश- (T °शि)व-. —[c]) D_2 T तेनैवेद- (T °न-); D_4 तेन वेद- ; B तेनैदं वेद- (hypermetric). Cd : तेने, कृतः। —Cd's explanation of the expression वेदपदस्थ as वेदानां पदे व्यवसाये तिष्ठति इति is a blunder. वेदपद is the name of Vopadeva's place of residence, for which see Introduction. —[d]) $D_{1\cdot2\cdot4}Dv_1$ बोपदेव- ; T बोप्प°.

—Before the colophon, D_5BCd Cal. Ed. ins. (=the last of the concluding stanzas of Cv [in Dv_1]; Cd introducing it with the remark कश्चित्तच्छिष्यस्तत्कीर्तिं वर्धयन्नाह) :

स्वर्गे गीर्वाणनार्यः सुरपतिमभितः शाब्दिकानां वरेण्यं
पाताले नागराजं भुजगयुवतयो यस्य गायन्ति कीर्तिम् ।
यत्तीर्णः शब्दपाथोनिधिमखिलमिमं गोष्पदं वा सुराद्रौ
शिष्योऽकार्षीद्धनेशः कविकुलतिलकः केशवि-र्वोपदेवः ॥

[(L. 1) Dv_1 सर्वा (for स्वर्गे). Dv_1 शब्दिकानां. —(L. 2) Dv_1 शेषदेवं (for नागराजं). —(L. 3) Cd : सुराद्रौ सुमेरुपर्वते। This is evidently erroneous. सुराद्रि must be understood as referring to देवगिरि (modern Daulatābād), the capital of the Yādava kings, the choice of the expression being governed by the considerations of metre.]

Colophon. —After इति, D_5BCd Cal. Ed. ins. आचार्यचक्रचूडामणि-. D_1 om. श्रीपण्डित-. T om. श्रीपण्डितवोपदेवविरचितः. D_4 reads श्री after पण्डित-. D_5B -वोपदेवपंडित- (by transp.). $D_{2\cdot4}Dv_1$ -बोपदेव-. D_3 -विरचिते ; B °चित- (for °चितः). D_3 -द्रुम- (for -द्रुमो). D_{3-5} B om. नाम. D_5 समाप्तं.

—After the colophon, D_1 concludes with :

स्वस्ति श्रीसंवत् १४९४ वर्षे माघवदि एकादश्यां गुरौ अद्येह दमनायां महाराणश्रीजयदेवविजयराज्ये महिसाणाग्रामवास्तव्य-औदीच्यज्ञातीय-आचार्यधनेश्वरसुतआचार्यमुरारेरध्ययनार्थं औदीच्यज्ञातीयपुरोहितसरवणसुतहरिहरेण पुस्तकमीदमलेखि। श्रीः। शुभं भवतु। यादृशं पुस्तके दृष्टमित्यादि ॥ श्रीः ॥

D_2 concludes with :

संवत् १६०८ वरषे असाढसूदे ८ परमहंसपरीव्राजकाचार्यश्रीपदरामचंद्राश्रमतुपूथकूपरतोषां मल्याखीतंः ॥ — After this is added (*sec. m.*) : नटपद्रवास्तव्य-भटनागरज्ञातीय-पाठककेशवसूतमुरारिनथागोपालप्रयागपठनार्थं ।

D_3 concludes with :

शुभं भवतु। संवत् १६४४ समये फाल्गुनसुदि १२ बृहस्पतिवासरे अकबरपातिसाहराज्ये जुलालदीन महमद गाजी । लहाउराख्ये लिषापितं मिश्रमुरारिसारस्वतलिषितं कायस्थवासुदेवनारायनदाससुत श्रीवास्तव्यकाशिवासी विश्वेश्वरनिकटे गृहं ॥ शुभं ॥

D_5 concludes with :

संवत् १७८८ सतरआठ्यासिवर्षे आसीणवदि सोम्वतीसोमवारे॥ वृंदावनमध्ये लिखितं वैष्णवपरमानंददासस्य । पठनार्थदयारामदास ॥ श्लोकांकः ४०० ॥ शुभमस्तु। स्वाध्याइभागवतदासेन मृज्यते ॥ श्री ॥ १ ॥

Dv_1 concludes with :

सूत्रं वृत्तिश्च सर्वग्रं. १२००

B concludes with :

शके १७३६ ॥ १० ॥ २० ॥ २

APPENDIX I

An alphabetical Index of Roots read in the Kavikalpadruma.

[*The references are to the stanza-quarters.*]

tr̥mph 238[f]
tr̥ṣ 313[b]
tr̥h 346[c]
tr̥̄ 72[c]
tep 230[d]
tev 291[b]
toḍ 159[c]
tyaj 121[b]
traṁs 334[c]
traṅk 83[b]
traṅg 92[c]
trand 200[a]
trap 230[c]
1 tras 334[b]
2.3 tras 334[d]
1.2 truṭ 139[b]
trup 231[c]
truph 238[f]
trump 232[ab]
trumph 238[f]
trai 76[d]
trauk 82[c]
1 tvakṣ 313[c]
2 tvakṣ 313[d]
tvaṅg 92[d]
tvac 104[a]
tvañc 104[a]
tvar 266[b]
1 tviṣ 313[a]
2 [ava-]tviṣ 313[a]
tsar 266[a]

thuḍ 160[b]
thurv 291[c]

1 daṁś 300[b]
2.3 daṁś 300[c]
daṁs 335[b]
daṁh 347[c]
1 dakṣ 314[b]
2 dakṣ 314[c]
dagh 96[d]
daṅgh 97[a]
daṇḍa 24[c]
dad 200[a]
dadh 213[a]
danv 292[d]
dabh 247[a]
dam 253[c]
damp 233[b]
1.2 dambh 246[c]
3 dambh 246[d]
day 259[b]
daridrā 43[a]
1 dal 276[c]
2 dal 276[d]
1 das 335[a]
2 das 335[a]
dah 347[c]
1 dā 42[c]
2.3 dā 42[d]
dān 221[a]
dāy 259[c]
1 dāś 300[d]
2.3 dāś 301[a]
1.2 dās 335[d]
dinv 292[a]
dimp 233[b]
1 dimbh 246[c]
2 dimbh 246[d]
1 div 291[c]
2 div 292[b]
3 div 292[c]
diś 301[b]
dih 347[b]
dī 52[c]
dīkṣ 314[a]
dīdhī 52[d]
dīp 232[c]
1.2 du 59[c]
duḥkha 24[c]
duḍ 160[c]
durv 291[c]
dul 276[c]
duṣ 214[d]
1 duh 346[d]
2 duh 347[a]
dū 63[c]
dr̥ 67[c]
dr̥ṁh 348[a]
1 dr̥p 232[d]
2.3 dr̥p 233[a]
dr̥ph 238[c]
1 dr̥bh 246[a]
2 dr̥bh 246[b]
dr̥mph 238[c]
dr̥ś 301[b]
dr̥h 348[a]
1-3 dr̥̄ 72[d]
de 75[a]
dev 212[c]
dai 76[d]
do 79[c]
dyu 59[d]
dyut 181[d]
dyai 77[a]
draṁ 253[d]
drā 43[b]
drākh 90[d]
drāgh 97[a]
drāṅkṣ 315[a]
drāḍ 160[c]
drāh 347[d]
1 dru 59[b]
2 dru 59[c]
drud 160[c]
druṇ 174[d]
druh 347[a]
drū 63[d]
drek 83[c]
drai 77[b]
dviṣ 314[d]
dvr̥ 67[c]

dhakk 83[a]
dhaṇ 175[a]
1.2 dhan 221[c]
dhanv 292[d]
dhā 43[c]
dhāv 293[b]
dhi 48[d]
dhikṣ 316[c]
dhinv 293[a]
dhiṣ 316[b]
dhī 53[a]

	saṅgrāma	36^{c}
1	sac	110^{d}
2	sac	111^{a}
	sajj	130^{d}
	sañj	130^{c}
	saṭ	145^{d}
	saṭṭ	146^{a}
	saṭh	153^{c}
	sattra	37^{d}
1	[ā-]sad	207^{b}
2	[ā-]sad	207^{c}
3	sad	207^{c}
1.2	san	223^{d}
1.2	sap	237^{b}
	sabhāja	37^{a}
	sam	256^{b}
	sama	36^{a}
1	samb	243^{a}
2	samb	243^{b}
3	samb	243^{c}
1.2	sarj	131^{a}
1	sarb	243^{a}
2	sarb	243^{b}
1.2	sal	284^{a}
	saśc	111^{a}
	sas	343^{b}
1	sah	352^{c}
2	sah	352^{d}
1.2	sādh	218^{b}
1.2	sāntv	297^{a}
	sāntva	36^{b}
	sām	256^{c}
	sāma	36^{b}
	sāmb	243^{c}
	sāra	39^{a}
	si	50^{a}
	sic	111^{b}
	siṭ	145^{c}
1	sidh	217^{d}
2.3	sidh	218^{a}
4	sidh	218^{b}
	simbh	249^{b}
	sil	283^{d}
	siv	296^{b}
1.2	sīk	

1	su	
2.3	su	
4	su	
5.6	su	62^{c}
	sukha	39^{b}
1	suṭṭ	145^{c}
2	suṭṭ	147^{b}
1	sumbh	249^{b}
2	sumbh	
1.2	sur	269^{b}
	suh	353^{a}
1-3	sū	65^{c}
	sūca	38^{a}
	sūtra	37^{c}
1.2	sūd	208^{a}
	sūr	269^{a}
1.2	sūrkṣ	328^{b}
1	sūrkṣy	261^{a}
2	sūrkṣy	261^{b}
1	sūṣ	
2	sūṣ	328^{c}
1.2	sṛ	70^{a}
3	sṛ	70^{b}
1	sṛj	131^{a}
2	sṛj	131^{b}
	sṛp	
	sṛbh	250^{b}
	sṛmbh	250^{b}
1	sek	88^{b}
2	sek	89^{b}
1	sel	283^{c}
2	sel	
1	sev	
2	sev	297^{c}
1	sai	78^{c}
2	sai	78^{e}
	so	
	skand	210^{a}
	skandha	39^{d}
	skambh	
	sku	62^{c}
	skund	210^{b}
	skhad	209^{c}
	skhal	284^{b}
1.2	stak	৪৪c

1.2	stan	224^{a}
	stana	38^{d}
	stam	256^{b}
	stama	36^{a}
1.2	stambh	249^{c}
	stigh	99^{c}
	stip	236^{d}
	stim	256^{b}
	stīm	256^{a}
	stu	62^{b}
	stuc	111^{b}
	stubh	249^{c}
1.2	stūp	237^{a}
3.4	stūp	237^{b}
	stṛ	70^{a}
1	stṛṁh	353^{a}
2	stṛṁh	353^{b}
1	stṛkṣ	328^{a}
2	stṛkṣ	328^{c}
1.2	stṛh	353^{b}
	stṝ	74^{c}
	stena	38^{c}
1	step	236^{d}
2	step	237^{c}
	stai	78^{c}
	stoma	38^{d}
	styai	78^{e}
	sthag	95^{c}
1	sthal	283^{d}
2	sthal	284^{a}
	sthā	46^{b}
	sthuḍ	167^{d}
	sthūla	37^{c}
	snas	342^{d}
	snā	46^{b}
	sniṭ	147^{c}
1	snih	352^{b}
2	snih	352^{c}
	snu	62^{b}
	snus	343^{a}
	snuh	352^{a}
	spand	209^{b}
	spardh	218^{c}
	sparś	305^{a}

SAUTRA ROOTS

Root	Ref.	Root	Ref.	Root	Ref.
uḍ	355^{b}	tandr	358^{a}	riph	356^{d}
ud	356^{a}	tav	358^{c}	ribh	357^{a}
ur	357^{d}	dham	357^{c}	lat	355^{d}
ul	358^{a}	pañj	354^{c}	lul	358^{b}
ṛś	358^{c}	pīy	357^{d}	lus	359^{b}
kañj	354^{c}	put	355^{d}	vaḍ	355^{c}
kap	356^{c}	bhiṣ	359^{a}	sat	356^{a}
kark	354^{a}	mañj	354^{d}	sall	358^{c}
kuṭh	355^{b}	maṭ	355^{a}	sik	354^{b}
kut	355^{c}	mark	354^{b}	sund	356^{c}
kṣad	356^{b}	marc	354^{c}	skambh	357^{b}
kṣup	356^{d}	yuṣ	359^{a}	skumbh	357^{b}
caṅk	354^{a}	raṇṭ	355^{a}	stambh	357^{a}
ḍim	357^{c}	raś	358^{d}	stumbh	357^{a}

APPENDIX II

An alphabetical Index of Meanings, together with the corresponding roots (also arranged alphabetically).

aṁśake : saṭ
aṁśe : bind
agniyutau : dhmā
agniyutau dhvanau : dhmā
agragatyām : pur
aghakṛtau : agha
aghyarthake : vaṅgh
aghyarthe : 1 maṅgh
aṅke : 1 lakṣ
aṅgacūrṇe : vraṇa
atikrame : 2 aṭṭ, aṭṭ, aḍṭ, uch
atikrame vadhe : 2 aṭṭ, aṭṭ, aḍṭ
atiśāyane : 2 [vi-]śiṣ, śīla
adane : kaḍ, kuḍ, 1 car, hu
adane darpe ca : kaḍ
adbhute : citra
adhaḥpate : bhṛś, 1.2 bhraṁś, bhraś
adhārṣṭye : klīb, klīv
adhyayane : [adhi-]i, carc
anādare : 1 aṭṭ, 1 jas, toḍ, dhī, roḍ, rauṭ, rauḍ, śiṭ, siṭ, 1.2 suṭṭ, 2 sūrkṣy, sphiṭ, smi, smiṭ, hiṇḍ, 1 heḍ, hoḍ
anādare īrṣye : 2 sūrkṣy
anādare taucchye ca : 1 suṭṭ
antardhau : 3 laj
anveṣaṇe : ḍhuṇḍh
anveṣe : geṣ, gleṣ, 2 mārg
apanayane : luñc
apasāraṇe : oṇ
apānotsarge : pard
apradāpramadoḥ : kūṭ
apradāyām : kūṭ
apramadi : kūṭ
abhibhave : ji, jri, tṝ
abhibhave jaye ca : ji
abhiyoge : aḍḍ, aḍḍ
abhivāde : vand
abhiṣave : cucy, śucy
abhisarpaṇe : dyu
abhug-gatyoḥ : 1 laṅgh
abhuji : 1 laṅgh
abhyāse : mnā, śīla
abhyāse 'tiśāyane : śīla
abhradhvanau : gada
abhraśabde : stana
amarṣe : 4 dhṛṣ
amiśraṇe : 1 yu
arcāyām : mañc
arce : cāy, 1 man, 1.2 mān
arjane : 1 arj, ṛj, 1.2 sarj
artau : cakk, cikk, cukk
arthane : av, nāth
arthyāyām : bhikṣ
ardane : 1 tump, tuh, 1 duh, lumb
arde : uh, tumb, 3 div
alaṁkṛtau : taṁs
alamarthe : okh, drākh, dhrākh, rākh, lākh
alābhe : bhikṣ
alīke : 3 hṛṣ
avakṣepe : kuts
avagame : av
avajñā-caurye : 2 luṇṭ
avajñāyām : avadhīra, 2 luṇṭ
avane : tuñj, daṅgh, day
avayave : piś
avidhvaṁse : 4 dhṛ
aśabde : kall
asaṁśītau : 2 car
asaṁskṛte : 3 śaṭh, śvaṭh, śvaṇṭh, saṭh, svaṭh
asadvyavahāre : phakk
asadvyavahāre śanairgatau : phakk
asarvopayoge : 2 śiṣ
asphuṭadhvanau : śiñj

ākr̥ṣi : 1 kr̥ṣ
ākruśi : viḍ
ākrośe : viṭ
ākrośe svane : viṭ
ākṣepe : 2 muṭ, svara
ākhyāne : 1 vid
āghāte : ud (S), lat (S)
āghrāṇe : śiṅgh
ācāre : 1 car
ācchādane : ūrṇu
ājau : r̥ph, 1 riph
ādare : dr̥
ādāne : kuk, 1.2 grah, glah, cīy, vr̥k
ādr̥tau : pust, bust
ādhāre : dhī
ādhāre 'nādare : dhī
ādhyāne : 1.2 kaṇṭh, maṇṭh
āpane : rak, 2 rag, lak
āplāva uddhr̥tau utplutya gatyām : skund
āplāve : vāḍ, skund
ābhāsa-mantrayoḥ : kuṇa
ābhāse : kuṇa
ābhīkṣṇye : 1 iṣ
āmarṣe : 2 śīk
āmr̥ṣi : 1 sīk
āyāme : āñch, drāgh
ārambhe : aṅgh, 1 maṅgh, vaṅgh
ārogye : 1 kit
ārohaṇe : vaḍ (S)
ārjave : ubj, dān
ārjave chidi : dān
ārtasvare : 1 kaṇ, 3 ku, kū
ārdratve : knūy
ālasye : kuṇṭh, ruṇṭh, 1 luṇṭh, 3 śaṭh, 2 śuth
: svañj
j
: 2 lakṣ, 1.2
āviṣkr̥tau : 2 śabd
āvr̥tau : kūl, 2 rudh
āśāyām : bhrūṇ
āśā-viśaṅkayoḥ : bhrūṇ
āśiṣi : nāth, 1 [ā-]śaṁs, 2.3
āśrutau ; 2 sūd

āskadi : stigh
āskande : 2 tik, tig
āskande vadhe : 2 tik
āstr̥tau : kut (S)
āsvāde : ūrd, rasa
āsvāde snehe : rasa
āhatau : 1 taṭ, taḍ, taṇḍ
āhvāne : kand, 1 krand, kland

icchā-garva-cāpale : kak
icchāyām : kak, 1 kit, tam, 1 div
ijyāyām : dīkṣ
itau : cañc, 2 tañc, tvañc, vis
ityām : tr̥kṣ

īkṣe : 1 īṣ, 2 lok, 2 loc
īḍe : pan
īpsāyām : lal
īpse : lala, vara, spr̥ha
īrṣye : īrkṣy, īrṣy, 1.2 sūrkṣy
īṣatkampe : spand
īhe : ceṣṭ

carc, jarc, jarch, jarjh, jharc, jharch, jharjh, brū, bhikṣ, laṭ, 2 vaṭ, varṇa
uktau bhartse : carc, jarc, jharc
ucchraye : murch
ucchrāya-dhr̥tyarcā-bhāsu kalkane dambhe śāṭhye : mañc
ucchrāye : 2 taṭ, mañc, 1-4 stūp
ucchritau : 3 pul
uñche : 2 īṣ, uñch, 1.2 udhras, 1.2 dhras, śil, sil
uñche utkṣipi ca : 2 udhras
utkṣipi : 2 udhras
utkṣepaṇe : olañj, 2 laṇḍ
utkṣepe : olaṇḍ, dul, 1 dhras
utpāṭe : rad
utplutya gatyām : skund
utsarga-saṁvr̥tyoḥ : buḍ
utsarge : buḍ
utsāhe : drek, dhrek
utsr̥ji : 2 pyuṣ
udgāre : snuh

udgire : vam
uddhr̥tau : skund
udyame : 2 aḍ, gur, gūr, gurv, 1 gūr, 3 vr̥h
udvr̥ttau : sku
unmanthana-jihvayoḥ : 2 laḍ
unmanthane : 2 laḍ
unmāde : meṭ, meḍ, mreṭ, mreḍ, mleṭ, mleḍ, loṭ, loḍ,
unmitau : tul

upakāre : 2 tan, 4 van
upakṣaye : tas, 1 das
upaghāte : uṭh, 1 ruṭh, 2 luṭh
upatape : 1.2 kliś
upatāpe : 1 du, 2 dru, svr̥
upanītau : jyo, dīkṣ
upaveśe : ās
upasevāyām : vāsa
upaseve : 3 laḍ
upaskare : 1 yat
upahatau : 2 tan, 4 van
upahatau śraddhāghāte śraddhopa- 2 tan, 4 van

ūrjane : r̥j, 2 chad
ūrjāśabde : 2 garj

r̥ddhau : 2 vr̥ṁh, 1 vr̥h

ekacare : vaṇṭh

aiśy-gatyoḥ : pata
aiśye : r̥t, 3.4 tap, nāth, 1.2 pat, pata, 1.2 sur
aiśye gatyāṁ ca : 2 pat
aiśvarya-prasavayoḥ : 3-5 su
aiśvarye : īś, 3-5 su

autkye : 2 smr̥

kaṭvat bhaya-bhīmayoḥ [*ca*] : kiṭ
katthane : śalbh, śāl, śībh, ślāgh
katthe : cībh
kathane : khyā

kampa-gatyoḥ : 1 īr
kampe : 1 īr, 2 ej, taṅg, tep, tvaṅg, 1 dhu, 1-3 dhū, 2.3 vij
kampe gate : tvaṅg
kampe gate skhalane ca : taṅg
karmaṇāṁ samāptau : tīra, pāra
kalahe : tuṭ
kalkane : mac, mañc, 1 muc, 1 muñc
kalkane dambhe śāṭhye : mac, mañc, 1 muc, 1 muñc
kalke : 1 cap
kalpane : 1.2 kr̥p
kāṅkṣaṇe : kāṅkṣ
kāṅkṣi : khaṭ
kāṅkṣe : drāṅkṣ, dhrāṅkṣ, dhvāṅkṣ, vāṅkṣ
kāṅkṣe ghorarute : drāṅkṣ, dhrāṅkṣ, dhvāṅkṣ
kāntikr̥tau : dhūś
kānti-gati-vyāpti-kṣepa-prajana-khādane : ī, vī, vevī
kāntisaṁkṣaye : mlai
kāntau : av, ī, 3 prī, vī, vevī
kāme : av, 1 [anu-]rudh, vāñch
kārkaśye : kaḍḍ, kadd
kārśye : kr̥ś, 2 takṣ, 2 tvakṣ
kālopadeśe : kāla, vela
kīlabandhe : haṭh
kīlabandhe balātkr̥tau plutau : haṭh
kutsane : 1.2 garh, galh, nid, nind, ned, riph (S)
kutsā-chidoḥ : 2 kuṭṭ
kutsāyām : 2 kuṭṭ
kutsite rave : kard
kutse : iñj, īj, 3 gup
kutse gatau : iñj, īj
kunthe : punth, 1.3 manth, mānth, lunth
kundre : gundr
kuśabde : kās
kusmiti : kusm
: kall, 3 kṣvid, 2 guj, guñj
bde 'śabde : kall
, hikk

kūrde : 1.2 gurd, 1.2 gūrd
kṛtau : av, 2.3 kṛ, kṛṇv, cuḍḍ, cuḍḍ
kṛtau hāve : cuḍḍ, cuḍḍ
kṛtyām : raca
kṛpāyām : krap
kelau : kumāra, kumāla
kaitavāghyarthayoḥ : 1 maṅgh
kaitave : 1 maṅgh, 2 śaṭh
kopane : bhāma
kope : 2 kup, krudh, maś, miś
kauṭilye : 1 kuc, 1 kuṭ, kmar, dhvṛ, vaṅk, hurch, hvṛ
kriyāsu : kag
krīḍāyām : ūrd, khurd, khūrd, 1 div
krīḍe : 2 kil, kurd, kūrd, 3 gudh, ram, 2 las
krudhi : 2.3 ruṣ
krodhe : bhām
krośe : 1.2 śap
klame : glai, hay, hary
klame gatau : hay, hary
klidi : mṛdh
kliśi : 2 kunth, krunth, 2 tup, tuph, 2 tump, tumph, piṭh, bhikṣ
kliśi vadhe : 2 tup, tuph, 2 tump, tumph, piṭh
kledane : tim, tīm, 2 śṛdh
klede : und, klid, 1 śuc, 1 su, stim, stīm
kleśe : 1 kunth, dṛph, dṛmph, dhikṣ, dhukṣ, 2 śaṭh
kvele : 2 sel
kṣaṇikekṣaṇe : citra
kṣaṇikekṣaṇe lekhye 'dbhute : citra
kṣaye : 2 kṣi, kṣai, jai, dī, vyap, 1 sai
kṣayaiśvaryayoḥ : kṣi
kṣaraṇe : ghaṁs, rī, sic
kṣare : ghaṁṣ, cut, cyut, ścut, ścyut
kṣāntau : 2 tij, 1-4 mṛṣ,
kṣityām : vyuṇt, 2 sai
ṣipi : vrīḍ
kṣipi lajje :
ksute : k

li : kṣud, 1.2 muṭ, mṛd
kṣudi ākṣepe ca : 2 muṭ
kṣudhi : kṣudh
kṣepe : aj, 2 as, 1.2 il, ī, kṣapa, khoṭa, khoḍa, bis, mi, mokṣ, labha, lābha, vip, vī, vevī, 3 sū, step
kṣepe gate : aj
kṣode : mrad
kṣora-cchidoḥ : khur
kṣore : khur

: 1 heṭh
khañje : 1 khuṇḍ, laṅg, v
khanane : kṣur, khai
khādane : ī, vī, vevī
khede : tam, dū, 1 yat,
khedecchayoḥ : tam
khedopaskarayoḥ : 1 yat
khelane : gud
khele : krīḍ
khoṭana-vaikalyālasye : kuṇṭh
khoṭane : kuṇṭh, khoḍ, khor, khol, 1 śuṭh, 1 śuṇṭh
khoṭe : ruṇṭh, 1 luṇṭh
khyātau : khyā, 1.2 prath
khyātau kathane : khyā

gaṇḍe : gaṇḍ
gaticāturye : dhor
gati-rakṣayoḥ : taỵ, 1 nay
gati-vṛddhyoḥ : śvi
gati-saṁkhyayoḥ : kala
gati-sevayoḥ sukhe [*ca*] : vāta
gati-stutyoḥ : ṛś (S)
gati-sthairyorjanārjane : ṛj
gate : 2 aṁh, aṅgh, aj, 2-4 añc, aṭh, aṇṭh, 1 amb, arb, taṅg, traṅg, tvaṅg, 1 maṅgh, vaṅgh, śoṇ
gate nindārambha-javeṣu : aṅgh, 1 maṅgh, vaṅgh
gate mliṣṭoktau ca : 4 añc

gatau : 2 añj, 1 am, ay, 1 ard, av, aṣ, 3 as, 1.2 i, ikh, iṅkh, 1 il, ī, īṅkh, īj, īñj, 1.2 īr, ukh, uṅkh, ur (S), ṛj, ṛṇ, ṛt, ṛn, ṛś (S), ṛṣ, eṣ, kaṁs, 2 kaṇ, kan, kamb, karb, kala, 1.2 kas, kel, 1.2 kram, kvel, kṣaj, 2 kṣañj, 4 kṣi, kṣel, khamb, kharb, khel, gamb, garb, 2 gā, gruc, 2 gluc, gluñc, ghamb, gharb, 2 caṇ, camb, cay, carb, cel, cell, 1 juḍ, jun, ḍī, tamb, tay, tarb, til, till, traṅk, 2 dakṣ, day, 1 div, 1.2 du, dram, 1 dru, druṇ, dhinv, dhūr, dhṛj, dhṛñj, dhraj, dhrañj, dhrij, dhvaṁs, dhvaj, dhvañj, 1 nakh, namb, 1.2 nay, narb, 2 paṭ, pat, 1 pad, pada, pamb, pay, parb, 2 pal, pall, paśa, paṣa, pi, piṇ, put (S), pel, 2 phaṇ, 3 phal, phel, mand, may, marv, maṣk, mask, mīm, yā, raṁh, raṅg, 1 raṇ, ri, riṅg, rī, ruṇṭh, laṅg, 1 laṅgh, 1 liṅg, 1 luṇṭh, vaṅk, 1.2 vaj, vaṣk, vask, 1 vā, vāta, 2 vich, vī, vevī, vyaya, 1.2 vraj, 2 śaṭ, 3 śaṭh, śamb, śarb, 2 śal, śel, śyai, 1.2 śru, śvaṭh, śvaṇṭh, śvabhr, śvi, saṭh, 1.2 [ā-]sad, 3 sad, 1.2 sal, saśc, 2.3.5.6 su, 2.3 sṛ, sel, sriv, sru, svaṭh, han, hamm, hay, hary, 2 hā, hi, hiṇḍ, huḍ, hūḍ, hoḍ, hauḍ, hruḍ, hrauḍ

gatau aiśvarya-prasavayoḥ : su

gatau kauṭilye 'pi ca : vaṅk

gatau khañje : laṅg

gatau cāle ca : pel

gatau caurye ca : gruc, 2 gluc

gatau tyāge : vyaya

gatau nudi : 2 īr

gatau bhajane śabde : 1 am

gatau bhraṁśe : dhvaṁs

gatau vadhe : 2 dakṣ, dhūr, han

gatau śabde : mīm

gatau śāte ca : kaṁs, 2 kas

gatau śrutau : 2 śru

gatau saṁskṛtau ca : 2 vaj, 2 vraj

gatau hiṁse : 2 caṇ

gatau hiṁse ca : śarb

gatyasaṁskṛta-saṁskṛte : 3 śaṭh, śvaṭh, śvaṇṭh, saṭh, svaṭh

gatyāṁ taṅke : 1.2 svart

gatyāṁ dāne ca : jaṅkṣ

gatyāṁ prāpaṇe ca : 3 ṛ

gatyāṁ bhaya-bhīmayoḥ [*ca*] : kiṭ

gatyāṁ matyām : mī

gatyāṁ vakraṇe taucchye : kruñc

gatyāṁ ṣaṭṭārthe ca : 2 pis

gatyāghāte : khoṭ

gatyām : 2 aṅk, aṅg, aṭ, abhr, iṅg, iṭ, ī, 2.3 ṛ, ṝ, 1.2 kaṭ, kaṇṭ, kiṭ, kep, kruñc, gam, 2 gūr, gep, glep, 2 cyu, chyu, jaṅkṣ, 1 ju, jeṣ, jyu, ṭik, ṭīk, ḍhauk, tav (S), 1 tik, trauk, 1 paṇḍ, 2 pat, path, panth, pav, 1.2 pis, pes, plih, babhr, bamb, barb, mañc, mabhr, mamb, marb, mī, 2 muñc, mep, mruc, mruñc, mluc, mluñc, raṁh, raph, ramph, 1 ramb, ray, rimb, 2 ru, 1 liś, lvī, 2 vañc, vabhr, vay, varph, 1 vyay, vlī, śun, śvac, śvañc, sañc, sall (S), 2.3 sidh, 2 sīk, sṛp, sek, skand, 2 stṛkṣ, sraṅk, srek, 1.2 svart, svaṣk, hrep

gatyālasya-steya-khoṭe : ruṇṭh, 1 luṇṭh

gandhagrahaṇe : ghrā

gandhe : nal

gamana-hiṁsayoḥ : vā

gamane : ṛch, 1 car, 2 raṅgh, rep, lep, 2 vā, veṇ, 1 stṛkṣ

gamane 'dane ācāre : 1 car

garvake : 1.2 man

garve : kak, kharv, 1 dṛp, 2 mad, śauṭ, śauḍ

garve glapane : 2 mad

gahane : gaha, nil

gāne : gai
gārddhye : 2 lubh, luh
gāhe : pīḍ, math, 1.2 manth
gudakrīḍe : kurd, kūrd
gudakrīḍe krīḍe : kurd, kūrd
guptoktau : mantr
gumphane : 2 dṛbh
gopana-kutsayoḥ : 3 gup
gopane : 3 gup
grantha-bādhayoḥ : spaś
granthe : gādh, guph, gumph, 2 cṛt, 1 paś, 2 paṣ, 2 pas, sūtra,

grahaṇe : ghiṇṇ, ghuṇṇ, ghṛṇṇ, day, sparś
grahaṇe gatau vadhe dāne 'vane : day
grahaṇe śleṣe : sparś
graha-saṁvṛtau : 1 cīv
grahe : av, aṣ, 3 as, gṛha, 1 cīv, 1 jhaṣ, 1 tras, marc (S), rā, lā
grahe pidhāne : 1 jhaṣ
grāhe : 1 gras
glapane : 2 mad
glānau : 1.2 klam

ghātane : caṣagh, tigh, dagh
ghānye : kṛḍ, 2 jal
ghānye bhakṣe : kṛḍ
ghṛṇāyām : ṛt
ghoravāśite : drāṅkṣ, dhrāṅkṣ, dhvāṅkṣ

aye : 1 kṣal, khal, skhal, sphul
caye cale : skhal
caye cale sphūrtau ca : sphul
cala-tviṣoḥ : jval
calane : kap (S), barh, balh, vel, vell, vehl
cale : 2 cal, jval, bhreṣ, vep, skhal, sphar, sphur, sphul
cāpale : kak, preṅkhola
cāla-gatyoḥ : kel, kvel, kṣel, khel, cel, cell, śel, sel

: kamp, kep, kel, kvel, 1 kṣal, kṣel, khal, khel, 1.2 ghaṭṭ, cel, cell, pel, 1-3 bhram, vyath, śel, sel, sphal, hmal, hval
cāle caye : 1 kṣal, khal
cityām : 1-3 ci
citre : 2 liṅg
cintane : dhyai
cintāyām : 3 bhū, veṇ
cinte : 1 kṛp
cīve : rīv
cumbane : cumb
cumbe : niṁs, nikṣ
cūrṇane : piṣ
cūrṇe : 2 puṭ
cūrṇe bhāsi : 2 puṭ
cetanākhyāna-vāsa-vāde : 1 vid
cetanāyām : 1 vid
ceṣṭe : īh, 2 ghaṭ, trand
caurye : gruc, 2 gluc, 2 luṇṭ, 2 luṇṭh, luṇḍ, stena, hnu

: 1 svad, hul
chadmagatyām : tsar
chādane : 3 ghṛ, stṝ
chidi : kuṭṭ, kuṭh (S), 2 kṛt, khur, cuṇ, 2 cuṇḍ, 1.2 truṭ, dān, 1 muṇḍ, 1 muṣ, mus, lū, vardh, 1 vas
chidi marde : 1 muṇḍ
chede : 2 cuṭ, 2 cuṇṭ, chid, chuṭ, cheda, do, picc, 1 lup, vraśc

janau : 1.2 jan
janmani : 1 gā
janyām : ruh
jaye : ji
jarāyām : jyā
jave : aṅgh, dhāv, 1 maṅgh, vaṅgh
jave mṛji : dhāv
jāgare : jāgṛ, drāh
jāgare nikṣepe : drāh
jāḍye : mand
jigīṣāyām : 1 div
jigīṣecchā-paṇi-dyutau krīḍā-gatyoḥ : 1 div

jighāṁse : druh
jihvāyām : 2 laḍ
jīvane : ūrj, 1.2 bal
jīvane dhānyāvarodhe ca : 2 bal
jīvane bale : ūrj
jīve : dhikṣ, dhukṣ
jṛmbhe : 2 jabh, 3 jambh, jṛbh, jṛmbh
jaihmye : 1 granth, tuṇ, druṇ
jaihmye vadhe gatau : druṇ
jñaptau : jñap
jñāne : ki, 1.2 cit, veṇ
jñīpse : prach
jyāne : 1.2 jṝ, jrī, jhṝ
jyānau : ghūr, jūr
jyānau vadhe : jūr
jvorthe : dīk

jharjhe : jarts

taṁsane : 2 svan
takṣe : 3 takṣ
taṅkane : kaṭh
taṅke : 1 kṣañj, śvabhr, 1.2 svart
tatau : 2 pañc, pras
tantutatau : siv
tapaḥ-khedayoḥ : śram
tapasi : śram
tarka-tṛptyoḥ : 2 juṣ
tarke : ūh, 2 juṣ
tarpaṇe : 1–3 prī
tarpaṇe kāntau ca 3 prī
tāḍe : vyadh
tāpa-stutyoḥ : ark
tāpe : ark, 2 dhūp
tāraśabde : 2 kuc
tāre : tṝ
tāṛe 'bhibhave pl
tucchane : 1 cuṭ, cuṭṭ,
; tuṣ, tūṣ, 1.2 hṛṣ

tṛptiyoge : 3 mad
tṛptau : av, cak, 2 juṣ, dhrai, suh
i.: tṛṣ

: oja

toṣaṇe : 2 jñā
taucchye : 1 aṭṭ, kuñc, kruñc, 1 cuṇḍ, puṭṭ, 2 liś, 1 suṭṭ
taucchye 'nādare : 1 aṭṭ
tyaji : rah
tyāge : ujjh, juṅg, daṅgh, raha, vitta, vuṅg, 1–3 vṛj, vṛñj, vyaya, 1 hā
tyāge 'vane : daṅgh
vṛtau ca : 3 vṛj
: 2 bhuj
trāṇe bhakṣe : 2 bhuj
trāsa-śaṅkayoḥ : śaṅk
trāse : śaṅk
tvaci grāhe : 1 takṣ, 1 tvakṣ
tviṣi : 2 kac, kañc, 2 chṛd, jul, jval, taḍ, 1 daṁś, 5 naṭ, 1 paṭ, piṁs, 2 puth, 1 maṁh, 3 laṅgh, 2 vaṁh, 2 valh, 1 vich, 1 vṛṁh, haṭ

daṁśe : 2 das
daṇḍapāte : daṇḍa
dade : dadh
dambhe : 1 dambh, mac, mañc, 1 muc, 1 muñc
darpe : kaḍ, 1 kaṇḍ, karv, kṣīb, kṣīv, garva
darbhe : 2 granth, 1 śranth
darbhe vadhe : 1 śranth
darśane : īkṣ, 1 lakṣ, sabhāja
darśane 'ṅke : 1 lakṣ
darśe : 2 daṁś
davāśiṣoḥ aiśye 'rthane : nāth
dave : 2 khid, 3.4 tap, nāth
davaiśyayoḥ : 3.4 tap
daśane : khard, 2.3 d

1 pyuṣ,
2.3 pluṣ
dahi bhāge ca : 1 pyuṣ
dā-gatyoḥ : kṣaj, 2 kṣañj

ṛph,
1 riph

dāne : 1 īṣ, r̥ph, 3 caṇ, jaṅkṣ, 1 tuñj, [ava-]tviṣ, dad, day, 1.2 dā, dāy, 2.3 dāś, 1 dās, diś, dhā, 1 piñj, 2 piś, barh, 3 bal, balh, 1 bhal, bhall, yaj, rā, 1 riph, 2 lañj, luñj, śaṇ, 1.2 śraṇ, saṭṭ, 2 san
dāne dhr̥tau : dad
dāne vadhe : 3 bal, 1 bhal, bhall
dāyām : kṣaj, 2 kṣañj
dāhe : ul (S), 1 kuṇḍ, kūṭa, 1.2 tap, daṁh, dah, pyus, śriṣ, 1 śliṣ
dāhe mantre : kūṭa
dīpane : dīp, varṇa
dīpti-pratīhatyoḥ : 2 ruṭ, 1 luṭ
dīptau : aṣ, 3 as, 1 ej, ghaṇ, ghr̥ṇ, ghr̥n, cakās, cand, 2 cīv, tark, daṁh, dīdhī, 1 dhūp, bhā, bhās, yut, rāj, 2 ruṭ, rej, 1 luṭ, 1 lok, varc, 1 varh, 1 vr̥t, 1 vr̥dh, 1.2 śubh, śumbh, 1 sumbh
dīptau grahe gatau : aṣ, 3 as
dīptau dāhe : daṁh
duḥkhakr̥tau : duḥkha
duḥkhe : vyath
duḥke cāle bhaye : vyath
durgatyām : daridrā
durgandha ārdratve śabde : knūy
durgandha-śīrṇyoḥ : pūy
durgandhe : knūy, pūy
durvāci : śaṭha, śvaṭha
duhi : 2 duh
dr̥kkṣaye : andha
dr̥śi : vleṣka
dr̥śau : 2 das
dr̥śau daṁśe : 2 das
devane : 2 chr̥d, tev, dīdhī, dev
devane tviṣi vamane : 2 chr̥d
devane dīptau : dīdhī
devārcā-dāna-saṁgakr̥tau : yaj
devārcāyām : yaj
deśyoktau : mlech
dainyake : 1 khid
dainye : glep
dairghyake : 3 tan

dolane : āndola, hindola
daurbalye : kr̥pa, śāra, śratha, ślatha, sāra
dausthye : taṅk
dyutau : av, indh, kan, 1.2 kāś, kuṁś, 1 kup, 1 ghaṭ, ghaṇṭ 1 div, bhas, 1 ruṭ, 2 sumbh
dyutyām : 1.2 jut, jyut, dyut
dravyaparyaye : krī
drāvaṇe : lī
druhi : gandh

dharme : puṇ
dhānyāvarodhe : 2 bal
dhānye : 2 dhan
dhāraṇe : tantr, dhā
dhāraṇe puṣṭau dāne : dhā
dhūśe : ghuṁṣ, dhūṣ, dhūs
dhr̥tau : 1 tras, dad, dhi, 4 puṣ, mañc, mal, mala, mall
dhr̥tau grahe niṣedhe : 1 tras
dhr̥tyām : kuṭumb, 1–3 dhr̥
dhr̥ṣṭatve : galbh
dhvanane : 1 syam
dhvanarddhyoḥ : 2 vr̥ṁh, 1 vr̥h
dhvane : 2 vr̥ṁh, 1 vr̥h
dhvanau : ambh, khu, 2 gu, 1 guj, gr̥j, gr̥ñj, ghu, ghur, ṅu, dhmā, piṭ, maj, mañj (S), maś, mārj, miś, muj, muñj, 1 ru, ṣṭyai, styai
dhvanau kope : maś, miś
dhvanau bhīmārthe : ghur
dhvāne : tur, dhaṇ, dham (S), dhraṇ, dhvaṇ, nās, syama, svana

naṭau : 2.4 naṭ, nam
nabhogatau : 1.2 ḍī
narte : nr̥t
narmaṇi : sphuṇṭ, 2 sphuṇḍ
naśi : 1 jambh
nahe : kañj (S), mav, murv
nāthe : 1.2 nādh
nādare : tr̥d, 1.2 śūrkṣ
nādr̥tau : pust, bust
nādr̥tyādrtyoḥ : pust, bust

nāśane : dhakk, nakk
nāśe : naś, paṁs, so
niḥsnehane : 1 phaṇ
niketane : 1 gurd, 1 gūrd, 1 tuñj, 1 piñj, 2 pis, pūrv, 2 lañj, luñj, saṭṭ
niketane hiṁse bale dāne : 1 tuñj, 1 piñj, 2 pis, 2 lañj, luñj, saṭṭ
nikete : pūrb
nikṣepe : drāh
nigaraṇe : 2 gṝ
nindane : 3 yu
nindāyām : aṅgh, ṛph, 1 maṅgh, 1 riph, vaṅgh,
ninde : 2 badh, 4 yuj
nimīlane : 3 kaṇ
nimeṣaṇe : śmīl, smīl
nimeṣe : kṣmīl, mīl
niyama-vratādeśopanītiṣu : jyo, dīkṣ
niyame : jyo, dīkṣ
nirāse : 1.2 kṣiv, kṣīv, [ava-]tviṣ, 1.2 sūd, 1.2 sthiv, sthīv, snas
āśruti-hatyoś ca : 2 sūd
: 3 vas
niśāne : 2 jñā, śi, śo
niśāmane : cāy, bud, bund, 1 bundh, veṇ
niśāmane vāditrādāna-gamana-jñāna-cintāsu : veṇ
niśāme 'rce : cāy
niśrāvaṇe : keta
niṣedhe : 1 tras
niṣkarṣe : kuṣ, 2 tūl
niṣpacane : kvath
niṣpattau : 2 phal
nītau : 1.2 nṝ
nīrūpaṇe : 3.4 bal, 2 bhal
nutyabhivādayoḥ : vand
nutyām : ṛc, vand
nudi : 2 īr, 1.2 kṣip, cud, ṭip, ḍip, pil, 2 vyay
nudau : 2 kal, 1 kil
nṛtya-hiṁsayoḥ : 1.3 naṭ
: 1.3 naṭ
3 juḍ, ḍamb, ḍimb, dabh, 3 dambh, 2 dimbh
nyakkaraṇe : dyai
nyakkāre : jṛ

pacane : 2 śrai
i : srai

paṇau : 1 div
pade : aṅka, aṅga
pade lakṣmaṇi : aṅka, aṅga
paramaiśvarye : ind
parikūjane : 2 div
parigrahe : pakṣ, pakṣa
parighāte : 2 khid
parighāte dave : 2 khid
parimāṇe : mas
parimāṇe pariṇāme : mas
parivarte : 1 ghuṭ
pariveṣaṇābhāve : 2 yam
pariveṣaṇe : 2 yam
pariveṣaṇe tadabhāve : 2 yam
parihāṇe : ūna
pariṇāme : mas
: 1 kuc
: 1 śṛdh
paryāpaṇe : proth
paryāptau : al
palāyane : drā
palāye : muṇṭh
ke : 1 pac, 2 bhaj, bhrajj, radh,

pāṅgulye : khañj
pāne : cūṣ, dhe, pā, pī
pāruṣye : rūkṣa
pālana-saṁtatyoḥ : tāy
pālane : tāy, traī, de, 1 pṛ, 1 pṝ, rakṣ
pidhāne : 1 jal, jhaṣ
piśunoktau : bhaṣ
īḍe : karj, 1 su
: mīv
puṣṭau : dhā, 1–3 puṣ, 1.2 bhṛ
pūjane : 1.2 arh

pūje : 1 añc, 1.2 arc, 2 piñj, mah, maha
pūtitve : kuth
pūter utpattau : khac, khav
pūtau : palyula, palyūla, valyula, valyūla
pūraṇe : 2 tūṇ, 1 tūl
pūrti-cchidoḥ : vardh
pūrtau : ubh, umbh, tu, parv, purv, 1.2 pūr, 1.2 pṛ, 1.2. pṝ, prā, 1 pruṣ, 1 pluṣ, marv, vardh
pūrtau gatau : marv
pṛthakkṛtyām : bhāja
pṛthaktve : vic
peṣe : cūrṇ
painye : baṭh
paiśunye : sūca
poṣe : nij
prakāśane : sphuṭa
prakāśe : ruc
prakṣepe : pṛth, 1 prath
prajane : ī, vī, vevī
prajanaiśye : 1.2 vṛṣ
pratāpane : 2 kuṭ, 1 kuṭṭ
pratijñāne : muṇ
pratiṣṭhā-granthayoḥ : gādh
pratiṣṭhāyām : gādh, 2 mūl
pratiṣṭhitau : tal
pratiharṣe : 1 krath
pratihṛṣi : 1 śrath, 2 śranth
pratīghāta-tṛptyoḥ : cak
pratīghāte : cak, 2 ruṭh, 1 luṭh, 1.2 stak
pratīdāne : me
pratīhatau : 2 ghuṭ, 2 ruṭ, 1 luṭ
pratyarpaṇe : 2 [nir-]yat
pramāde : yuch, 2 sraṁs, 1 srambh
praveśe : viś
prasave : śūṣ, 2.3 su, 1.2 sūṣ
prasahyahṛtyām : 1 hṛ
prasāde : stuc
prasnutyām : snu
prasrāve : mūtra
prāgalbhye : 2 dhṛṣ
prāṇane : 1.2 an, spṛ, 3 smṛ
: 2 aṇ, jīv, 2 tuñj, śvas
' *ane* : 2 tuñj
prāpaṇe : 3 ṛ, nī, vah
prāptau : av, 1.2 bhū, labh
prīṇane : inv, jinv, 1–4 tṛp, tṛph, tṛmp, tṛmph, pīy (S)
prīti-prakāśayoḥ : ruc
prīti-rakṣā-prāṇane : spṛ, 3 smṛ
prīti-lihoḥ : 2 svad, svard, svād
prītau : av, dinv, dhinv, 3 pṛ, prī, 2 bhand, ruc, sabhāja, 1 snih, spṛ, 3 smṛ, 2 svad, svard, svād, hinv
prītau gatau : dhinv
prekṣe : dṛś
preraṇe : 3 jñā, nud
preṣe : ciṭ, piṇ
preṣe gatau śleṣe : piṇ
plavane : śaś
plutau : rev, haṭh
plutyām : tṝ

phullane : puṣp
phulle : 1 sphuṇḍ

bandha-tviṣoh : 2 kac, kañc
bandhane : khaca
bandha-bādhayoḥ sparśa-gatyoḥ : paśa, paṣa
bandha-varṇayoḥ : kīṭ
bandhasamāpane varjane 'tikrame : uch
bandhu-saṁhatyoḥ : kul
bandhe : ant, and, int, uch, 2 kac, kañc, kīṭ, kīl, 2 juḍ, ṭaṅk, nah, 2 paś, paśa, 1 paṣ, paṣa, 1 pas, 1.2 badh, 1.2 bandh, mavy, mū, 2 yu, 1 śrath, si
bandhe ninde ca : 2 badh
bandhe mokṣe vadhe : 2 śrath
bandhau : kul
bala-tejasoḥ : oja
balātkṛtau : haṭh
: ūrj, oja, 1 tuñj, 1 piñj, 2 pis, 2 lañj, luñj, saṭṭ

bādha-gāhe : pīḍ
bādhane : eṭh, 3 c
bādhe : 1 paś, paśa, 2 paṣ, paṣa, 2 pas, picch, pīḍ, mich, spaś, heṭ, 2 heṭh
bādhe granthe : 1 paś, 2 paṣ, 2 pas
bālye : kuḍ, laṭ
bālye 'dane : kuḍ
bālyoktyoḥ : laṭ
bile : śvabhr
bile gatau taṅke : śvabhr
bīje : vap
bukke : bhaṣ
bukke piśunoktau : bhaṣ
bodhane : jñā
: 3.4 man

bhakṣaṇe : khād, kheṭa, kheḍa, plakṣ, psā, bhakṣ, bhlakṣ
bhakṣa-hāsyoḥ : jakṣ
bhakṣe : ad, kṝḍ, 1 gal, 2 gras, glas, ghas, 1.2 cam, carv, 1 caṣ, cham, jakṣ, jam, jim, jham, tṝṇ, tṝn, 2 bhuj, vṝṇ, vṝn, snus
bhaṅge : 2 ruj
bhajane : 1 am, yuṣ (S)
bhaya-bhīmayoḥ : kiṭ, khiṭ
bhaye : kiṭ, klav, khiṭ, 2.3 tras, 1 dṝbh, bheṣ, bhreṣ, vyath
bharge : lāj, lāñj
bharjane : bhṝj
bhartsane : 2 laj, lañj, lāj, lāñj
bhartsane bharge : lāj, lāñj
bhartse : carc, jarc, jarch, jarj, jarjh, jharch, jharjh, 1.2 tarj, bharts, bhas, bhṝ
bhartse dyutau ca : bhas
bhartsoktyoḥ : jarch, jarjh, jharch, jharjh
bhāga-sevayoḥ : 1 bhaj
bhāge : av, 1 pyuṣ, 1 bhaj, vaṭa, vaṇṭa
bhāge veṣṭe : vaṭa
bhāyām : 1 tuñj, 1 piñj, mañc, 2 lañj, luñj, 1.2 sur

bhāve : 1 as, 4 vid
bhā-saṭṭārthe : 1 tuñj, 1 piñj, 2 lañj, luñj
bhāṣaṇe : 2 bhaṭ, raṭh, valk, hlap
bhāṣe : gaḍ, lap, śulk, śvalk
bhāsane : kuṁs, knas, kraṁs, laja, lañja, 1 laṇḍ
bhāsi : 1 añj, 2 gup, 2 ghṛ, traṁs, daṁs, 2 nad, 2 puṭ, bhañj, bhrāj, 1.2 bhrāś, 1.2 bhrās, bhrej, 1.2 bhlāś, 1.2 bhlās, 1 raṅgh, 2 luṭ
bhāse : 1 aṁh, tviṣ, 1 loc
bhāse nirāse dānc ca : [ava-]tviṣ
bhidi : karṇa, 1 phal, bhid, 1 sphuṭ
bhiyi : 1.2 dṝ, 2.3 vij
bhī-kampe : 2.3 vij
bhītyām : bhī, bhrī
bhītyāṁ bhṛtyāṁ ca : bhrī
bhīmārthe : ghur
bhīme : kiṭ, khiṭ
bhuktau : valbh
bhūti-pūtyor utpattau : khac, khav
bhūter utpattau : khac, khav
bhūṣaṇe : al, bhūṣ
bhūṣe : maṅk, 2 maṅgh, 2 maṇḍ, ṛj
bhṛji : ṛñj, bhṝ, rij
bhṛti-puṣṭyoḥ : 1.2 bhṛ
bhṛtau : 4 cal, 1 bhaṭ, bhuṇḍ, 1.2 bhṛ, bhṝ
bhṛtau bhṛji bhartse : bhṝ
bhṛtau vṛtau : bhuṇḍ
bhṛtyām : bṝ, bhrī
bhedane : bil, bhil
bhede : 2 kaṇḍ, khaḍ, khuḍ, 2 khuṇḍ, 1.2 caṭ, chidra, 2 tuḍ, 1.2 dal
bhede rakṣaṇe : 2 kaṇḍ
bhaiśyayoḥ : 1.2 sur
bhojane : 2 aś
bhraṁśe : dhvaṁs, 5 naṭ, naḍ, 1 sraṁs
bhramaṇe : 1.2 ghuṇ, ghūrṇ
bhrāntau : caṅk (S)
bhruḍyartha-majjayoḥ : vruḍ
bhruḍyarthe : vruḍ

magne : 2 muṇḍ, huḍ
majjane : duḍ, druḍ, bul
majje : bhruḍ
matīkṣite : kusm
matīkṣite kusmiti : kusm
matau : 2 kit, 5 vid
matyām : mī
mathi : khaṇḍ
made : gaj, garv, maṭh, mand
mantraṇe : keta
mantraṇe niśrāvaṇe : keta
mantre : kuṇa, kūṭa, guṇa, śrāma
manthe : khaj, 1 luḍ, 1 su
marde : puṁs, puṇḍ, muṇṭ, 1 muṇḍ
marṣaṇe : cīk
marṣe : 1.2 kṣam
mahattve : 1.2 pul
mahi : yakṣ
māne : niṣk, 1–3 mā, māh, śulb, śūrp
māne sarge : śulb
māraṇa āloke niśāne toṣane stutau : 2 jñā
māraṇe : 2 jñā
mārgaṇe : gaveṣa, mṛga
miti-krīḍā-svāde : ūrd
mitau : ūrd
mithyoktau : kundr
miśraṇe : 3 bhū, 1 yu
miśraṇe 'miśraṇe : 1 yu
mīmāṁse : 3 vid
muṇḍa-bījoptyoḥ : vap
muṇḍe : vap
  di : 1 juṣ, pṛḍ, 2 bhaṇḍ
muai seve : 1 juṣ
mūrtau : ṛch
mūrtau gamana-mohayoḥ : ṛch
mūlye : argh
mṛjā-dhvanyoḥ : maj, mārj, muj, muñj
mṛjāyām : maj, mārj, muj, muñj
mṛji : dhāv, kharj
mṛtau : mṛ
  ṛ
  : 4 mid, med

medhāyām : mith, meth, medh
maithune : yabh
mokṣe : kṣviḍ, 1.2 kṣvid, 2 jas, 2.3 muc, 2 śrath, 2 śranth, 1 svid
mokṣe pratihṛṣi : 2 śranth
mokṣe snehe : 1.2 kṣvid
moṭane : bhañj
modane : hlād
  : 1 maṇḍ, mand, mṛd
  ucchraye : murch
moha-sneha-mokṣe : 1 svid
mohe : ṛch, tandr (S), murch, 1 svid
mauṇḍye : dīkṣ
mauṇḍyejyā-jyorthe : dīkṣ
mrakṣaṇe : 2 añj, 1 mrakṣ
mrakṣaṇe mlecchane : 1 mraks
mliṣṭoktau : 4 añc, 1 nad
mlecchane : mrakṣ

yatane : yas
  : jeh, 3 yat, yes, vāh, veh,

yatne pratihṛṣi :
yabhane : 1 jabh, 2 jambh
yācane : artha, 1 ard, ban, yāc
yāce : cat, cad, reṭ, 3 van, vith, veth
yātanā-gati-yācane : ard
yātanāyām : 1 ard
yutau : 1 kṛp, 1.2 yuj
yutau cinte : 1 kṛp
yutyām : miśra
yuddhe : yudh, saṅgrāma
yudhi : jaj, jañj
yupi : 2 lup
yogyatve : 1 arh
yogyatve pūjane : 1 arh

raṁhasi : 2 ju
rakau : 2 lag
rakṣaṇe : 2 kaṇḍ, pā
rakṣāyām : spṛ, smṛ
rakṣe : av, 3 kuṇḍ, guḍ, guṇḍ, 1 gup, jaṁs, jarts, tay, 1 nay, 1 pal, pāl

rakṣe gatau kāntau prītau tṛptau dyutau śrutau prāptau śleṣe 'rthane veśe bhāge vṛddhau grahe vadhe svāmyarthe 'vagame kāme kṛtau : av
rakṣe jharjhe ca : jarts
rave : 1 aṇ, 1 kac, gard, 2 ghuṣ, 1 dhan, dhiṣ, dhvan, ribh (S), hras, hlas
rāge : 1.2 rañj
rābhasye : rabh
rugjaye : bhiṣ (S)
rujāyāṁ : śūl
ruji : 2 śaṭ, śaṇḍ
ruti : 1 kal, 2 raṇ, vaṇ, vraṇ
rudi : 1.2 klind
ruṣi : 2 gudh, 1 ruṭ
ruṣi dyutau : 1 ruṭ
rūpakṛtau : rūpa
roge : 2 am, ūṣ, jvar
rodane : kand, 1 krand, kland
rodane āhvāne : kand, 1 krand, kland
rode : kruś, rud
rode hūtau : kruś
rodhane : skambh (S), skumbh (S), stambh (S), stumbh (S)
rodha-parka-kauṭilya-lekhane : 1 kuc
rodhe : 1 kuc, pañj (S), pīl
roṣa-saṁhatyoḥ : vakṣ
roṣe : 1.2 caṇḍ, makṣ, vakṣ
rohaṇe : mul, 1 mūl

lakṣaṇe : lach, lāñch
lakṣmaṇi : 1.2 aṅk, aṅka, aṅga
lakṣmaṇi gatyāṁ ca : 2 aṅk
lajje : vrīḍ, hrī, hrīch
lābhārthyālābhokti-kliśi : bhikṣ
lābhe : bhikṣ, 2 vid
lipi : dih
lipse : gardh, gādh, gṛdh
lihi : 2 svad, svard, svād
luṇṭane : 2 muṣ, mūṣ
lūni-pūtyoḥ : palyula, palyūla, valyula, valyūla
lūnau : cho, dā, palyula, palyūla, valyula, valyūla
lekhane : kuc, likh
lekhye : citra
lepe : goma, lip
lothe : 3 luṭh
lope : culump, chur

vakragate : ak, ag
vakraṇe : kuñc, kruñc, 1 bhuj
vakraṇe taucchye : kuñc, kruñc
vajranirghoṣe : sphūrj
vañcane : 1 vañc
vaṇṭane : vaṇṭ
vade : kleś, cakṣ, rap
vadha-kleśa-kaitave : 2 śaṭh
vadha-medhayoḥ : 4 mid, med
vadhe : 2 aṭṭ, aṭṭ, aḍṭ, 1.2 ard, arv, av, 1.2 uṣ, ṛkṣ, kaṣ, kiṣk, 1 kunth, 1 kṝ, knath, 2.3 krath, klath, kṣaṇ, kṣan, khad, khaṣ, 2 gūr, 1 caṭ, 2 caṣ, chaṣ, jaṣ, 1 jas, jurv, jūṣ, jhaṣ, 2 tik, 1 tuḍ, tuḍḍ, tuṇḍ, 1.2 tup, 1.2 tuph, 1.2 tump, 1.2 tumph, tūḍ, trup, truph, trump, trumph, thurv, 2 dakṣ, day, 2 dās, durv, druṇ, drū, dhūr, nuḍ, piṭh, 3 bal, 2 bundh, 1 bhal, bhall, maṣ, mith, 4 mid, 1.2 mī, 1 muṣ, mṝ, meth, med, medh, yūṣ, raph, ramph, 2 riph, riṣ, rih, rī, 2 ru, 1 ruṣ, lūṣ, varph, 1 varh, vaṣ, 1 vas, vast, vrīs, vrūs, 2 śaṭh, śaṣ, 2 śas, 1 śiṣ, śnath, 2 śrath, 1 śranth, 1.2 stṛṁh, 1.2 stṛh, han
vadhe kleśe ca : 1 kunth
vadhe gatau : rī, drū
vadhe gatyāṁ ca : raph, ramph, varph
vadhe gatyām : 2 gūr, 2 ru
vadhe dahi : 1.2 uṣ
vadhe dīptau : 1 varh
vadhe 'nādare : 1 jas

vadhe medhāyāṁ saṁge ca : meth, medh
vadhe medhāyām : mith
vadhe sneha-cchidoś ca : 1 vas
vande : pust
vande nādr̥tyādr̥tyoḥ : pust
vamane : chard, 2 chr̥d
varaṇe : vāvr̥t, 3 vr̥t
varjane : uch, yuṅg, śulk
varṇa-pūjayoḥ saṁparke [*ca*] : 2 piñj
varṇe : kīṭ, nīl, 2 piñj, varṇ, śoṇ
vartane : 2 vr̥t
vardhane : hi
vardhane gatau : hi
vākyaprabandhe : katha
vāk-saṁdeśayoḥ : 2.3 vad
vāg-bhartsayoḥ : jarj
vāci : jap, jarj, jalp, paṭh, barh, balh, 1 bhaṇḍ, bhāṣ, raṭ, reṭ, 1.3 vac, 1–3 vad, śac
vāñche : 2 iṣ
vāditrādāne : veṇ
vāde : 1 vid
vāraṇa-paryāpti-bhūṣāsu : al
vāraṇe : al
vāsa-gatyoḥ : 4 kṣi
vāsa-madayoḥ : maṭh
vāse : 1 kiṭ, 4 kṣi, cil, maṭh, vasa, 1 vid
vikalatve : kad, kand, krad, krand, klad, kland
vikāre : śav
vikāśe : 3.4 sphuṭ
vikāse : phull
vikrame : śūra
vikṣepe : 2 kr̥̄
vicāre : 1 mān
vicchuraṇe : rūṣa
vijñāne : 3 kr̥̄, 1 gr̥̄
vijñāne vijñāpe ca : 1 gr̥̄
vijñāpane : 1 budh
vijñāpe : 1 gr̥̄
viṭsr̥tau : gū
vitarke : 2 syam
vidāre : khan, 3 dr̥̄, skhad
vidhūnane : kṣmāy
vidhau : vidh
viprayoge : 2 viṣ
viplave : ṭal, ṭval
vibādhe : 3 kliś
vibhāge : pus, pyus, 3 maṇḍ, 1.2 vaṇḍ
vibhāge dāhe ca : pyus
vibhāge veṣṭe : 3 maṇḍ
vibhāge veṣṭe ca : 2 vaṇḍ
vibhājane : aṁśa, aṁsa
vimardane : lul (S)
vimohane : 1 lubh
vimohe : yup, rup
viyoge : 1 ric
viratau : 1 yam
vireke : 2 ric
vilāse : 3 cal, 1 laḍ
vilekhe : 1.2 kr̥ṣ, kṣur, hal
vilekhe khanane : kṣur
viloṭa-viloḍayoḥ : 3.4 luṭ
: 3.4 luṭ
: gāh, 3.4 luṭ
viśaṅkāyām : bhrūṇ
viśabde : 1 ghuṣ
viśaraṇe : 1 śuc, sphaṭa, 2 sphuṭ
viśeṣe : 3 śiṣ
viśvāse : sraṁh, 2 srambh
viṣāde : 3 sad
viṣāde śaraṇe gatau : 3 sad
viṣṭhotsarge : 1 gu, had
visarge : 1.2 sr̥j
vistāre : varṇa
vistr̥tau : 1 tan
vismāpane : kuha
vismr̥tau : sphurch, smurch
vihatau : bādh, vādh
vīpse : 4 laḍ
vr̥ṁhaṇe : sthūla
vr̥tau : 3 kaṭ, khaṭṭ, bhuṇḍ, 1-3 vr̥, vr̥kṣ, vr̥c, vr̥j, vye
vr̥tau vr̥ṣi : 3 kaṭ
vr̥tti-hiṁsā-pūrtiṣu : tu
vr̥ttau : tu
vr̥tyāṁ gatyāṁ ca : vlī

vr̥tyāṁ bhr̥tyām : br̥̄
vr̥tyām : tvac, br̥̄, vr̥̄ś, vr̥̄, 1.2 vrī, vlī, sthuḍ, sphiṭ, sphuḍ
vr̥ddhau : av, r̥dh, edh, 1 dakṣ, dr̥ṁh, dr̥h, pūṣ, pyāy, pyai, 2 maṁh, 1 vaṁh, 2 vr̥dh, 2 vr̥h, śvi
vr̥ṣi : ukṣ, 3 kaṭ
veke : 1 vij
vege : tur, 4 śal, śval, śvall
vedane : 2.3 budh
veśe : av
veṣṭane : paṭa, mur
veṣṭe : 1 kr̥t, guṇṭh, guṇḍ, 1 gudh, 3 maṇḍ, 1 vaṭ, vaṭa, 2 vaṇḍ, veṣṭ, stai, 2 heḍ
vaikalye : kuṇṭ, kuṇṭh, 2 kuṇḍ, sama, stama
vaikr̥te : duṣ
vaiklavya-vikalatvayoḥ : kad, kand, krad, krand, klad, kland
vaiklavye : kad, kand, krad, krand, klad, kland, sam, stam
vaicittye : muh
vaire : dviṣ
vyakti-gati-mrakṣaṇe : 2 añj
vyaktīkāre : 2 pac, 1 pañc
vyaktau : 5 añc, 2 añj
vyajane : vīja
vyathā-mr̥joḥ : kharj
vyathāyām : kharj
vyathe : tud
vyavahr̥tau : paṇ
vyavahr̥tau stutau : paṇ
vyākulatve : 4 gup
vyāghāte : guḍ, ghuḍ
vyāje : vyac
vyāje saṁbhave : vyac
vyāpane : āp
vyāpr̥tau : 2 van
vyāpe : 1 aḍ
vyāpti-prīṇanayoḥ : inv
vyāpti-saṁhatyoḥ : 1.2 akṣ, 1 aś
vyāptau : 1.2 akṣ, 1 aś, inv, ī, 1 viṣ, vī, vevī, śākh, ślākh
vyāyāmake : 4 pr̥
vrajane : kaṅk
vraje : danv, dhanv, nakṣ, neṣ, raṇv, riṇv, rev, valg, śav, śraṅg, ślaṅg
vraje vikāre ca : śav
vratādeśe : jyo, dīkṣ
vrīḍe : 1 laj, lajj
vruḍane : majj

śaktibandhe : 1 dhr̥ṣ
śaktau : kṣamp, drāgh, dhrāgh, rāgh, lāgh, 1.2 śak, 1.2 sah, suh
śaktau tr̥pi ca : suh
śaṅkāyām : rek, śaṅk
śaṅke : 1 rag
śanair gatau : cup, phakk
śabdakr̥tau : 1 śabd
śabda-natyoḥ : nam
śabdasātatye : 2 [ā-]krand
śabde : 1 am, 2 amb, u, kall, kaś, 1.2 ku, kuṇ, kur, kai, knū, knūy, kvaṇ, 3 gr̥̄, 1 caṇ, 1 can, dhvana, nam, 1.2 nard, baṇ, braṇ, bhaṇ, bhraṇ, mā, mīm, 2 ramb, rambh, ras, rās, rep, rebh, rai, lamb, lambh, 1 van, vāś, 1.2 stan, 1 svan, svr̥, hve
śabde sraṁsane ca : lamb
śabdopatāpayoḥ : svr̥
śame : dam, śam
śaye : 1 il, svap
śaye gatau kṣepe : 1 il
śaraṇe : 3 sad
śāṭhye : 1.2 cah, caha, mac, mañc, 1 muc, 1 muñc
śāte : kaṁs, 2 kas, śad
śāsane : 3 śās
śāstre : 1 sidh
śikṣaṇe : śikṣ
śite : 1.2 tij
śite kṣāntau ca : 2 tij
śilpayoge : laś, 1 laṣ, 1 las
śive : 2 bhaṇḍ, 1 sidh
śive śāstre : 1 sidh

śīrṇau : drāḍ, dhrāḍ, pūy, 2 śaṭ, sphaṭ, sphaṇṭ
śīle : niś
śuklādyuktau : varṇa
śuddhi-cintayoḥ miśraṇe [*ca*] : 3 bhū
śuddhau : nij, niñj, 3 bhū, 1.2 mṛj, 1.2 śundh
śuddhau bhūṣe ca : 2 mṛj
śubhe : 1.2 bhand
śubhe mut-prītyoś ca : 2 bhand
śaithilye : katra, karta, kartra, gātra, cill, 3 śranth
śoke : 2 śuc
śodhane : dai, snā
śodhe : 1-3 pū
śobhe : sund (S)
śoṣaṇe : śuṇṭh, skand
śoṣaṇe gatyām : skand
śoṣālamarthayoḥ : okh, drākh, dhrākh, rākh, lākh
śoṣe : okh, drākh, dhrākh, pai, rākh, 2 laṅgh, lākh, vai, śuṣ, sriv
śoṣe gatau : sriv
śauklye : 2 kil, śvit, śvind
śauklye krīḍe : 2 kil
śauce : 2 kṣal, 1 śuc, śudh
śauce viśaraṇe klede : 1 śuc
śaurye : vīra
ścyuti : tip, tep, stip, step
ścyuti kampe ca : tep
śraddhāghāte : 2 tan, 4 van
śraddhāyām : 2 tan, 4 van
śramāyāma-śaktiṣu : drāgh
śrame : drāgh
śriyi : kan
śrī-gati-dyutau : kan
śrutau : av, 2 śru
śraiṣṭhye : 2 varh, 1 valh
ślāghane : stoma
ślāghāyām : 1 śaṭh
ślāghe : ṛph, katth, 1 riph, 1 śaṭ, 3 śal, śāḍ
śliṣi : 2 kunth, kuś, kus, krunth, mil, 2 las, 2.3 lī, lpī
śliṣi krīḍe : 2 las
śliṣi kliśi : 2 kunth, krunth
av, piṇ, 1 puṭ, 2 buḍ, 1.2
śvādiśabde : bukk

saṁkuci : kūṇ, 1 tañc
saṁkocane : yantr
saṁkoce : 3 kuc, kūṇa, cūṇ, tañj, 1 tūṇ, tūṇa
saṁkhyāne : gaṇa
saṁkhyāyām : 1 kal, kala
saṁkhyā-rutoḥ : 1 kal
saṁgakṛtau : yaj
saṁge : meth, medh
saṁgha-rujoḥ : śaṇḍ
saṁgharṣe : ghṛṣ, spardh
saṁghāte : goṣṭ, 1 ghaṭ, damp, 2 dambh, dimp, dimbh, pūṇ, makṣ, mrakṣ, śroṇ, ślok, śloṇ
saṁghāte roṣe ca : makṣ
saṁghāte hiṁse ca : 1 ghaṭ
saṁghe : ḍambh, ḍimbh, śaṇḍ, huḍ, huṇḍ
saṁcalane : kṣar
saṁcale : 1.2 kṣubh
saṁtatau : tāy, sattra
saṁdīpane : 1 cṛt, 2 dṛp
saṁdīpe : 1 chṛd, 1 tṛp, dhikṣ, dhukṣ
saṁdīpe kleśe jīve : dhikṣ, dhukṣ
saṁdeśe : 1.2 vac, 2.3 vad
saṁdhā-kleda-pīḍa-manthe : 1 su
saṁdhāyām : 1 su
saṁnidhau : nid, ned
saṁparka-viyogayoḥ : 1 ric
saṁparke : 2 piñj, 1-3 pṛc, pṛñj, 1 ric
saṁbandhe : yauṭ, yauḍ, 2 sac, sattra, 3 samb, sāmb
saṁbandhe saṁtatau : sattra
saṁbhakti-śabdayoḥ : 1 van
saṁbhaktau : 1 van, vāvṛt, 4 vṛ, 3 vṛt, 1 san
saṁbhaktau varaṇe : vāvṛt, 3 vṛt
saṁbhave : vyac
saṁbhṛtau : bhruḍ

saṁyamane : 1 pr̥c
saṁyame : 1 yuj
saṁvaraṇe : hrag, hlag
saṁvr̥ti-saṁhatyoḥ : bhruḍ
saṁvr̥tau : kṣad (S), guh, cīy, cīv, chad, chada, thuḍ, 2 buḍ, bhruḍ, 1.2 sag, stag, sthag
saṁvr̥tau śleṣe : 2 luḍ
saṁvr̥tyādānayoḥ : cīy
saṁvr̥ddhau : sphāy
saṁvr̥dhi : nand
saṁśabde : kr̥̄t
saṁśaye : 1 kit
saṁśayecchā-vāsārogye : 1 kit
saṁśītau : 2 car
saṁśītyasaṁśītyoḥ : 2 car
saṁsarge : puṭa, 1 mud
saṁskāre : 2 arj, 1 mārg
saṁskr̥te : 3 śaṭh, śvaṭh, śvaṇṭh, saṭh, svaṭh
saṁskr̥tau : 2 vaj, 2 vraj
saṁhatau : 1.2 akṣ, 1 aś, uḍ (S), kul, jaṭ, jhaṭ, ḍap, ḍamp, ḍip, ḍimp, 3 dhr̥ṣ, paṇḍ, piṭ, 1.2 piṇḍ, pūl, bhruḍ, must, loṣṭ, vakṣ, ṣṭyai, styai
saṁhatau dhvanau : piṭ, ṣṭyai, styai
saṁhatau hiṁse : 3 dhr̥ṣ
saṅge : 1 lag, sañj
satatakrande : 1 [ā-]ghuṣ
sattāyām : 4 bhū
samavāyane : uc
samādhau : 3 yuj, śīl
samāpane : uch
samāhr̥tau : skandha
sambe : 1.2 sap
1
sarjane :
sarjane varjane :
sarpaṇe : 3 iṣ, 1 īṣ, 1.2 dhru, 2 nakh, pru, plu, makh, maṅkh, maṅg, 1 mārg, rakh, raṅkh, riṅkh, ṣvaṣk, sajj, 1.2 samb, 1.2 sarb, sek, svaṅg, hreṣ
sarpaṇe dānekṣa-hiṁse : 1 īṣ
sarpaṇe saṁskāre ca : 1 mārg
sarpe : champ, mark (S), 1 śīk, śuk, śraṅk, ślaṅk, śvaṅk
sarpe seke ca : 1 śīk
save : pras
save tatau : pras
sahane : 1 cyu, tak
sahane hāse : tak
sātatyagate : at
sāde : kṣup (S), tandr (S), maṭ (S), śaṭ
sāde mohe : tandr (S)
sāde śīrṇau gatau ruji : 2 śaṭ
sāntvane : sāntva, sāma
sāntve : 2 cap, sām
sāmayoge : 1.2 sāntv
sici : mih
siddhau : rādh, 1.2 sādh, 3 sidh
sukhakr̥tau : sukha
sukhāpti-gati-sevāsu : 1 vā
sukhāptau : 1 vā
sukhe : sat (S)
sūtau : 1.2 sū
sr̥pi : lakh, laṅkh, liṅkh, vakh, vaṅkh
seke : gaḍ, gr̥, 1-3 ghr̥, jiṣ, ninv, niṣ, pr̥ṣ, 1 pruṣ, 1 pluṣ, minv, 2 śīk, 1.2 sīk
    āmarṣe ca : 2 śīk
    chādane : 3 ghr̥
    bhāsi ca : 2 ghr̥
secane : pinv, 2 miṣ, 1 mr̥ṣ, 3 viṣ, 1 vr̥ṣ, sik (S)
sevana-prīti-darśane : sabhāja
1 sevane : mev, mlev, śri, 1 sac, sabhāja, 1 sev
2 sevane : ūy
sevāyām : 1 vā
seve : kev, khev, gev, glev, 1 juṣ, pev, plev, 1 bhaj, vāta, 2 sev
skhalane : taṅg
stambhe : 2 vas, śūr, sūr, skambh, 1.2 stambh, stubh
stambhe hiṁse : śūr, sūr
stavane : nū

stuti-vistāra-śuklādyuktyukti-dīpane : varṇa
stutau : ark, 1.2 īḍ, ṛś (S), kab, kav, 1 gā, 2 jñā, nu, paṇ, mand, varṇa, 2 śaṁs, stu
stutau janmani : 1 gā
stutau varṇe : kab, kav
stṛti-hiṁsā-dāna-vākṣu : barh, balh
stṛtau : kump, tuttha, barh, balh, val, vall, 4 vas, vil, śal, 1 sṛ, stṛ
stṛtau calane ca : 1 ṣal
stṛtyām : kumb, nivāsa
steye : kuj, khuj, cur, raṇṭ (S), ruṇṭ, ruṇṭh, 1 luṇṭh, luṣ, lūṣ
sthagane : dvṛ
sthāne : 2 sthal, sthā
sthitau : 1 dhṛ, 1 sthal
sthairye : ṛj, khad, khai, 1.2 dhru, 2 pad, bad
sthairye khanana-hiṁsayoḥ : khai
sthairye vadhe : khad
sthaulye : tīv, nīv, pīv, vaṭh
snāne : majj
snāne vruḍane : majj
snihi : til, 1-3 mid, mind
snehane : 2 snih
snehe : kṣviḍ, 1.2 kṣvid, parṣ, 1 pruṣ, 1 pluṣ, rasa, 1 vas, sniṭ, smiṭ, 1 svid
snehe seka-pūrtyoś ca : 1 pruṣ, 1 pluṣ
snehe mokṣe : kṣviḍ
spardhane : ṛt
spardhanaiśyayoḥ ghṛṇā-gatyoḥ : ṛt
spardhe : 1 miṣ, hve
spṛdhe śabde : hve
sparśe : chup, paśa, paṣa
r̥
spṛhi : kam, 1.2 laṣ,
spṛhe : māṅkṣ
sphūrtau : sphar, sphal, sphur, sphul
sphūrtau cale : sphar, sphur
sphūrtau cāle ca : sphal
smite : smi
smṛtau : cint, 1 smṛ
smṛtyām : [adhi-]i
syade : tūr, tvar, 1 dakṣ
syade vṛddhau : 1 dakṣ
syade hiṁse ca : tūr
syūtau : ve
sraṁsane : lamb
srāve : 1.2 gal
srutau : 1 dru, syand, sru
srutau gatau : 1 dru, sru
svane : 1.2 gaj, gañj, 1 garj, drek, dhrek, raś (S), viṭ, hrād, hlād
svane 'śvānām : heṣ, hreṣ
svanotsāhe : drek, dhrek
svapane : mand
svapane jāḍye made mode stutau gatau : mand
svapne : drā, drai, śaṁst, 1 śas, śī, saṁst
svapne palāyane : drā
svāda āpane : rak, 2 rag, lak
svāde : rak, 2 rag, lak, lih, 1 svad
svāde chade : 1 svad
svāpe : sas
svāmyarthe : av
svidi : 2 svid
svede : śrā, 1

hatau : vadh, 2 sūd, hul
hatau chade : hul
harṣa-garvayoḥ : 1 dṛp
harṣe : 1 dṛp, 1 mad, 2 mud
hasane : gaggh, ghaggh
hānau : cyus, tyaj, bus
hāritye : parṇa
hāvakṛtau : cill, cull, hil
hāvakṛtau śaithilye ca : cill
hāve : cuḍḍ, cuḍḍ
hāse : kakk, kakkh, kakh, kark (S), khakkh, 1 cyu, jakṣ, tak, has
hāse sahane : 1 cyu
hiṁsane : 1 dāś, radh, lus (S), śṝ, simbh, 1 sumbh, svṝ
hiṁsane pāke : radh
hiṁsā-jyānyoḥ : ghūr

hiṁsāyām : r̥ph, 1.2 kṣi, khai, ghūr, tig, tu, 1.3 naṭ, barh, balh, 1 riph
hiṁsāskandayoḥ : tig
hiṁsā-stutyoḥ : 2 śaṁs
himse : arb, 1 īṣ, urv, 1 r̥, kr̥ṇv, 1 kr̥̄, kṣī, 1 ghaṭ, 2 caṇ, 2 can, ciri, 2 cr̥t, jiri, ḍim (S), tard, tuj, 1 tuñj, 1.2 tubh, turv, tūr, tr̥ṁh, tr̥d, tr̥h, dhurv, 3 dhr̥ṣ, 1.2 nabh, 1 piñj, 2 pis, 1 puth, buṭ, bharbh, bharv, mr̥ṇ, riś, 1 ruj, ruś, 2 lañj, luñj, 2 vā, śarb, śarv, śūr, 1.2 sagh, saṭṭ, sūr, sr̥bh, sr̥mbh, sphiṭ, 5[ā-]-sphuṭ, sribh, hiṁs, hiṣk
hiṁse kr̥tau ca : kr̥ṇv
hiṁse granthe : 2 cr̥t
hiṁse nādare ca : tr̥d
hiṁse vrtyāṁ ca : sphiṭ
hikkane : kūj, kṣīj
hūtau : kruś
hr̥tyām : 2 hr̥
hr̥duccāre : jap
heṣāyām : reṣ
home : hu
home 'dane : hu
hnutau : 1 ghuṣ, 1 luṇṭ
hnutau viśabde : 1 ghuṣ
hriyi : trap, naj
hlāde : cand
hlāde dīptau : cand
hvr̥tau : knas, nas
hvr̥tau bhāsane ca : knas

APPENDIX III

[*Explanations of the Anubandhas used in the Kavikalpadruma.*]

A.— The final *a* of roots here collected in the first group (st. 15–40) is strictly not an Anubandha but is regarded as an integral part of the root. Its purpose is, *inter alia*, to prevent a guṇa or a vṛddhi of the radical vowel by depriving it of its penultimate position. Thus *kathayati* against *tāḍayati*; *guṇayati* against *corayati* etc. This *a* is indicated by the anubandha *t*. The *a* appearing as final in the case of roots in other groups is merely for the sake of facility of pronunciation—*sukhārthaḥ* (7[a]) as Vop. puts it—which includes metrical considerations also.

Ā.— *ā niṣṭhā-bhāvādikarma-veṭ* (7[b]). Roots with this Anubandha though ordinarily *seṭ* do not admit the union-vowel *i* in their past participle (passive or active); they however do it optionally when an impersonal act (*bhāva*), or the beginning of an action (*ādikarman*) is denoted by the participle. Thus from √*mid* (*ir-mid-yā* 203[c]), *minnam* or *meditaṁ tena*; *praminnaḥ* or *prameditaḥ saḥ*. In other cases we have only *minna* and *minnavat*.

I.— *ir numvān* (7[c]). Certain roots which have a penultimate nasal are not, in the Dh. P., actually read with that nasal, but it is indicated by the Anubandha *i*. Thus *vandate* from √*vand* which is given as *vad-iṅ* (204[d]). This procedure is meant to distinguish this nasal coming in the concrete forms by virtue of the Anubandha *i*, from the other nasal which is actually read in the other set of roots, like *dhvaṁs* (*dhvans-uḷṅ* 336[b]) or *sraṁs* (*l- srans-uṅa* 343[b]) by the fact that the former remains before a weak suffix while the latter elides. Thus *vandyate*, *nandyate* against *dhvasyate*, *srasyate* (cf. P. 6.4.24).

Ir.— *ir vā* [*aṅvān*] (8[b]). Roots with this Anubandha optionally form their aorist stem with a weak affix *a* (*aṅ*). Thus from √*cyut* (*cyut-ir* 181[b]); *acyutat* and also *acyotīt*; from √*bhid* (*ñdhau-bhid-ir* 201[d]) *abhidat* and *abhaitsīt*.

Ī.— *īr aniṇ-niṣṭhaḥ* (7[c]). Roots with the Anubandha *ī* do not take the union-vowel *i* in their past participle (passive or active). Thus from √*dīp* (*dīp-īṅyaṛ* 232[c]), *dīpta* and *dīptavat*, from √*cit* (*cit-ī* 180[c]) *citta* and *cittavat*. What distinguishes *ī* from *ā* is that in the case of *ī* the absence of the union-vowel is obligatory even when the participle denotes either a *bhāva* or the beginning of an action.

U.— *uḥ ktvā-veṭ* (7[d]). Roots with this Anubandha take the union-vowel *i* optionally to form their gerundives in *-tvā*. Thus from √*śam* (*śam-ubhirya* 255[c]), *śamitvā* or *śāntvā*, from √*tam* (*tam-uirbhya* 253[bc]),

Ū.— *ūs tu veṭkaḥ* (7[d]). Roots with this Anubandha are *veṭ*, i.e. they take in the union-vowel *i* only optionally before an *ārdhadhātuka* suffix beginning with any consonant except *y*. Thus from √*sidh* (*ṣidh-ū* 217[d]), *asedhīt* or *asaitsīt*, *sedhiṣyati* or *setsyati*; from √*gāh* (*ṅa-gāh-ū* 345[c]), *gāhitā* or *gāḍhā*, *gāhiṣyate* or *ghākṣyate*.

Ṛ̥ and *Ṝ̥*.— *ṛ̥h*, *caṅy ahrasvo 'tha ṝ̥r vā* (7[d]–8[a]). Roots with the Anubandha *ṛ̥* do not shorten their radical vowel in the aorist from the causative stem. Thus from √*yāc* (*ṭuḍu-yāc-ṛ̥ñ* 107[a]), *ayayācat*; from √*bādh* (*bādh-ṛ̥ṅ* 214[c]), *ababādhat*. Roots with the Anubandha *ṝ̥* do it only optionally. Thus from √*pīḍ* (*pīḍ-ṝ̥k* 161[c]), *apīpiḍat* or *apipīḍat*; from √*jīv* (*jīv-aṝ̥* 290[c]), *ajijīvat* or *ajījivat*.

Ḷ̥.— *ḷ̥r aṅvān* (8[ab]). Roots with this Anubandha form their aorist stem in the Parasmaipada with a weak suffix *a* (*aṅ*). Thus from √*gam* (*au-gam-ḷ̥* 252[c]), *agamat*; from √*sṛp* (*ḷ̥-sṛp-au* 237[c]), *asṛpat*. Such of the roots as are ordinarily Ātmanepadins (and are here furnished with the Anubandha *ṅ*) but have also the Anubandha *ḷ̥*, form their aorist stem in this manner optionally. Thus *adyutat* and *adyotiṣṭa* from √*dyut* (*dyut-ḷ̥ṅ* 181[d]); *arucat* and *arociṣṭa* from √*ruc* (*ruc-ṅaḷ̥u* 107[cd]). They form what is called *dyut*-class (13[f]).

E.— *eḥ sici avṛ̥ddhiḥ* (8[bc]). Roots with this Anubandha necessarily preserve their radical short *a* in the *iṣ*-Aorist. Thus from √*kakh* (*kakh-me* 90[c]), *akakhīt*; from √*has* (*has-e* 343[d]), *ahasīt*; but from √*raṇ*, *araṇīt* or *arāṇīt*; from √*kaṇ*, *akaṇīt* or *akāṇīt*.

AI.— *air yajādiḥ* (8[c]). Roots with this Anubandha belong to the *yaj*-class, i.e. they undergo Saṁprasāraṇa before a suffix marked with the anubandha *k* (P. 6.1.15). Thus from √*yaj* (*yaj-aiñau* 126[c]), *ijyate iṣṭaḥ*, from √*vah* (*vah-aiñau* 352[a]), *uhyate ūḍhaḥ*.

O.— *or niṣṭhātanaḥ* (8[d]). Roots with this Anubandha form their past participle (passive or active) with *-na* instead of with *-ta*. Thus from √*dī* (*o-dī-ṅya* 52[c]), *dīna* and *dīnavat*; from √*lī* (*lī-ṅyao* 55[b]), *līna* and *līnavat*.

AU.— *aur aniṭ* (8[d]). Roots with this Anubandha (all consonantal) are *aniṭ* i.e. they do not admit the union-vowel *i* before an *ārdhadhātuka* suffix beginning with a consonant except *y*. Thus from √*pac* (*ḍuñauṣ-pac-a* 104[b]), *paktā pakṣyati*; from √*muc* (*muc-ḷ̥śpañau* 106[b]), *moktā mokṣyati*.

*K** and *KI*.— *kaś curādiḥ, kis tu vā* (9[a]). Roots with the Anubandha *k* belong to the tenth or the *cur*-class. Thus from √*taḍ* (*taḍ-ak*

---

* In the case of Anubandhas consisting of consonants alone, Vop. sometimes uses only the consonant(s) (as *k ṅ kṣ*) and sometimes the whole syllable (as *ka ṅa kṣa*) according as it suits the metre.

159[b]), *tāḍayati*; from √*varṇ* (*varṇ-aka* 178[b]), *varṇayati*. Those with the Anubandha *ki* belong to the tenth class only optionally i.e. they alternately belong to the general or the *bhū*-class also. Thus, from √*yuj* (*yuj-ki* 125[d]), *yojayati* and *yojati*; from √*bukk* (*bukk-aki* 84[c]), *bukkayati* and *bukkati*.

KṢ.— *kṣo jakṣādiḥ* (12[d]). The roots with this Anubandha belong to the *jakṣ*-class (a sub-class within the 2nd or the *ad*-class). They behave, in some respects, like the 3rd or the *hu*-class, in that in the present system they drop the nasal in the 3rd pl. endings of the Parasmaipada as well as the Ātmanepada (and, of course, in the present participle), and in the imperfect have *us* instead of *an* (cf. P. 7.1.4, 78: 3.4.109). Thus from √*jakṣ* (*jakṣ-akṣlugh* 311[d]), *jakṣati ajakṣuḥ jakṣat* (nom. sing. of the present participle) against, e.g., *adanti ādan adan*.

G and *GI*.— *gaḥ kryādir, giḥ pvādir api* (9[b]). Roots with the Anubandha *g* belong to the ninth or the *krī*-class. Thus from √*mī* (*mī-ñag* 54[c]), *mīnāti mīnīte*, from √*grah* (*ga-grah-añ* 345[a]), *gṛhṇāti gṛhṇīte*. Those with the Anubandha *gi* form a *pū*-class within the *krī*-class. They shorten their radical vowel in their present stem (cf. *pvādīnāṁ hrasvaḥ* P. 7.3.80). Thus from √*pū* (*pū-ñgi* 64[b]), *punāti punīte*; from √*lū* (*lū-ñagi* 65[b]), *lunāti lunīte*.

apūḥ sa lvādiḥ (9[bc]). Roots of the above-mentioned *pū-class* except the root *pū* form again a sub-class *lū*, which substitutes *-na* for *-ta* (in the same way as the roots with the Anubandha *o*) (cf. P. 8.2.44). Thus from √*lū*, *lūna*; from √*jyā* (*jyā-gi* 41[c]), *jīna*.

GH.— *gho rudādiḥ* (9[c]). Roots with this Anubandha which form a *rud*-class admit the union-vowel *i* before a consonantal suffix (except one beginning with *y*-) even though the suffix be a *sārvadhātuka* one. When this suffix consists of a single consonant, this *i* is replaced by *ī* or *a*. Thus from √*rud* (*lghira-rud* 204[c]), *roditi*, *ruditaḥ*, *arodīt* or *arudat*; from √*svap* (*ṣvap-aughluñi* 236[c]), *svapiti*, *svapitaḥ*, *asvapīt* or *asvapat*.

Ṅ.— 1. *ṅas taṅvān kartari* (9[cd]). Roots with this Anubandha take *taṅ* i.e. Ātmanepada endings. Thus from √*śī* (*śī-ṅlañi* 56[b]), *śete śayāna*; from √*edh* (*ṅ-edh* 211[b]), *edhate edhamāna*.

2. *ṅid dhalanto 'nudāttet* (13[ef]). Such of the roots with this Anubandha as end in a consonant are to be regarded as being *anudāttet*— i.e. a personal *sārvadhātuka* ending after these roots becomes unaccented (cf. P. 6.1.186); in other words in these forms the root-vowel carries the accent. Thus from √*ās* (*ñil-ās-aṅa* 330[b]), *ā́ste*; from √*īr* (*īr-ṅala* 262[a]), *ī́rte*.

J.— *jo jvalādyaḥ* (10[a]). Roots with this Anubandha forming a *jval*- class form their agent nouns optionally with a suffix *ṇa* (=*a*); i.e. the root-vowel is optionally lengthened on account of this suffix.

Thus from √*jval* (*jval-jma* 274[d]), *jvala* and *jvāla* 'burner'; from √*kas* (*kas-aj* 331[d]), *kasa* and *kāsa*.

Ñ.— [*taṅvān*] *kartari ñ ātmane* (9[d]). Roots with this Anubandha take the Ātmanepada endings when the principal fruit, for which an action is performed, goes to the agent; otherwise it takes the Parasmaipada endings. Thus from √*yaj* (*yaj-aiñau* 126[c]), *yajate* '(the sacrificer) performs a sacrifice (for himself)' but *yajati* '(the priest) performs a sacrifice (for the *yajamāna*)'; from √*ci* (*ci-n-ci-ñ* 48[b]), *cinute* 'collects (for himself)' but *cinoti* 'collects (for others)'.

ÑI.— *ñir adya-ktaḥ* (10[a]). Past passive participles of roots with this Anubandha are not restricted to the past tense, but denote an action or a state belonging to the present time also. Thus from √*bhī* (*ñi-bhī-li* 54[a]), *bhīta* 'afraid'; from √*dhr̥ṣ* (*ñi-dhr̥ṣ-ān* 315[c]), *dhr̥ṣṭa* 'bold'.

ṬU.— *ṭuḥ sāthuḥ* (10[b]). Roots with this Anubandha form an abstract noun with the suffix *-athu*. Thus from √*śvi* (*ṭvaio-śvi-ir* 49[c]), *śvayathu*; from √*vep* (*r̥tuṅa-vep* 235[d]), *vepathu*.

ḌU.— *ḍus trimagyutah* (10[b]). Roots with this Anubandha form adjectives in *-trima* in the sense of 'made or produced by' (cf. P. 3.3.88; 4.4.20). Thus from √*bhr̥* (*ṭuḍu-bhr̥-ñ* 69[a]), *bhr̥trima*; from √*vap* (*ḍvai-vap-auñ* 236[a]), *uptrima*.

Ṇ.— *ṇaḥ phaṇādiḥ* (10[c]). Roots with this Anubandha belong to the *phaṇ*-class, i.e. they optionally contract their root and reduplication together, having *e* as its vowel in the weak forms of the perfect tense (cf. P. 6.4.125). Thus from √*phaṇ* (*phaṇ aṇ* 176[a]), *paphaṇatuḥ* and *pheṇatuḥ*; from √*rāj* (*rāj-r̥ñṇa* 127[c]), *rarājatuḥ* and *rejatuḥ*.

T.— *tas tv adantaḥ* (10[c]). Roots with this Anubandha are regarded as ending in *a*. For the purpose of this *a*, see under *A* above.

D.— *das tanādiḥ* (10[d]). Roots with this Anubandha belong to the eighth or the *tan*-class. Thus from √*kr̥* (*kr̥-ñḍaḍu* 66[c]), *karoti kurute*; from √*van* (*van-duṅa* 223[ab]), *vanute*.

DH.— *dh rudhādikaḥ* (10[d]). Roots with this Anubandha belong to the seventh or the *rudh* class. Thus from √*ric* (*ric-irñadhau* 107[c]), *riṇakti riṅkte*; from √*bhañj* (*bhanj-odhau* 124[d]), *bhanakti*.

N.— *naḥ svādiḥ* (11[a]). Roots with this Anubandha belong to the fifth or the *su*-class. Thus from √*hi* (*hi-n* 50[b]), *hinoti*; from √*śi* (*śi-nañ* 49[c]), *śinoti śinute*.

P.— *po mucādiḥ* (11[a]). Roots with this Anubandha belong to the *muc*-class (a sub-class within the *tud*-class) i.e. they insert a nasal (adapted in character to the following consonant) in their present stem (cf. P. 7.1.59). Thus from √*muc* (*muc-lśpañau* 106[b]), *muñcati muñcate*

but *mumoca mumuce*; from √*lip* (*ñi-lip-auśpaña* 234[d]), *limpati*, *-te* but *lilepa lilipe*.

BH.— *bhaḥ śamādiḥ* (11[b]). Roots with this Anubandha belong to the *śam*-class (a sub-class within the *div*-class), i.e. they lengthen their radical vowel *a* in their present stem (cf. P. 7.3.74). Thus from √*śam* (*śam-ubhirya* 255[c]), *śāmyati*; from √*tam* (*tam-uirbhya* 253[bc]), *tāmyati*.

M and *MI.*— *mo ṇicinnamoḥ dīrgho vā, ṇici hrasvaḥ*; *mir vā* (11[b]–11[d]). Roots with the Anubandha *m* do not lengthen their penultimate radical vowel *a* in the causative stem. Thus from √*ghaṭ* (*ghaṭ-aṣñam* 136[bc]), *ghaṭayati*; from √*vyath* (*vyath-aṣmaña* 189[b]), *vyathayati*. They however do so optionally in the 3 sing. aorist passive and the gerundive in *am* from the causative stem. Thus *aghaṭi* and *aghāṭi*, *ghaṭaṁ ghaṭam* and *ghāṭaṁ ghāṭam*; *avyathi* and *avyāthi*, *vyathaṁ vyatham* and *vyāthaṁ vyātham*.

Roots with the Anubandha *mi* preserve their penultimate *a* only optionally in the causative stem. Thus from √*phaṇ* (*phaṇ-amiṇ* 176[b]), *phaṇayati* and *phāṇayati*.

Y.— *divādyo y* (11[d]). Roots with the Anubandha *y* belong to the fourth or the *div*-class. Thus from √*nṛt* (*nṛt-ya* 182[a]), *nṛtyati*; from √*puṣ* (*ḷ-puṣ-yau* 317[a]), *puṣyati*.

R.— *ra vaidikaḥ* (12[d]). Roots with this Anubandha, like *ghṛ* (*ghṛ-rli* 66[d]), *ki* (*r-ki-li* 47[b]), *ciri* (*r-ciri-n* 48[b]), *dru* (*r-dru-n* 59[c]), mostly belonging either to the third or to the fifth class, are restricted to the Vedic use.

L.— *l adādikaḥ* (11[d]). Roots with this Anubandha belong to the second or the *ad*-class. Thus from √*śī* (*śī-ṅlañi* 56[b]), *śete*; from √*yā*

LI.— *lir hvādiḥ* (12[a]). Roots with this Anubandha belong to the third or the *hu*-class. Thus from √*dā* (*ḍu-dā-ñli* 42[d]), *dadāti datte*; from √*bhī* (*ñi-bhī li* 54[a]), *bibheti*.

LU.— *luḥ svapādiś ca* (12[a]). Roots with this Anubandha, which form a *svap*-class within the *ad*-class, optionally accent their radical vowel before a *sārvadhātuka* vowel ending. Thus from √*svap* (*ṣvap-aughluñi* 236[c]), *svápanti* or *svapánti*; from √*śvas* (*śvas-ghalu* 341[c]), *śvásanti* or *śvasánti*.

V.— *vo vṛtādiḥ* (12[b]). Roots with this Anubandha belong to the *vṛt*-class (a sub-class within the *bhū*-class) i.e. though ordinarily Ātmanepadins, they take Parasmaipada endings also in the first future, conditional and desiderative (cf. P. 1.3.72). Thus from √*vṛt* (*vṛt-ṅuvḷ* 183[d]), *vartate, vavṛte*, but *vartiṣyate* or *vartsyati*, *vivartiṣate* or *vivṛtsati avartiṣyata* or *avartsyat*.

Further, as *vṛt*-class is also included in the *dyut*-class, these roots optionally take the Parasmaipada endings in the aorist also. Thus *avartiṣṭa* or *avṛtat*.

Ś and *ŚI*.— *ś tudādikaḥ, śiḥ kuṭādiś ca* (12[bc]). Roots with the Anubandha *ś* belong to the sixth or the *tud*-class. Thus from √*viś* (*śau-viś* 304 [ab]), *viśati*; from √*mṛś* (*mṛś-aśau* 303[b]), *mṛśati*.

Roots with the Anubandha *śi* form a *kuṭ*-class within the *tud*-class. The root-vowel in the case of these roots does not undergo any strengthening—unless the following suffix happens to be such as generally causes a *vṛddhi* strengthening of the stem (a *ñit* or *ṇit* affix in the Pāṇinian terminology, cf. P. 1.2.1). Thus from √*kuṭ* (*kuṭ-śi* 134[c]), *kuṭiṣyati akuṭīt* etc.; from √*sphur* (*sphur-śi* 269[c]), *sphuriṣyati asphurīt* etc.

Ṣ.— *ṣ kṛdaṅvān* (12[c]). Roots with this Anubandha form their action noun in feminine not with *-ti*, but with *a* (*aṅ*) which contracts with the feminine ending *ā* into *ā*. Thus from √*jṝ* (*jṝ-irṣamya* 72[b]), *jarā*; from √*tvar* (*ñi-tvar-ṣmaṅa* 266[b]), *tvarā*.

Besides the above Anubandhas, Vop. has dispensed with two more of them by enumerating all the roots belonging to two more classes, viz. the *kṝ*-class and the *muh*-class (13[abc]). Roots belonging to the *kṝ*-class (included in the *tud*-class) admit the union-vowel *i* in the desiderative (cf. P. 7.2.75). Thus from √*kṝ* (*kṝ-ś* 71[b]), *cikariṣati*; from √*prach* (113[b]), *pipṛcchiṣati*. —The *muh*-class is characterised by a change of the final consonant (*h* or *ś*) of the root into a guttural, along with the usual change into a cerebral, in certain forms. Thus from √*muh*, *mogdhā* or *moḍhā*; from √*naś*, *naṭ* or *nak* 'disappearance'.

ADDITIONS AND CORRECTIONS

Page 1, St. 2–3 : These two stanzas are important in that in the list of authors, whose works Vopadeva says he first studied, occur the names of Indra, Kāśakṛtsna and Āpiśali. As is well known the works of these authors are no more extant and it is rather curious that these works which are thus attested to be extant in the thirteenth century should now have been lost beyond all recovery. By the grammar of Indra we are probably to understand the Kātantra grammar which is generally believed to belong to the Aindra school. This supposition seems to find additional support from the fact that the author of such an important school as Kātantra is otherwise conspicuous by absence in the list of आदिशाब्दिकs.—As regards Kāśakṛtsna, known so far only from stray references to him, there is a difference of opinion as to whether he is anterior or posterior to Pāṇini. Recently the Deccan College Post-Graduate and Research Institute of Poona has published a Dhātupāṭha called Kāśakṛtsna-śabdakalāpa Dhātupāṭha. An examination of its contents clearly shows that the Dhātupāṭha, as it is, is a post-Pāṇinian work, indeed a much later one. It has very strong affinities with the Kātantra Dhātupāṭha and is, to all intents and purposes, a version of the Kātantra Dhātupāṭha which has undergone other heterogeneous influences. For some aspects of the Kāśakṛtsna grammar proper, i.e. the Sūtrapāṭha, the reader is referred to the Editor's paper '*A Glimpse into the Kāśakṛtsna School of Sanskrit Grammar*' read at the seventeenth session of the All-India Oriental Conference at Ahmedabad.—By Amara we are evidently to understand the great lexicographer Amarasiṁha. He is not known, however, to have written a grammar as such. That he must have been thoroughly versed in grammar is evident from the contents of the Amarakośa—indeed he is said to be 'the arch-thief who stole the entire Mahābhāṣya' (अमरसिंहो हि पापीयान् सर्वं भाष्यमचूचुरत् ।).

Page 2, St. 6[ab], Crit. App., L. 1 : *for* Cv *read* Cv :
Page 13, St. 76[d], Crit. App., last line : *for* दैष् *read* दैप्
Page 21, St. 130[b], Crit. App., L. 9 : *for* तालै ॥ *read* तालैः
Page 23, St. 143[a], Text : *for* ऌऋ- *read* ऌॠ-
Page 28, St. 171[a], Text : *for* ऋण्-ञ्द् *read* ऋग्-ञुद्
Page 29, St. 181[c], Text : *for* ज्युत- *read* ज्युत्-
Page 31, St. 191[c], Text : *for* अर्द-ञ *read* अर्द-ञ्
Page 43, St. 266[c], Text : *for* तुर्- *read* तूर्-
Page 44, St. 270[d], Text : *for* नदौ *read* नुदौ
Page 45, St. 276[a], Text : *for* तुल् *read* तूल्
Page 45, St. 282[b], Text : *for* शल-ञ् *read* शल-ञ
Page 48, St. 299[b], Text : *for* कृशिर *read* कृशिर्

Page 55, St. 344[d], Text : The reading ग्रह-ग्लह्- violates the author's own principle of reading all the roots with the same spelling together, since √*glah* comes between √1 *grah* read here and the √2 *grah* read in 345[a]. But all the MSS. read so.

Page 58, St. 361[c], Text : तेने, '*was composed*', 3rd sing. perf. passive of √*tan*. Incidentally, the use of this word betrays the influence excercised by the *Bhāgavata* on the author, since the word occurs (although in an active sense), in the very first stanza of the *Bhāgavata*.

Page 58, post-colophon entries : The English dates, corresponding to the various Saṁvat dates on which the different MSS. were copied, are :

D_1 : संवत् १४९४, माघवदि ११ = February 2, 1438 A.D.
D_2 : संवत् १६०८, आषाढसुदि ८ = June 11, 1551 A.D.
D_3 : संवत् १६४४, फाल्गुनसुदि १२ = February 29, 1588 A.D.
D_5 : संवत् १७८८, आश्विनवदि सोमवती [अमावास्या] = October 19, 1731 A.D.